

Rasim Muratović

HOLOKAUST NAD JEVREJIMA

I

GENOCID NAD BOŠNJACIMA

Drugo izdanje

UNIVERZITET U SARAJEVU
INSTITUT ZA ISTRAŽIVANJE ZLOČINA PROTIV
ČOVJEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA
SARAJEVO

DRUGO IZDANJE

RASIM MURATOVIĆ

**HOLOKAUST
NAD JEVREJIMA
I
GENOCID
NAD BOŠNJACIMA**

SARAJEVO, 2012. GODINE

IZDAVAČ:
Institut za istraživanje zločina protiv
čovječnosti i međunarodnog prava, Univerziteta u Sarajevu

ZA IZDAVAČA:
Prof. dr. Smail Čekić

UREDNIK:
Prof. mr. Muharem Kreso

RECENZENTI:
Prof. dr. Hidajet Repovac
Prof. dr. Smail Čekić

LEKTOR:
Azra Fišer

REGISTAR:
Rasim Muratović

DTP:
Meldijana Arnaut i Anel Grabovica

ŠTAMPA:
"Štamparija Fojnica" d.o.o. Fojnica

TIRAŽ:
500

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

341.485(=411.16) "1939/1945"
341.485(497.6) (=163.4*3) "1992/1995"

MURATOVIĆ, Rasim

Holokaust nad Jevrejima i genocid nad
Bošnjacima/Rasim Muratović. - 2. izd. - Sarajevo
: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti
i međunarodnog prava, 2012. - 277 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 253-260 i uz tekst

ISBN 978-9958-740-78-7

COBISS.BH-ID 19495942

**HOLOKAUST NAD JEVREJIMA
I
GENOCID NAD BOŠNJACIMA**

*MI više nikada nećemo biti žrtve?
ONI nikada više neće biti dželati?
VI nikada više nećete biti samo nijemi posmatrači?*

RASIM MURATOVIĆ

Nakon izlaska iz štampe knjige *Holocaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima* i njene promocije pod pokroviteljstvom Predsjedništva Bosne i Hercegovine u sjedištu Jevrejske zajednice Bosne i Hercegovine, 27. januara 2007, u Sarajevu, pred nama je drugo izdanje ove knjige.

Za proteklih pet godina ova knjiga je uvrštena u katalog *Published by Oxford University Press in asociation with the United States Holocaust Memorial Museum*. Pored toga, knjiga je 2010. godine, našla svoje mjesto i na *Yale University Library*. Američka knjižarska i izdavačka kuća *Tarmans Books* uvrstila je ovu knjigu u prodajni katalog. U septembru, oktobru i novembru 2007, knjiga *Holocaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima* je bila bestseler u izdavačkoj kući Interliber iz Sarajeva.

U broju 36 *Priloga* Instituta za istoriju u Sarajevu objavljen je prikaz knjige *Holocaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima*. U jesen 2007, revija *Odjek* objavila je prikaz knjige, a *Novi Muallim*, broj 30, iz jula 2007, prenio je dio teksta iz knjige prezentiran na 27. međunarodnoj konferenciji o holocaustu, održanoj 25. i 26. marta 2007. na Millersville University of Pensilvania. U protekle četiri godine dijelove iz knjige *Holocaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima* citirali su ugledni profesori, naučni radnici, doktoranti, magistranti i studenti u nizu naučnih knjiga, doktorskih disertacija, magistarskih i seminarskih radova.

Na ovom rukopisu drugog izdanja izvršene su samo sitne slovne i stilске ispravke. Dopunjeni tekst rukopisa/knjiga *Holocaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima* planiran je za treće izdanje.

Sarajevo, maj 2012.

Rasim Muratović

PREDGOVOR

Ovaj rad, prerađena verzija moje doktorske disertacije, nije pisan dželatima koji će možda biti kažnjeni za svoja djela genocida nad Bošnjacima. Ovaj rad nije pisan ni žrtvama genocida Bošnjacima koji možda imaju simpatije svoje okoline i koji mogu imati poseban odnos zbog nanijetog im bola i poniženja koje im je učinjeno. Nije pisan ni svjedocima genocida nad Bošnjacima koji se mogu zaklinjati u svoju nevinost tvrdnjom da nisu znali. Rad nije nikakvo puko moraliziranje jer autor nije teolog niti natčovjek, već samo obični smrtnik.

Rad je samo mogućnost za učenje onima koji žele učiti. Polazeći od činjenice da je genocid samo pravni izraz za jednu agresivnu vojnu i političku strategiju koja ima za cilj uništenje određene grupe ljudi, ovaj rukopis, što dolazi od čovjeka koji je radio više od deset godina na teorijskim i praktičnim poslovima organizovanja odbrane, treba shvatiti i kao prilog i vojnoj i civilnoj – ljudskoj odbrambenoj taktici. Ako prva rečenica tog eventualnog učenja bude sadržavala upozorenje, onda će druga zasigurno buditi nadu. Nadu da je nešto što se dogodilo i razumljeno. A dogodio se, da se samo podsjetimo, civilizacijski i ljudski slom u kojem je pokušana realizacija plana za uništenje čitavog jednog naroda – Bošnjaka.

Rad u manjoj mjeri obrađuje ono što se dogodilo, jer su o tome već napisani tomovi knjiga, odbranjene brojne magistarske i doktorske disertacije i na internacionalnom i na nacionalnom planu. Ovaj rukopis više je usmjeren prema pokušaju pronalaženja odgovora na pitanje: "Kako se to moglo dogoditi?" "Kako se mogao dogoditi još jedan genocid nad Bošnjacima?" Rukopis je i pokušaj pronalaženja odgovora na pitanje: "Šta učiniti da se to ne dogodi ponovo?" U traženju odgovora na ova pitanja, osim analize sadržaja kao sociološke metode, korištena je i komparativna metoda u kojoj se upoređuju dva genocida: jevrejski holokaust 1933–1945. i genocid nad Bošnjacima u periodu 1991–1995.

Intencija je da ovo bude uvod u razgovor o svim pitanjima i problemima dotaknutim ovdje. Jer ovdje se više postavljaju pitanja nego što se daju odgovori i ne dolazi se do neke zajedničke i čvrste prognoze

budućih posljedica događaja iz prošlosti i današnjih i budućih trendova.

Prognoza je više prezentirana kao činjenično stanje i postavljanje pitanja. Postavljati prava pitanja nekada je važnije i teže nego odgovarati na već istrošena pitanja što ne rješavaju ništa. Čak i postavljanje "glupih pitanja" važnije je od šutnje koja se, ne tako rijetko, plaćala i plaća ljudskom patnjom kao čvrstom valutom. Međutim, postavljati "prava pitanja" nije jednostavno i to često zahtijeva i dozu hrabrosti. Zato je ovaj rukopis zamišljen i kao "vježba" u postavljanju "pravih" pitanja i propitivanje stepena naše hrabrosti.

PRVI DIO
UVOD

1. CILJ STUDIJE

Čovjek može čitati o holokaustu, nacističkom genocidu nad Jevrejima okupirane Evrope, za vrijeme godišnjica i jubileja. Širom svijeta organizuju se prigodna obilježavanja. Univerziteti održavaju kurseve o historiji holokausta. Holokaust su mnogi definisali kao "specifičnost" jevrejske historije. Jevreji imaju svoje stručnjake, profesore, akademike, koji cijelo vrijeme putuju svijetom i drže predavanja, organizuju simpozije i seminare o holokaustu. Kao takav holokaust nije bio tada, a ni sada, samo jevrejski problem. U modernom racionalnom društvu on nije nepoznata pojava.

Za razliku od Jevreja Bošnjaci "nemaju priliku", ili im se ona vrlo rijetko pruža, da putuju po svijetu i drže predavanja, organizuju seminare i akademije o genocidu izvršenom nad njima u periodu od 1991. do 1995. godine.

Genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini mnogi su zlonamjerno, u cilju prikrivanja, definisali kao "etničko čišćenje", a agresija (međunarodni oružani sukob) na Republiku Bosnu i Hercegovinu kao "građanski rat", "vjerski sukob" ili potpuno cinično kao "komsjijska svađa – tuča". Bošnjacima mnogi i dalje osporavaju njihovo "postojanje" i njihovo ime, čak i neznanjem pravdajući, nazivaju ih, u najboljem slučaju, uopćeno muslimanima i jednom od "zaraćenih strana".

Holokaust je naravno najteži oblik zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava nad Jevrejima, odnosno genocid, iako Jevreji nisu jedini koje je nacistički režim "naročito obradio". Šest miliona Jevreja bili su samo jedan dio od preko dvadeset miliona ljudi "obrađenih" po Hitlerovoj zapovijesti. "Naročito obrađeni" i u toku Drugog svjetskog rata (1939–1945) bili su i Bošnjaci nad kojima je, na genocidnoj osnovi, uglavnom, četnik Draža Mihailović izvršio najmasovnije i najbrutalnije oblike uništavanja i istrebljenja. Prema rezultatima dosadašnjih istraživanja Bošnjaci su u Drugom svjetskom ratu procentualno (nakon

Jevreja) najviše stradali - 8,1% ukupne populacije (103.000 žrtava).¹ Ciljevi su definisani u Instrukciji, koju je sačinio Draža Mihailović 20. decembra 1941. godine, upućenoj srpskim četničkim jedinicama, stavka broj 4: **čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nenacionalnih elemenata**", i stavka broj 5: **čišćenje Sandžaka od muslimanskog življa i Bosne od muslimanskog i hrvatskog življa**.²

Genocid nad Bošnjacima ponovljen je po gotovo istom scenariju u periodu 1991–1995, kada je Bosna i Hercegovina pretrpjela vrlo teške gubitke: „najmanje 140.000 ubijenih, poginulih i nestalih. Ako se tom broju doda 1,030.000 protjeranih koji su uspjeli izmaći smrti i koji žive razbacani u gotovo svim zemljama svijeta, zatim 157.000 izgubljenih lica usljed poremećaja u prirodnom priraštaju”³, onda je ogromna cifra onih koji su "naročito obrađeni". Među ovim ciframa najveći je broj Bošnjaka. Navedene brojke, koje će svoju konačnicu dobiti kada se završe sva istraživanja zasnovana na naučnoj osnovi, sigurno jesu važne, ali

¹ Smail Čekić, AGRESIJA NA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991 - 1993, Sarajevo, 1994; Smail Čekić, GENOCID NAD BOŠNJACIMA U DRUGOM SVJETSKOM RATU – DOKUMENTI, MAG, Sarajevo, 1996; Vladimir Dedijer, Antun Miletić, GENOCID NAD MUSLIMANIMA, "Svjetlost", Sarajevo, 1990; Nijaz Duraković, PROKLETSTVO MUSLIMANA, FEB, Sarajevo, 1993; Mustafa Imamović – Kemal Hrelja – Atif Purivatra, EKONOMSKI GENOCID NAD BOSANSKIM MUSLIMANIMA, MAG, Sarajevo, 1993; Mustafa Imamović, HISTORIJA BOŠNJAKA, "Preporod", Sarajevo, 1996; Ibrahim Kljun, VIŠEGRAD-HRONIKA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina nad Bošnjacima, Zenica, 1996; Bogoljub Kočović, ŽRTVE II SVJETSKOG RATA U JUGOSLAVIJI, "Naše delo", London, 1985; Vladimir Žerjavić, GUBICI STANOVNIŠTVA JUGOSLAVIJE U DRUGOM SVJETSKOM RATU, Jugoslovensko viktimološko društvo, Zagreb, 1989.

² Instrukcija Komande četničkih odreda Jugoslavenske vojske Gorski štab str. pov. dj. br. 370 od 20. decembra 1941. godine, objavljena u: Zbornik dokumenata i podataka o NOR naroda Jugoslavije, Vojnoistorijski institut, tom XIV, knj. 1, dok. 34, Beograd, 1981, str. 93 - 100.

³ Smail Čekić, PROCES STOLJEĆA – TUŽBA REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV SRBIJE I CRNE GORE, Oslobođenje, Sarajevo, 13. 05. 2006, str. 8.

nisu i najvažnije, posebno kada je riječ o definisanju agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu od Srbije i Crne Gore i dokazivanju izvršenog genocida nad Bošnjacima. Zato napore za utvrđivanje što tačnijeg broja žrtava ne treba doživljavati samo kao naučnu i nacionalnu ambiciju, nego u isti mah i kao odavanje priznanja svima onima koji su izgubili svoje živote u borbi za odbranu osnovnih ljudskih prava.

Očigledno je da "korijeni velikosrpske agresije na Bosnu i Hercegovinu i zločin genocida nad Bošnjacima, prema raspoloživim dokumentima, traju preko dva stoljeća. Oni su rezultat kontinuirane crnogorske i srpske politike od početka 18. stoljeća pa sve do danas. Naime, fizičko i duhovno istrebljenje i uništenje koje Crnogorci i Srbi vrše nad Bošnjacima motivisano je crnogorskom i srpskom ideologijom utemeljenoj u kosovskom mitu, Njegoševoj "istrazi poturica", lažima i političkoj propagandi. Ta, u osnovi, nacifašistička ideologija razrađena je i uobličena u Njegoševom "Gorskom vijencu"; Garašaninovom "Načertaniju" iz 1844. godine; politici kraljevske Srbije; "jezičkom nacionalizmu" Vuka Karadžića; materijalima Krfske deklaracije iz 1917. godine; nacionalističkim programima srpskih građanskih krugova; koje je najjasnije izražavao Srpski kulturni klub u Beogradu i razna srpska društva, udruženja i Srpska pravoslavna crkva; genocidnom programskom dokumentu Stevana Moljevića, poznatog četničkog ideologa, od 30. juna 1941. godine⁴, septembra 1941. godine i Instrukciji Draže Miahailovića o istrebljenju Muslimana od 20. decembra iste godine; Zaključcima četničke konferencije u Šahovićima (početkom januara 1943. godine); programskim dokumentima Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU); historiografskim, filozofskim i književnim radovima Vase Čubrilovića, Dobrice Ćosića, Milorada Ekmečića, Veselina Đuretića, Vasilija Krestića, Mihajla Markovića i drugim strateškim planovima

⁴ Traktat "HOMOGENA SRBIJA", objavljen u: Zbornik dokumenata i podataka o NOR naroda Jugoslavije (tom XIV, knj. 1, dok. 1, Beograd, 1981, str. 1 do 10) potpisao je i datirao Stevan Moljević, ali je to ustvari po sjećanju i zabilješkama rekonstruisani programski dokument Srpskog kulturnog kluba, završen u okupiranom Nikšiću, 30. juna 1941. godine.

vojnog vrha Socijalističke federativne republike Jugoslavije (SFRJ) i državnog i političkog ruko-vodstva Srbije; dugogodišnjim pripremama Saveznog sekretarijata unut-rašnjih poslova (SSUP-a), posebno Petra Gračanina; programima većeg broja političkih partija, stranaka, teoretičara, državnika i uglednika Srpske pravoslavne crkve (SPC) u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini”.⁵

Cilj ove teorijske studije je sociološko, psihološko i političko učenje na primjerima genocida nad Jevrejima i nad Bošnjacima. Teorijsko istraživanje fokusirano je na istraživanje centralnih zona društvene teorije i moguće socijalne prakse koje su, na određen način, rezultat ovih procesa.

Cilj je da se postignuti rezultati uporedne analize koriste za zajedničku upotrebu, da se to objasni na jedan način, pokaže sociološkoj javnosti, zatim da se ovaj problem prebaci sa marginalne pozicije na određeno mjesto u sociološkim teorijama i socijalnoj praksi.

Niti holokaust nad Jevrejima niti genocid nad Bošnjacima nisu bili neka historijska nesretna slučajnost. Oni su se dogodili jer su neki ljudi željeli da se dogode, planirali su i izvršili te planove. I holokaust i genocid nad Bošnjacima dogodili su se jer su ljudi izabrali mogućnost u kojoj se to moglo dogoditi.

Sva iskustva holokausta i genocida nad Bošnjacima sadrže važne informacije o društvu čiji smo članovi. Dosta se toga može naučiti i od holokausta i od genocida nad Bošnjacima. Potrebno je da se ta mogućnost uzme veoma ozbiljno i izgradi teorijski model od toga dijela civilizacijskoga procesa. Sociološka nauka mora sakupiti znakove i dokaze o tome da je civilizacijski proces, između ostalog, proces gdje se ispoljava nasilje. To je težak zadatak jer vodi obavezno i izmjeni sociologije kao društvene nauke. Glavni problem sociologije je što je njen karakter određen građanskim – modernim (savremenim) društvom, a moderno građansko društvo nije zainteresovano za promjene takve vrste.

I holokaust nad Jevrejima (1933–1945) i genocid nad Bošnjacima (1991–1995) događaji su ljudske krvave historije u kojima se u modernoj državi - u središtu civilizovanog svijeta - riješilo da se registruju, markiraju,

⁵ Smail Čekić, UZROCI, CILJEVI I RAZMJERE AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU 1991–1995, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1995, str. 22- 23.

izoliraju, ponize, siluju, transportuju i ubiju žene, djeca i muškarci samo zato što su pripadali određenoj etničkoj grupi, religiji, naciji, kulturi i možemo slobodno reći rasi (vrsti).

Ova ideologija nije opasnost samo za Jevreje i Bošnjake. Koncept rasne ideologije i rasne hijerarhije jednaka je opasnost za sve ljude, za ljudski mir, za odnos među ljudima. To što je zadesilo Bošnjake i Jevreje može zadesiti i sve druge, ne možda na isti način, ali se može dogoditi. Godine 1941. čovjek nije očekivao genocid nad Jevrejima, ali kada se dogodio, očekivao je adekvatnu reakciju demokratske javnosti. U Bosni i Hercegovini, u tom periodu, svi ugledni Muslimani javno su ustali protiv genocida nad Jevrejima, Romima i Srbima.⁶ Godine 1991. čovjek nije očekivao ponovni genocid nad Bošnjacima, ali je očekivao rezolutnije reakcije demokratske javnosti susjednih zemalja i međunarodne zajednice. I tu leži razlog za zabrinutost poslije. Mi, dakle, ne možemo isključiti ono nerazumljivo da se opet dogodi.

I holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima dogodili su se zbog toga što su se, ipak, mogli dogoditi i što su se već jednom dogodili. Nije obavezno da se dogodi još jednom u istoj formi i protiv istih grupa i od istih izvršilaca, ali se može dogoditi ako se ne stvore uvjeti za prevenciju genocida.

Događaji iz SAD-a od 11. septembra 2001. godine, kada je počela paranoidna faza globalizacije i označen završetak perioda globalizacije koji su karakterisali otvorenost, internet i ljudske slobode, kao da su gornju naznačenu mogućnost potvrdili. Sadašnje vrijeme je vrijeme nasilja, prijetnji, kontrole i policijskih država. Međusobno povjerenje pokopano je i zamijenjeno neprijateljskim slikama i predodžbama koje stvaraju nesigurnost, sumnju, mržnju i strah. U svemu tome naročito se stvaraju nove neprijateljske slike o islamu kao jednom kulturnom fenomenu u kršćanskom, kapitalističkom, modernom, postmodernom društvu Zapada.

⁶ Šire o ovome vidjeti: Mehmedalija Bojić, UZROCI GENOCIDA U BOSNI, El-Kalem, Sarajevo, 2001.

1.1. SOCIOLOGIJA POSLIJE HOLOKAUSTA NAD JEVREJIMA I GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

Iskustvo holokausta koje su ponudili historičari razmatra se kao jedna vrsta sociološkog "Laboratorija". Holokaust je osvijetlio iskustva našeg društva što nisu vidljiva i zato nisu empirijski dostupna bez "laboratorijskog značenja". Drugim riječima, predlaže Zigmund Bauman (Zygmunt Bauman):⁷ „...da mi doživimo holokaust kao veoma značajnu probu savremenog društva i njegovih skrivenih mogućnosti.”⁸

U praksi to ide do istog cilja – prikazati holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima kao jedan sveobuhvatan socijalni fenomen sa kojim živimo.

⁷ Zigmund Bauman (Zygmunt Bauman), rođen 1925. godine u Poznanju, u Poljskoj, profesor je sociologije na univerzitetima u Varšavi, u Poljskoj, u Londonu i u Lidsu, u Engleskoj, zatim u Tel-Avivu, u Izraelu. Zigmund Bauman je danas jedan od najpoznatijih sociologa koji je doprinio razumijevanju socijalnih i kulturnih aspekata modernog i postmodernog perioda. "Projekt modernog pokazao se", kaže Bauman, "kao poraz angažmana ljudskosti i ljudske odgovornosti, i otišao je do uspostave neljudskosti u društvu." Ove teme Bauman je analizirao u više svojih knjiga: GLOBALISERING OG MENNESKELIGE KONSEKVENSER (GLOBALIZACIJA I LJUDSKE POSLJEDICE); POSTMODERNITETS ETIKK (POSTMODERNA ETIKA) kao i u svom najpoznatijem djelu MODERNITET OG HOLOCAUST (MODERNIZAM I HOLOKAUST) za koje je dobio evropsku Amalfi nagradu za sociologiju, 1989. godine. U ovom djelu Bauman analizira najmračniji dio 20. stoljeća – istrebljivanje Jevreja od nacista. Bauman razmatra holokaust u uzajamnoj vezi sa modernim društvom i razvojem tehnologije i birokratije. Nije naodmet reći i to da je Zigmund Bauman, kao poljski Jevrej, preživio koncentracioni logor Aušvic (Auschwitz). Izvor: (<http://.atk.at./septak/sep98/bauman.htm>).

⁸ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (MODERNIZAM I HOLOKAUST), Vidarforlaget Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 79.

I holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima kao jedan unikat potpuno su determinirani proizvod specifične grupe socijalnih, političkih i psiholoških faktora koji su doprinijeli jednoj privremenoj suspenziji civilizacijskih normalnih utjecaja na ljudske postupke. I holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima slom su savremenosti, a ne njen proizvod.

Holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima bacaju svjetlo na društvenu patologiju i zahtijevaju suštinsku reviziju modernih historijskih tendencija, civilizacijskih procesa i osnovnih tema sociološkog istraživanja.

Činjenica je da sociologija ne uzima problem genocida ozbiljno, a profesionalni sociološki doprinos izučavanju genocida marginalan je i beznačajan. Izvršena sociološka istraživanja pokazuju opravdanu sumnju da holokaust nad Jevrejima a naročito genocid nad Bošnjacima više govore o sociološkom stanju, nego što sociologija, u sadašnjem svom stanju, može reći o ovim najalarmantnijim društvenim pojavama.

Današnja akademska sociologija funkcioniše više kao kolektivno vježbanje za zaborav i zatvaranje očiju. Zato, bez revidiranja osnovnih pretpostavki u sociološkom diskursu, čovjek ne može uraditi ništa drugo osim ovo što se već ima.

Na Zapadu relevantni naučni autoriteti holokaust nad Jevrejima i masovne zločine nad Bošnjacima s pravom definišu kao genocid. Kada se govori o zločinima nad Bošnjacima, brojni istraživači (historičari, sociolozi, pravnici i drugi) postavljaju mnoga pitanja, među kojima i sljedeća:

- Kako je historija mogla omogućiti to što se dogodilo u Bosni i Hercegovini?

- Kako se mogao definisati taj "konflikt"?

- Ko su učesnici?

- Je li to bio građanski rat, rat između suverenih država (agresija) ili je to bio vjerski rat?

- Je li potvrđena ili negirana teorija o "Bosanskom konfliktu" kao evropskoj kršćanskoj odbrani od islama?

Genocid nad Bošnjacima, kao sve što se dogodilo u Bosni od 1991. do 1995. godine, bio je proba za postavljanje lažno zabrinjavajućih pitanja poslije i proba za uspostavu novog međunarodnog poretka u

21. vijeku, prije, a opsada Sarajeva poslužila je kao laboratorija za ispitivanje ljudske izdržljivosti. Ono što su Sarajevo i Bosna i Hercegovina preživjeli bilo je svjetsko čudo. Bošnjacima su davani preteški zadaci, a oni su spontano, neartikulirano i sjajno, dakle prirodno, odgovarali na takve izazove.

U tom kontekstu veoma je važno pokušati naći odgovore na suštinska pitanja:

- Kakav je značaj genocida nad Jevrejima i Bošnjacima za sociologiju uopće?

- Jevrejska "krivnja" i bošnjačko "prokletstvo" u njihovoj historiji?

- Holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima kao kulminacija evropskog kršćanskog antisemitizma i "odbrane" od islama – kao unikatni fenomeni?

- Egzistira li genocid uopće kao jedna logična pratnja moderne birokratije?

Postavljanjem hrabrih pitanja u ovom radu "Bosna se pokušava suprotstaviti sociologiji". Na taj se način otkrivaju slabe strane sociologije i dovode u pitanje horizonti sociološkog saznanja skućenog, i prije svega, nezainteresovanosti sociologije za pitanje genocida u Bosni. Ovo je samo pokušaj, u sferi društvenih nauka, da se splet događaja neviđene okrutnosti dovede do diskursa, odnosno, brutalno nanošeni, da se bol i poniženje, koji su po svojoj prirodi nejezički, dovedu do svoje artikulacije. Ovdje se testiraju društvene teorije i njihov istraživački instrumentarij na jednom radikalnom društvenom fenomenu kao što je genocid u Bosni i to nakon desetogodišnje sramne šutnje.

Mogu li se onda i holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima razumjeti kao jedan slom civilizacijskih mogućnosti? Ako nas holokaust i genocid nešto uče, onda je to sprečavanje sličnih barbarskih postupaka u budućnosti.

Šta se tu može učiniti?

1.2. ČINI LI SAVREMENOST ZLO MOGUĆIM?

U rasističkoj teoriji, naročito nacističkoj, ugrađen je jedan paradoks. Najviše je uočljiv rasistički utjecaj na mobilizaciju savremenih osjećanja straha. Svi nacistički teoretičari i ideolozi koristili su jevrejsko semitsko porijeklo da bi ih označili kao opasnu vrstu ljudi i opasnost za savremenost.

Ideolozi rasizma i nacizma naglašavali su strah za socijalna previranja i identificirali su savremenost sa ekonomskim i moralnim vrijednostima i optužili Jevreje da su oni opasnost i da su odgovorni za napad na te ljudske vrijednosti. Na drugoj strani, rasizam je, kao svjetsko razumijevanje i jedan efektivan praktično politički instrument, nezamisliv bez moderne nauke, moderne tehnologije i birokratske države. Kao takav rasizam je čisto proizvod savremenosti. Savremenost je učinila rasizam mogućim. Rasizam je moderno oružje.

Rasizam razumije zajednicu kao niz različitih osuda ili negativnih osjećanja između grupa. Istovremeno, rasizam se razdvaja od drugih osjećanja. Ako su svi tipovi antipatije i animoziteta između grupa rasizam i ako postoji tendencija držanja stranaca, odnosno onih različitih od nas na distanci, onda nije nešto naročito esencijalno i radikalno novo.

Za Baumana „**rasizam je intimna strana savremenog života, odnosno, rasizam je neprijateljstvo prema onome što je drugačije.** To je prirodna reakcija na prisustvo stranaca i nečega što je nepoznato (u svakoj formi ljudskog života). Prva reakcija na nešto nepoznato je uvijek antipatija što često vodi do agresije. To uvijek ide spontano. Rasizam nema potrebu za inspiraciju. On ne treba teoriju za legitimaciju mržnje. On se koristi kao instrument u političkoj mobilizaciji masa.”⁹

⁹ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlagets Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 101.

To je već ispoljavanje prijetnje jednoj grupi koja može biti vjerska grupa ili slično, jedan ekonomski rival u konfliktu, rival u raznim razdiobama ili slično. Insistiranje na zajedničkoj historiji, tradiciji, kulturi karakteristike su rasizma. Rasizam karakteriše jedna kvazi-biološka argumentacija u smislu - bijela rasa superiornija je nad crnom ili žutom i slično.

„Rasizam je praksa kombinovana sa strategijom, arhitekturom i medicinom – jedan socijalni sistem u stvarnosti. U savremenom svijetu, koji karakterišu lična kontrola, razvijena tehnologija i administracija, rasizam se javlja kao određena kategorija kontrole i staranja o svemu i svačemu i priprema za sve. Rasizam dolazi na svoje kada je povezan sa jednim planom za perfektno društvo, a ostvarivanje tog plana odvija se organizovano i sistematski. U slučaju holokausta bio je to plan duhovnog oslobađanja njemačkog carstva. Bilo je to njemačko carstvo koje nije imalo mjesta za one drugačije. Naravno, tamo nije bilo mjesta naročito za Jevreje. Taj njemački duh bio je nazvan nasljednim genetskim faktorom poznatijim kao arijevska krv ili arijevska rasa.”¹⁰

Za objašnjenje rasističkog shvatanja jevrejstva Bauman citira Alfreda Rozenberga (Alfred Rosenberg) koji kaže: ”Jevrejstvo, to je napad koji dolazi iz jevrejske duše. Jevreji se ne mogu osloboditi od ovih napada. Ako ih krstite deset puta, oni će biti uvijek ono isto, antikristi i materijalisti. Zato se mora izvršiti njihovo uništenje, izoliranje, razdvajanje i slično. Samo fizičko razdvajanje i prekidanje svih komunikacija ili njihovo potpuno uništavanje može ih učiniti bezopasnim.”¹¹

Nacistički najvažniji zadatak, kao jedna aktivna politika, bio je uspostaviti rasno zdravu naciju: ”Ako odstranimo bolesni dio našeg organizma, to neće pomoći sadašnjim generacijama, ali hoće onim što dolaze.”¹²

Nacistički planovi o perfektnom društvu polazili su od toga da će se stranci, a posebno Jevreji, kao nešto nepoznato i različito, držati

¹⁰ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOKAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlaget Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 104.

¹¹ Isto, str. 105.

¹² Isto, str. 106.

izdvojeno i pod kontrolom. Šta sa fizički i mentalno hendikepiranim? Za njih je bila pripremljena nova originalna strategija.

Za naciste Jevreji nisu bili jedna rasa kao pripadnici drugih rasa, pogotovo Jevreji nisu bili kao oni. Jevreji su bili jedna antirasa. „Rasa koja truje sve druge rase. Jevreji kao nenacionalni element i vječni neprijatelj jednog nacionalnog društva kao što je ovo. Jevreji su nevidljiv element koji se raširio po cijelom svijetu. Oni kao takvi optuženi su od nacista da mogu uništiti univerzalnu prirodnu logiku.”¹³

Kada je Hitler pripremao svoje trupe za ”sve bitke” za njemačku rasu, mislio je da je to rat u ime rase. Ovakvo razumijevanje ”socijalnog inženjersva umjetnosti” kao jednog naučnog projekta značilo je odstranjivanje svakog ”ometajućeg elementa”.

U tom kontekstu prirodna nauka bila je legitimirana kao jedini kult, a naučnici kao Božiji poslanici. Prirodna nauka, ideali i asketski moral išli su ruku pod ruku. Sve je bilo podvrgnuto objektivnom istraživanju: ljudski temperament, karakter, inteligencija, asketsko naslijeđe, pa čak i politička orijentacija.

Godine 1938. Valter Frank (Walter Frank) opisuje ”raspoloženje” prema Jevrejima kao jednu sagu ili njemačku naučnu utakmicu protiv svjetskog jevrejstva. Od prvog dana kada su preuzeli vlast, nacisti su osnovali naučni institut koji su vodili profesori biologije, historije i patologije, sa zadatkom izučavanja jevrejskog problema.

Isto tako, nauka nije bila radi ličnog usavršavanja i općeg dobra. Nauka je postavljena u službu usavršavanja vlasti. Ljudski život i ljudske potrebe podvrgnuti su planiranju i administriranju. Medicina je dobila ulogu različitih formi dijeljenja i razdvajanja novih elemenata, šta će živjeti i ko, a šta će umrijeti i ko.

Hitlerov vokabular i retorika bili su puni raznih bolesti, infekcija, zaraza, kuga.

Uništavanje je sadržavalo biološku destrukciju onih različitih, slabih i neželjenih. Pored toga, Hitler je naredio uništavanje psihički i fizički oštećenih osoba Nijemaca, sa jednom vrstom lažne eutanazije.

¹³ Isto, str. 107.

Istovremeno, rađeno je na osnivanju jedne nove nadržase organizovanim parenjem odabranih žena Njemica i muškaraca Nijemaca.

Bio je to početak jednog planiranog zločina protiv čovječnosti.¹⁴

¹⁴ Prva varijanta bila je da se Jevreji presele na Madagaskar. No, 20. januara 1942. godine na Vanzekonferenciji (Wannsekonerferenz) 15 najviših nacističkih funkcionera izmijenilo je plan u "konačno rješenje" koje je predviđalo fizičko uništenje svih Jevreja i oduzimanje njihove imovine u korist Trećeg rajha. Navest ćemo samo neke, istina dosta grube, cifre da bi se shvatila sva stravičnost ovog genocida (ove cifre odnose se na broj Jevreja 1939. godine ne računajući Jevreje koji su emigrirali iz Njemačke po dolasku Hitlera na vlast). U Poljskoj je bilo oko 3,500.000 Jevreja, a u životu je ostalo oko 250.000, od kojih je oko 200.000 izbjeglo u Sovjetski Savez. U Sovjetskom Savezu, gdje je veliki broj Jevreja oko 3,000.000 bio koncentrisan u zapadnim oblastima koje je fašistička Njemačka okupirala, uništeno je oko 1,000.000. U Litvaniji od oko 120.000 ostao je u životu sasvim neznatan broj. U Njemačkoj je bilo 500.000, a u Austriji oko 200.000. Od njemačkih Jevreja spasila se oko jedna trećina, dok je ostatak uništen. U Čehoslovačkoj od 360.000 preživjelo je oko 40.000, u Mađarskoj od oko 500.000 ostalo je u životu oko 150.000. U Holandiji je od 110.000 Jevreja uništeno oko 100.000. U Rumuniji od 750.000 Jevreja uništeno je 500.000. Također je gotovo sasvim uništeno grčko jevrejstvo (110.000). U Jugoslaviji je za vrijeme Drugog svjetskog rata ubijeno oko 60.000 Jevreja.

Prije Drugog svjetskog rata u svijetu je bilo 18,000.000 Jevreja. Fašistička Njemačka i njeni saveznici likvidirali su oko 6,000.000, dakle jednu trećinu. Šire o ovome vidjeti: Simon Dubnov, KRATKA ISTORIJA JEVREJSKOG NARODA, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1961, str. 256.

1.3. GENEZA GENOCIDA

Proučavanje genocida sa aspekta društvenih i historijskih nauka, koje postepeno dobija svoj oblik od početka 1980-ih godina i traje još i danas, uglavnom je proisteklo iz dvije vrste studija. S jedne strane, broj detaljnih i temeljnih studija u vezi sa određenim slučajevima genocida i drugih masovnih zločina uperenih protiv određenih grupa, koji su se dogodili u historiji, znatno se povećao tokom proteklih decenija. S druge strane, sve je više stručnjaka za društvene nauke, koji, polazeći od svojih disciplina i kroz primjenu različitih teorijskih pristupa, proučavaju aspekte genocida i druge zločine uperene protiv određenih grupa. Među njima su politolozi, sociolozi i antropolozi, kao i kriminolozi, psiholozi i psihijatri. Pored toga, postoji ogromna literatura čiji su autori osobe koje su preživjele genocid, očevici i posmatrači, a ima i izuzetno dobrih studija koje se bave različitim aspektima ove teme, čiji su autori dobro obaviješteni novinari, pravnici i pripadnici drugih profesija.

Bez ikakve namjere da kažemo da je oblast genocida u potpunosti proučena, ipak bi se moglo reći da su ta proučavanja dobila svoju određenu formu tokom proteklih decenija, zahvaljujući trudu istraživača i istaknutih autora kao što su Raul Hilberg (Raul Hilberg), Leo Kuper (Leo Kuper), Frenk Čalk (Frank Chalk), Kurt Jonason (Kurt Jonassohn), Helen Fein (Helen Fein), Robert Melson (Robert Melson), Irvin Louis Horovic (Irving Louis Horowitz), Omer Bartov (Omer Bartov), Jehuda Bauer (Yehuda Bauer), Izrael Černi (Israel Charny), Ervin Staub (Ervin Staub), Norman Neimerk (Norman Naimark) i drugi, jer se rezultati njihovog istraživačkog rada i onoga što su napisali i dalje smatraju veoma značajnim, a danas i mnogi mladi stručnjaci novim studijama daju svoj doprinos ovoj oblasti.

Otkako je prvi put upotrijebljen, 1944. godine, u knjizi pravnog stručnjaka Rafaela Lemkina (Raphael Lemkin) ULOGA SILA OSOVINE U OKUPIRANOJ EVROPI (AXIS RULE IN OCCUPIED EUROPE), izraz „genocid” postao je uvriježen i ušao je u široku upotrebu. Međutim, ispostavilo se da je taj pojam izuzetno složen i težak i da u sebi sadrži različita značenja. U spomenutom djelu Lemkin piše: „Nove koncepcije zahtijevaju nove termine. Pod genocidom mislimo na destrukciju nacije ili neke etničke grupe... općenito govoreći, genocid ne znači neophodno direktnu destrukciju nacije. Radije namjeravamo označiti koordinirani plan različitih akcija sa ciljem da je destrukcija od suštinskog temelja za život nacionalnih grupa sa ciljem uništenja grupa kao takvih.”¹⁵ Godinama je ovaj pojam bio predmet rasprave političara i diplomata, pravnika i pravnih stručnjaka, historičara i stručnjaka za društvene nauke, kao i raznih drugih intelektualaca i šire javnosti. Tokom tih rasprava istaknuti su neki aspekti genocida i srodnih masovnih zločina dok su neki drugi njihovi aspekti ostali uglavnom neistraženi. Bez obzira na izvjesno šire slaganje stručnjaka za ovu oblast oko osnovnog značenja pojma „genocid”, još i danas se vode rasprave o najprikladnijoj definiciji i konceptualizaciji. Može se zaključiti da značenje ovog pojma još nije u potpunosti utvrđeno, osim u slučajevima u kojima postoji strogo utvrđena pravna koncepcija.

Lemkin je 1947. godine napisao članak u listu Američki časopis za međunarodno pravo (American Journal of International Law): „... zločin genocida obuhvata svakojaka djela, uključujući ne samo lišavanje života već i sprečavanje života (putem abortusa, sterilizacije), kao i postupke koji u znatnoj mjeri ugrožavaju život i zdravlje (vještački izazvane infekcije, tjeranje na rad do smrti u posebnim logorima, namjerno razdvajanje porodica u cilju raseljavanja...”¹⁶

¹⁵ Raphael Lemkin, AXIS RULE IN OCCUPIED EUROPE (ULOGA SILA OSOVINE U OKUPIRANOJ EVROPI), Carnegieva zadužbina za mir u svijetu, Washington, D.C., 1944, str. 79. Citirano po: Ton Zwaan, ZBORNİK RADOVA: SREBRENICA OD PORICANJA DO PRIZNANJA, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005, str. 27. .

¹⁶ Raphael Lemkin: GENOCIDE AS A CRIME UNDER INTERNATIONAL LAW (GENOCID KAO OBLIK ZLOČINA PO MEĐUNARODNOM PRAVU), American Journal of International Law, br. 41, 1947, str. 147; Isto, str. 27.

Otprilike u isto vrijeme, vijećalo se unutar nekoliko odbora u Ujedinjenim nacijama, što je na kraju doprinijelo da se donese Konvencija Ujedinjenih nacija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, koju je Generalna skupština UN-a usvojila 9. decembra 1948. godine.¹⁷ Konvencija UN-a o genocidu označila je kraj lične borbe Rafaela Lemkina da genocid označi kao zločin po međunarodnom pravu. Lemkin, poljski advokat pobjegao iz Poljske 1938. godine, argumentovano je osnivač područja za studije genocida. Ne samo da je Lemkin izumio termin genocid, kombinirajući grčku riječ genos (rasa ili pleme) sa latinskom riječju cidere (ubiti) nego je igrao i ključnu ulogu u ustano-vljavanju Konvencije o genocidu. Kao što je opće poznato, u članu 1 Konvencije potvrđuje se da genocid „bilo da je počinjen u miru ili ratu, po međunarodnom pravu predstavlja zločin koji se potpisnice obavezuju da će spriječiti i kazniti.”¹⁸

Prema definiciji iz člana 2 genocid predstavlja: „Svaki od sljedećih postupaka koji su počinjeni u namjeri da se, u cjelini ili djelimično, uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa, kao takva: a) ubijanje pripadnika grupe; b) nanošenje teških tjelesnih ili psihičkih povreda pripadnicima grupe; c) namjerno nametanje toj grupi uvjeta za život za koje je smišljeno da će dovesti do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja; d) uvođenje mjera koje imaju za cilj spriječiti

¹⁷ U vrijeme usvajanja Konvencije, pa i poslije, neke članice Ujedinjenih nacija željele su ići dalje u smjeru proširenja definicije genocida, pa su predlagale da definicija obuhvata i tzv. kulturni i ekonomski genocid, dok su druge članice željele dodati političke motive genocida. Francuski predstavnik napominjao je da “iako je genocid u prošlosti počinjen na rasnim i religioznim osnovama, jasno je da će motivacija za ovaj zločin u budućnosti biti političke prirode”. Sovjetski predstavnik nudio je realan razlog za isključenje “politički definiranih grupa” ističući da bi njihovo uključanje bilo protivno “naučnoj definiciji genocida” i reduciralo djelotvornost Konvencije, čime bi Konvencija u tom slučaju bila aplikabilna na bilo koji akt političkog kriminala.

¹⁸ LJUDSKA PRAVA – ODABRANI MEĐUNARODNI DOKUMENTI - KONVENCIJA O SPRJEČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA, Ministarstvo vanjskih poslova BIH, Sarajevo, 1996, str. 9.

rađanje/potomstva/ u toj grupi; e) namjerno premještanje djece iz te grupe u neku drugu grupu.”¹⁹

Prema riječima dvojice poznatih autora iz ove oblasti, Franka Čalka i Kurta Jonasona, genocid se može definisati kao: „...oblik jednostranog masovnog ubijanja, u kojem država ili neki drugi organ vlasti namjerava da uništi jednu grupu, kao što su ta grupa i pripadništvo njoj definisani od strane počinioca.”²⁰

Helen Fein, priznati stručnjak za genocid, potvrdila je da je genocid „...kontinuirano i namjerno djelovanje počinioca koje ima za cilj da neposredno ili posredno fizički uništi jednu zajednicu putem onemogućavanja biološke i društvene reprodukcije pripadnika te grupe, koje se kontinuirano vrši bez obzira na to što se žrtva predala ili što od nje ne prijeti nikakva opasnost.”²¹

Još jedan stručnjak za genocid, Izrael Čarni, predložio je definiciju genocida: „... masovno ubijanje velikog broja ljudskih bića, u slučaju kada se ne radi o vojnoj akciji protiv vojnih snaga zakletog neprijatelja, već u slučaju kada su žrtve u suštini nezaštićene i bespomoćne.”²²

¹⁹ LJUDSKA PRAVA – ODABRANI MEĐUNARODNI DOKUMENTI – KONVENCIJA O SPRJEČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA, Ministarstvo vanjskih poslova BIH, Sarajevo, 1996, str. 9 i 10.

²⁰ Frank Chalk i Kurt Jonassohn, THE HISTORY AND SOCIOLOGY OF GENOCIDE. ANALYSES AND CASE STUDIES (HISTORIJA I SOCIOLOGIJA GENOCIDA: ANALIZA I STUDIJE SLUČAJEVA), Yale University Press, u saradnji sa Institutom za proučavanje genocida iz Monterala New Haven/London, 1990, str. 23. Citirano po: Ton Zwaan, ZBORNIK RADOVA: SREBRENICA OD PORICANJA DO PRIZNANJA, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005, str. 29.

²¹ Helen Fein, GENOCIDE: A SOCIOLOGICAL PERSPEKTIVE (POSMA-TRANJE GENOCIDA IZ SOCIOLOŠKOG UGLA), Sage Publications, London, 1993, str. 24; Isto, str. 29.

²² Israel Charny, TOWARD A GENERIC DEFINITION OF GENOCIDE (PREMA GENERIČKOJ DEFINICIJI GENOCIDA), u djelu GENOCIDE: CONCEPTUAL AND HISTORICAL DIMENSIONS (KONCEPCIJSKE I HISTORIJSKE DIMENZIJE GENOCIDA), priredio George J. Andreopolis, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1994, str. 66; Isto, str. 29.

Irvin Louis Horovic genocid definiše kao: „... struktorno i sistematsko uništavanje nedužnih ljudi od birokratskog državnog aparata.”²³

Kao primjer za trenutno uobičajeno i laičko značenje pojma genocid može se citirati definicija Vebsterovog rječnika „TREĆEG NOVOG MEĐUNARODNOG RJEČNIKA” („THIRD NEW INTERNATIONAL DICTIONARY OF THE ENGLISH LANGUAGE”). Pod odrednicom genocid navodi se da genocid predstavlja: „...namjernu primjenu sistematskih mjera (kao što su ubijanje, nanošenje tjelesnih ili psihičkih povreda, nehumanih uvjeta za život, sprečavanje rađanja), koje su smišljene da dovedu do istrebljenja jedne rasne, političke ili kulturne grupe ili do uništenja njenog jezika, religije ili kulture.”²⁴

Mogli bi se citirati i mnogi drugi autori i izvori, ali iz tih primjera bit će jasno da mnogi stručnjaci, obično usredsređeni na namjerno masovno ubijanje i uništavanje nedužnih ljudi, kao osnovno značenje pojma genocid, naglašavaju različite dimenzije genocidnog procesa u cjelini i skreću pažnju na njegove različite aspekte.

Genocid je svakako zločin kažnjiv po međunarodnom pravu, a mnogi čak smatraju da je to najteži i najgnusniji oblik zločina u historiji čovječanstva. U članu 3 Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida stoji: „Kažnjiva će biti sljedeća djela: a) genocid; b) zavjera da se izvrši genocid; c) neposredno i javno poticanje da se izvrši genocid; d) pokušaj da se izvrši genocid; e) saučesništvo u genocidu.”²⁵ Iz tog

²³ Irving Louis Horowitz, TAKING LIVES: GENOCIDE AND STATE POWER (ODUZIMANJE ŽIVOTA: GENOCID I DRŽAVNA VLAST), New Brunswick: Transaction Publishers, 1997, četvrto izdanje, str. 21. Citirano po: Ton Zwaan, ZBORNIK RADOVA: SREBRENICA OD PORICANJA DO PRIZNANJA, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005, str. 29.

²⁴ Merriam-Webster, WEBSTER'S THIRD NEW INTERNATIONAL DICTIONARY OF THE ENGLISH LANGUAGE, UNABRIDGED (WEBSTEROV TREĆI NOVI MEĐUNARODNI RJEČNIK ENGLESKOG JEZIKA, INTEGRALNA VERZIJA), Könnemann, Keln 1993, str. 947. Citirano po: Ton Zwaan, ZBORNIK RADOVA: SREBRENICA OD PORICANJA DO PRIZNANJA, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005, str. 30.

²⁵ LJUDSKA PRAVA – ODABRANI MEĐUNARODNI DOKUMENTI, Ministarstvo vanjskih poslova BIH, Sarajevo, 1996, str. 11.

je razloga počinocima genocida na svim nivoima odgovornosti obično jako stalo da se genocid zataška, da se drži u tajnosti, da se poriče, dok, s druge strane, žrtve imaju svako pravo na ostvarenje pravde, a preživjeli s pravom zahtijevaju da se njihova sudbina i njihovi gubici priznaju, tako da očekuju neku vrstu zadovoljenja i pravde. Stoga nije ni čudo što se genocid može smatrati koncepcijom o kojoj se vode mnoge rasprave.

Helen Fein je razradila jedno korisno sredstvo uz čiju se pomoć može otkriti i ući u trag zločinima genocida. Ona tvrdi da postoji pet osnovnih kriterija na osnovu kojih se može reći da se radi o genocidnoj politici ili o genocidu. Ukratko rečeno: „- postoji kontinuitet u napadima koje su počinoci izvršili da bi uništili pripadnike neke grupe; - počinoci djeluju kolektivno ili na organizovan način; - žrtve su odabrane samo zato što pripadaju nekoj grupi; - žrtve su bespomoćne ili su ubijene, bez obzira na to da li su se predale ili su pružale otpor; - uništavanje se vrši s ciljem ubijanja, a ubistvo je sankcionisano od počinilaca.”²⁶

U ovom kontekstu značajno je istaći da Gregori H. Stanton (Gregory H. Stanton), američki član i predsjednik Odbora za posmatranje genocida, govori o „osam etapa genocida: 1. klasifikacija; 2. simbolizacija; 3. dehumanizacija; 4. organizacija; 5. polarizacija; 6. pripremanje; 7. istrebljivanje i 8. poricanje. U svakoj etapi, ukoliko se djeluje preventivno, može se zaustaviti genocid kao proces.”²⁷

Iako je Konvencija u početku dočeka sa dobrodošlicom, kao jedan značajan napredak u Međunarodnom pravu, kritička pitanja i komentari ubrzo su dominirali u debati naučnika. Obezbeđujući odobrenje od nekih država članica UN-a da su potrebni kompromisi, pojavilo se nekoliko analitičara da raspravljaju o definiciji genocida u Konvenciji

²⁶ Helen Fein, GENOCIDE: A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE (POSMA-
TRANJE GENOCIDA IZ SOCIOLOŠKOG UGLA), Sage Publications, London,
1993, str. 25-27. Citirano po: Ton Zwaan, ZBORNIK RADOVA: SREBRENICA OD
PORICANJA DO PRIZNANJA, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd,
2005, str. 29.

²⁷ Gregory H. Stanton, THE EIGHT STAGES OF GENOCIDE (OSAM FAZA
GENOCIDA), www.genocidewatch.org.

što se završilo sa različitim i mnogo restriktivnijim formulacijama nego što je bila početna Lemkinova. Holandski pravni ekspert Piter Drost (Pieter Drost) mišljenja je da pet tačaka iz Konvencije „ne pokrivaju sve moguće načine i sredstva namjernog uništavanja ljudske grupe, kao takve. Destrukcija ljudske grupe može imati formu kroz deportaciju ili masovno raseljavanje. Iseljavanje grupe iz njihovog tradicionalnog doma može doprinijeti smišljenoj destruktiji grupe.”²⁸

Drugi element definicije genocida, u Konvenciji o genocidu koji izaziva kontroverze, jest potreba da počinitelj ima namjeru uništiti odabranu grupu, koja mora biti odlučno dokazana da bi mogla biti osuđena. Helen Fein je istakla „da je dokazivanje namjere problematično u odsutnosti pisanog ovlaštenja ili javnih izjava. Namjera je najteži element genocida za dokazivanje.”²⁹

Lemkinov pogled suštine genocida bila je namjerna destruktija ljudskih grupa. Lemkin je također isticao da takva destruktija može biti postignuta i drugim sredstvima osim masovnim ubijanjem – dezintegracijom političkih i društvenih institucija kulture, jezika, nacionalnog osjećanja, religije i ekonomske opstojnosti, naprimjer. Ovo je nazvano kulturnim genocidom. Zbog ovog pogleda Lemkin je bio uključen u izradi samo nacrtu Konvencije. Prilikom izrade prijedloga i konačne verzije on je „ispušten”. „Ispuštanje” je bilo poželjno ne samo od SAD-a i drugih zapadnih zemalja, od kojih su mnoge posjedovale kolonijalne teritorije bez vlastitih vlada, nego i od jednog broja novih postkolonijalnih zemalja trećeg svijeta radi njihovog zadržavanja prava nad različitim

²⁸ Pieter N. Drost, UNITED NATIONS LEGISLATION OF INTERNATIONAL CRIMINAL LAW (UN LEGALIZACIJA MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG PRAVA), Leyden, 1959, str. 124. Citirano prema: L.B. Jensen, GENOCID: SLUČAJEVI, POREĐENJA I SAVREMENE RASPRAVE, Danski Centar za holokaust i studije genocida, Kopenhagen, 2003, str. 232-237.

²⁹ Helen Fein, “DISCRIMINATING GENOCIDE FROM WAR CRIMES: VIETNAM AND AFGANISTAN REEXAMINED” (RAZLIKOVANJE GENOCIDA OD RATNOG ZLOČINA: PODSJEĆANJE NA VIJETNAM I AFGANISTAN), Denver Journal of International Law and Policy Vol. 22, Denver, 1993, str. 41. Citirano prema: L.B. Jensen, GENOCID: SLUČAJEVI, POREĐENJA I SAVREMENE RASPRAVE, Danski centar za holokaust i studije genocida, Kopenhagen, 2003, str. 232-237.

nacionalnim manjinama uključenim unutar njihovih kolonijalno ocrtanih granica. Zbog toga, iako je markirala ugaoni kamen Međunarodnog prava, UN-ova definicija Konvencije malo je korištena u nauci.

Genocid u Bosni i Hercegovini nametnuo je potrebu proširenja originalne UN-ove definicije genocida s najmanje tri elementa: sistematsko i masovno silovanje žena, prinudno raseljavanje stanovništva, opsada gradova uz uništavanje kulturnih i historijskih spomenika i namjerno ubijanje civila slučajnom i ciljanom artiljerijskom vatrom. U tom cilju, grupa pravnih stručnjaka iz Bosne i Hercegovine pokrenula je inicijativu za dopunu međunarodne definicije o genocidu, na Međunarodnom kongresu za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, održanom u Bonu (Bonn) od 31. augusta do 4. septembra 1995. godine. Međutim, glomazni, komplikovani i neefikasni aparat Ujedinjenih nacija pokazao je još jednom sve svoje slabosti ne reagujući na spomenutu inicijativu.³⁰

³⁰ Šire o ovome vidjeti u: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991 – 1995 – ZBORNIK RADOVA SA MEĐUNARODNOG KONGRESA ZA DOKUMENTACIJU GENOCIDA U BOSNI I HERCEGOVINI 31. AUGUST – 4. SEPTEMBAR 1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1997, str. 587 – 607.

1.4. TERMINOLOŠKI PROBLEMI

Prva stvar o kojoj se slažu gotovo svi autori koji se bave proučavanjem genocida jeste da pažljivo treba napraviti razliku između genocida i rata (međudržavnog, koji može biti i agresija, ili građanskog).

Rat, pa prema tome i agresija, „u savremenom smislu te riječi, obično podrazumijeva sukob praćen nasiljem koji se odvija između dviju ili više suverenih država, koji se prvenstveno vodi između pripadnika njihovih oružanih snaga. To može podrazumijevati i znatan broj vojničkih žrtava. Međutim, vojne i civilne žrtve rata ne smatraju se žrtvama genocida.”³¹

Građanski rat podrazumijeva sukob praćen nasiljem koji se odvija između dviju ili više naoružanih i organizovanih strana u jednom društvu, koje su prethodno bile u sastavu iste suverene države. Američki historičar i sociolog Čarls Tili (Charles Tilly) okarakterisao je takvo stanje kao „stanje revolucije ili kao stanje višestrukog suvereniteta”. „Umjesto jedne suverene države koja je ranije postojala i koja je imala monopol nad nasiljem na cijeloj svojoj teritoriji, sada na toj istoj teritoriji postoji dvije ili nekoliko naoružanih strana, koje se bore oko te države, a svaka od njih tvrdi da ima monopol nad nasiljem, dok je prethodni monopol na centralnom nivou rasparčan i srušen.”³²

³¹ Ton Zwaan, ON THE ETYMOLOGY AND GENESIS OF GENOCIDE AND OTHER MASS CRIMES DIRECTED TOWARDS SPECIFIC GROUPS (O ETIMOLOGIJI I GENEZI GENOCIDA I DRUGIH MASOVNIH ZLOČINA UPERENIH PROTIV ODREĐENIH GRUPA), Center for Holocaust and genocide Studies of the Royal Netherlands Academy of arts and sciences, Amsterdam, novembar 2003, str. 22. Citirano po: Ton Zwaan, ZBORNIK RADOVA: SREBRENICA OD PORICANJA DO PRIZNANJA, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005, str. 33 - 35.

³² Citirano po: Ton Zwaan, ZBORNIK RADOVA: SREBRENICA OD PORICANJA DO PRIZNANJA, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005, str. 33.

Genocid spada u oblik jednostranog, a ne dvostranog ili višestranog, ubijanja, dok su žrtve - uglavnom nezaštićene i bespomoćne pred silinom počinitelja genocida, pa čak i onda kada ne predstavljaju apsolutno nikakvu prijetnju - mete progona, nasilnog protjerivanja sa njihovih ognjišta, deportacije i potencijalnog, kao i stvarnog uništenja. „Genocid je zločin različit od svih zločina protiv čovječnosti i implicira intenciju kompletne ili djelimične eksterminacije izabrane grupe, te je zato najteži i najveći zločin protiv čovječnosti. Specifičnost genocida ne proizlazi iz opsega ubijanja niti divljaštva i nečehća koje karakterizira počinioce, nego iz same namjere uništenja određene grupe ljudi.”³³

Genocid je zločin najvećeg ranga i zato je to **zločin protiv čovječnosti i međunarodnog prava**. Genocid je pravni izraz za ove aktivnosti. Genocid se događao mnogo puta u ljudskoj historiji i prolazio je nekažnjeno. Mnogi tvrde da će se on dogoditi ponovo i da će ponovo prolaziti nekažnjeno.

U stručnoj literaturi o genocidu, prije agresije na Bosnu i Hercegovinu, nije korišten izraz **”etničko čišćenje”**. Nema nekog univerzalnog objašnjenja za pojam ”etničko čišćenje.” Najbolje je objašnjenje u njegovom poimanju razlike od genocida koja se ogleda, prije svega, u ideološkim procesima koji generiraju ove procese. Dok je za ”etničko čišćenje” karakteristično takozvano ”humano preseljenje”, ”prekomponovanje teritorije koja se kontroliše”, ”zamjena teritorija”, deportovanje određene grupe radi ”čišćenja određenog područja” uz mnoge elemente prisile, za genocid je karakteristično uništavanje određene grupe na određenom mjestu.

S tim u vezi treba reći da je etničko čišćenje eufemizam, fraza koja podrazumijeva aktivnosti koje su kao ”bezazlene, svakodnevnne, čak dobre”. Da li hapšenja, silovanja, progoni, ubistva mogu biti stvar

³³ Ton Zwaan, ON THE ETYMOLOGY AND GENESIS OF GENOCIDE AND OTHER MASS CRIMES DIRECTED TOWARDS SPECIFIC GROUPS (O ETIMOLOGIJI I GENEZI GENOCIDA I DRUGIH MASOVNIH ZLOČINA UPERENIH PROTIV ODREĐENIH GRUPA), Center for Holocaust and genocide studies of the Royal Netherlands Academy of arts and sciences, Amsterdam, novembar 2003, str. 34. Citirano po: Ton Zwaan, ZBORNIK RADOVA: SREBRENICA OD PORICANJA DO PRIZNANJA, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005, str. 33 - 36.

čišćenja? Ovo je jezik koji štiti dželata i posmatrača. Etničko čišćenje nije ništa drugo nego planski i metodički čin koji prethodi ubistvima! To je racionalna strategija kojom se vrši izolacija žrtve i homogenizacija dželata u cilju pripreme izvršenja masovnih ubistava. "Termin etničko čišćenje znači genocid u svim njegovim oblicima"* , a pored toga je i sociocid – ubijanje društva, posebno društva različitosti. Zapadni lideri davali su preveliku važnost racionalnosti etničkog čišćenja, a nisu kao prepoznali rezultate etničkog čišćenja. Verbalno su ga čak i osuđivali, ali su ga nečinjenjem podržavali.

Prilikom razotkrivanja uzroka koji dovode do zločina genocida dominiraju tri glavne grupe uzroka: politički, sociološki i psihološki.

Politički uzroci odnose se na moguću političku strukturu koja prethodi genocidu. To su uglavnom politička previranja karakteristična prilikom promjene političkih sistema kada političke elite traže ograničenja za reformisanje struktura vlasti, uz upotrebu svih mogućih sredstava, računajući i nasilje. Svi autori koji se bave proučavanjem genocida naglašavaju da kod pojave zločina genocida ukupna zapažanja, stavovi, ponašanje i odluke političkog rukovodstva na centralnom nivou predstavljaju odlučujući faktor. Genocid nije spontani izraz mržnje među zajednicama, koja postoji još od davnih vremena – mada mogu postojati i takve vrste mržnje, a pod određenim okolnostima mogu ih raspirivati i hladiti politički djelatnici i ideolozi. Genocid ne proistječe ni iz praiskonskih osjećanja naroda, koja vlada ili politička elita nije u stanju kontrolisati. Drugim riječima, genocid i drugi masovni zločini upereni protiv određenih grupa nisu pojave koje se razvijaju "odozdo prema gore". Zločini genocida događaju se "odozgo prema dolje", uz znanje, saglasnost i učešće državnih organa. Takva saglasnost i takvo učešće mogu se javiti u različitim oblicima. To može biti eksplicitna i javna politika koja je rezultat obično tajne strateške odluke najviših organa vlasti o ostvarivanju određenih političkih, ideoloških ili ekonomskih ciljeva. S druge strane, ta politika može biti prikrivenija, implicitnija i

* Prof. dr. Smail Čekić, UZROCI, CILJEVI I RAZMJERE AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU 1991 - 1995, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1995.

tajnovitija. U tom slučaju, stvarni počinioци zločina genocida djeluju uz tolerisanje, saučesništvo i prešutno odobravanje države.

Zahvaljujući odlukama donijetim na najvišem nivou, bilo da su one pojave u obliku eksplicitnih naređenja bilo da se prešutno podrazumijevaju, pojedinci i grupe na srednjim ili nižim nivoima vlasti imaju priliku i mogu doći do sredstava da tako postupaju, a da to prođe nekažnjeno. Štaviše, oni su često podstaknuti trenutnom političkom retorikom i isto tako dobijaju materijalnu nagradu za svoja nedjela.

Ne postoje slučajni ili nenamjerni zločini genocida. Proces genocida potječe od odluke ili paketa odluka političkog rukovodstva na centralnom nivou određene države. To rukovodstvo donosi odluku da pokrene politiku genocida, mada se takva odluka može pojaviti u raznoraznim oblicima. Takve odluke rijetko postoje u pisanoj formi. Odluke se donose usmeno, a zatim se dalje prenose nižim nivoima hijerarhije i to isključivo usmenim putem. Počinioци genocida na svim nivoima odgovornosti obično se služe uvijenim jezikom, zakamufliranim izrazima i eufemizmima da bi prikriili svoje prave namjere, kao i suštinu postupaka na koje se izdata naređenja odnose.

Zločin genocida ima za cilj da se neko otarasi određenih kategorija ljudi, da se oni uklone, izbace, isključe iz države, društva, zemlje, teritorije, iz nečijeg sela, malog ili velikog grada. Donošenje odluke o tome kada, gdje, kako, kojim tempom i na kojim područjima se to treba uraditi prepušteno je posebnim i provjerenim kadrovima. Kada se donese prva odluka, mogu se javiti neke veoma uopćene i neodređene odluke od kojih neke čak spadaju u domen fantastike. Te ideje uglavnom ukazuju na određeni opći pravac: prisilno iseljavanje, protjerivanje, mjere raseljavanja, razni oblici diskriminacije. Međutim, ne postoji nijedan detalj i realan plan za to, ne postoji scenarij, a kamoli projekt o tome šta se treba uraditi da bi se neko otarasio određenih kategorija ljudi. Detaljne pripreme i planovi dobijaju svoj oblik tek onda kada se donese jedna odluka ili više njih o generalnoj politici.

Na taj način proces genocida dobija zamah, izlazi iz početne faze i napreduje kroz proces planiranja i kroz prve organizovane napore da se ti planovi realizuju u praksi, ka sljedećoj fazi, u kojoj sve više postaje

realnost. To je proces kojim se upravlja, organizovan je i manje-više koordiniran. Genocidna djela i postupci veoma brzo prelaze u rutinu. Proces planiranja postaje sve intenzivniji, planovi se sve više sprovode u praksi, a na osnovu toga, stječe se praktično iskustvo i obezbjeđuju se sredstva i metode koje će se sistematski primjenjivati u praksi, a onda će se mjere prisile i pojedinačni pokolji, što se u početku činilo slučajnim, zbiti u jedan genocid, u sistematski i krajnje brutalan progon određenih kategorija stanovništva.

Sve ovo ima veze sa završetkom procesa genocida. Kad se ti procesi jednom pokrenu, isti ljudi koji su ih započeli teško da će ih moći ili nikako neće moći zaustaviti. Iz raznoraznih razloga i u zavisnosti od raznih okolnosti i uvjeta, može doći do izvjesnog popuštanja, možda i kašnjenja ili čak i povremenih prekida u procesima genocida, ali, u većini slučajeva, oni bivaju konačno zaustavljeni tek nakon žestoke vojne intervencije spolja.

Sociološki uzroci fokusirani su na etnički, vjerski i nacionalni sastav grupa u jednom društvu, te na utjecaj ovih grupa na mogućnost genocida. Genocidu prethodi politička i ekonomska i svaka druga diskriminacija jedne nacionalne grupe, izražena u ograničenom pristupu obrazovanju ili onemogućavanju zapošljavanja u određenim državnim strukturama: vojnim, političkim, obrazovnim, policijskim i drugim institucijama, pod raznim izgovorima. Dugoročan društveni proces stvaranja nacije, između ostalog, predstavlja proces nečijeg uključivanja u društvo i isključivanja iz njega, a na isti način radikalni nacionalizam predstavlja ideologiju uključivanja i isključivanja, što, na kraju, predstavlja ideologiju napada i odbrane. Kad se radi o stanju teške krize, dijagnoza radikalne nacionalističke ideologije u svakom će slučaju u sebi sadržati definiciju stanja. Gruba i pojmovna podjela nacije na grupu koju činimo „mi” i na obično izrazito negativnu definiciju onih koji navodno predstavljaju neprijateljsku grupu koju čine „oni” za koje se smatra da su krivi za stanje u koje je nacija navodno zapala. Tipično je da se koristi takva retorika u kojoj se daju obećanja da će nacija doživjeti spasenje i iskupljenje onda kada se svi budu posvetili nacionalnoj stvari, kada se nacija bude očistila od „tuđinskih elemenata” i kada unutrašnji i spoljni protivnici i neprijatelji budu poraženi.

Psihološki uzroci usmjereni su na neljudske postupke prema odabranoj grupi za izvršenje genocida. Odabrana žrtva definiše se kao manje vrijedna, te kao takva unaprijed označena i definisana kao žrtva i glavni krivac za nastali društveni očaj. Ovakva poruka šalje se najsavremenijim metodama propagande i uz upotrebu mas-medija putem kojih se širi mržnja i stvara neprijateljska slika o grupi, naciji, narodu, religiji, kulturi koja se želi eliminirati, odnosno uništiti. Budući da se „oni” zamišljaju kao oličenje apsolutnog zla, kao osnovni uzrok svih problema, kao neko ko predstavlja najveću prijetnju, protiv njih je dopušteno preduzeti sve mjere. Budući da su „oni” okarakterisani kao oličenje zla, na njih se više ne gleda kao na ljudska bića, a uobičajene moralne obaveze prema njima kao ljudskim bićima prestaju važiti. Oni su stavljeni izvan zakona, i to u najširem mogućem smislu, i treba ih isključiti, terorirati, oduzeti im imovinu, iskorijeniti ih, protjerati, otjerati što dalje iz zemlje ili pobiti. Kroz masovni pokolj poriče se da su „oni” ljudska bića. To se ispoljava i u načinu na koji se postupa sa žrtvama.

Zbog teme koju obrađujemo važno je podsjetiti da je Republika Bosna i Hercegovina nezavisna i samostalna država i zvanično priznata članica Organizacije ujedinjenih nacija od 22. maja 1992. godine.

Ovdje je veoma važno podsjetiti da je Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija Rezolucijom broj 713, od 25. septembra 1991, uvelo embargo za uvoz oružja ”svim stranama u bivšoj Jugoslaviji”. Embargo je važio do potpisivanja Dejtonskog sporazuma u decembru 1995. Rezultat ove rezolucije Ujedinjenih nacija jest zaleđeno naslijeđeno vojno stanje između ”zaraćenih strana” sa početka rata 1991. godine gdje su srpske agresorske i kolaboracionističke snage ”preuzele” sve vrste oruđa i oružja od Jugoslavenske narodne armije. Istovremeno Rezolucija 713. u praksi je značila onemogućavanje glavnoj žrtvi planiranog genocida – Bošnjacima/muslimanima - da se brane. Međunarodna zajednica tražila je ”neutralnost” za sve ”zaraćene strane” što je značilo dupli paradoks: prvo, dopušten je genocid, i drugo, žrtvi nije dopušteno da se brani, a o iskrenoj pomoći nije bilo ni govora.

U ovom kontekstu važno je sagledati proces genocida sa stanovišta žrtve. Feinova naglašava da se “progon i genocid vrše kontinuirano, bez obzira što su se žrtve predale ili što nisu predstavljale nikakvu prijetnju”.

U istom tonu, Čarni smatra da su žrtve, u suštini, “nezaštićene i bespomoćne”, dok Horovic žrtve opisuje kao “nedužne ljude”.³⁴

Ono o čemu se slažu gotovo svi istraživači genocida je to da se žrtve obično biraju isključivo na osnovu toga što navodno pripadaju nekoj grupi ili kategoriji, određenoj za metu progona i uništenja. Oni ne postaju žrtve progona i zločina genocida ni zbog čega što su sami lično ili pojedinačno uradili ili što namjeravaju uraditi, niti zbog toga što su krivi za neki zločin ili prestup, niti zbog toga što predstavljaju bilo kakvu realnu prijetnju. Njihovo pojedinačno ponašanje, njihov pojedinačni identitet, slika koju žrtve imaju same o sebi, kao i njihovo samoodređenje, u velikoj su mjeri nebitni. Ono što se uzima u obzir kod izbora žrtve jeste da neprijateljski nastrojeni ljudi – dželati – određene pojedince posmatraju i definišu kao pripadnike neke grupe ili kategorije ljudi za koju oni smatraju da zaslužuje prekor i prezir.

Stručnjaci za društvene nauke i historičari koji se bave proučavanjem procesa progona i genocida također su istakli još nekoliko mehanizama i postupaka koji se redovno pojavljuju u tom kontekstu. Često je primijećeno, naprimjer, da je grupa, određena za progona, obično ranjiva. Također su iznijete tvrdnje da upravo ta ranjivost može biti jedan od glavnih razloga zbog kojih je ona i određena kao meta progona odnosno genocida. Svakako je mnogo lakše napasti neku grupu koja od samog početka nije mnogo moćna, nego neku grupu koja se utemeljila u društvu i koja je uticajna i moćna. Međutim, stav koji su iznijeli Čarni i ostali o tome da su žrtve “u suštini bespomoćne i nezaštićene” može se donekle doraditi, jer se ne radi toliko o tome da su žrtve relativno slabe i bespomoćne od samog početka procesa genocida, koliko o tome da zbog samog procesa genocida i tokom njegovog trajanja one postaju sve ranjivije i bespomoćnije. U određenim slučajevima, do toga može doći na različite načine, a u jednom te istom slučaju počinioci genocida mogu primijeniti različite taktike da bi žrtve lišile svake moći, kao i sredstava moći koje su one prethodno imale na raspolaganju.

³⁴ Ton Zwaan, CIVILISERING EN DECIVILISERENIG. STUDIES OVER STATSVORMING, NATIONALISME EN VERVOLGING (CIVILIZACIJA I ODSUSTVO CIVILIZACIJE: PROUČAVANJE NAČINA FORMIRANJA DRŽAVE I NASILJA, NACIONALIZMA I PROGONA), Boom, Amsterdam, 2001.

Stručnjaci za genocid zapazili su također određenu pojavu koja redovno prati proces progona i genocida i koja ciljnu/odabranu grupu obično zatječe nespremnom. "Naročito na početku takvog procesa potencijalnim žrtvama je veoma teško shvatiti šta se događa, pa čak i kasnije, kad je taj proces već uveliko u toku i kada je postao donekle uočljiviji, mnogim žrtvama i dalje je teško uvidjeti i shvatiti šta se događa i šta će se dogoditi. Očigledno je da počinioci genocida žele postići upravo takav efekt. Držeći svoje prave namjere u tajnosti, svjesno krijući svoje planove, kroz primjenu raznoraznih taktika, kroz namjerno obmanjivanje i zavaravanje dželati pokušavaju postići maksimalni efekt iznenađenja za svoja nedjela, da onesposobe žrtve, da pojačaju njihov osjećaj neizvjesnosti i nesigurnosti i da na taj način ostvare svoje ciljeve."³⁵

Čovjek još teže može zamisliti i doći do zaključka da neko od njegovih radnih kolega, poznanika, komšija ili drugih ljudi koje igrom slučaja poznaje planiraju i izvršavaju njegovo uništenje. Čak i oni koji imaju dobar predosjećaj ili mogu sa tačnošću predvidjeti šta ih čeka, samo donekle mogu shvatiti šta ih sve može zadesiti.

"U osnovi, postoje samo tri načina na koje ljudi, koji se suoče sa mogućnošću uništenja, obično reaguju. Mogu pokušati sakriti se ili pobjeći, mogu pružiti neki vid otpora ili se čak boriti i mogu pokušati prilagoditi se kako najbolje znaju i umiju trenutnim okolnostima i uvjetima koji se jako brzo i iz korijena mijenjaju."³⁶

³⁵ Ton Zwann, ABOUT GENESIS OF GENOCIDE AND ANOTHER MASSE CRIMES AGAINST DETERMINATE GROUPS (O ETIOLOGIJI I GENEZI GENOCIDA I DRUGIH MASOVNIH ZLOČINA UPERENIH PROTIV ODREĐENIH GRUPA), Centar za proučavanje holokausta i genocida holandske Kraljevske akademije nauka i umjetnosti, Amsterdam, novembar 2003, str. 45; Ton Zwaan, CIVILISERING EN DECIVILISERENIG. STUDIES OVER STATSVORMING, NATIONALISME EN VERVOLGING (CIVILIZACIJA I ODSUSTVO CIVILIZACIJE: PROUČAVANJE NAČINA FORMIRANJA DRŽAVE I NASILJA, NACIONALIZMA I PROGONA), Boom, Amsterdam, 2001, str. 51 - 57.

³⁶ Isto, str. 46; Ton Zwaan, CIVILISERING EN DECIVILISERENIG. STUDIES OVER STATSVORMING, NATIONALISME EN VERVOLGING (CIVILIZACIJA I ODSUSTVO CIVILIZACIJE: PROUČAVANJE NAČINA FORMIRANJA DRŽAVE I NASILJA, NACIONALIZMA I PROGONA), Boom, Amsterdam, 2001, str. 51 - 57.

Žrtve genocida, kada dospiju u ruke dželata, može zadesiti svakakva sudbina. "Mogu dospjeti u pritvor, na kraće ili duže vrijeme, u privremenim pritvorskim jedinicama, zatvorima, improvizovanim ili dobro organizovanim koncentracionim logorima ili biti izolovani u getima ili određenim dijelovima grada. Mogu biti prisiljavani da rade najteže fizičke poslove u gradovima, logorima ili na seoskim imanjima. Mogu biti deportovani pod različitim okolnostima i na različite načine: pješice, vozom, autobusima ili kamionima. Tokom samog transporta može se dogoditi da deportovana lica upadnu u zasjedu, da budu opljačkana i terorisana silovanjem, mučenjem, ranjavanjem i ubistvom, ili da, u nedogled, budu premještana sa jednog odredišta na drugo. Mogu biti neposredno ubijani u improvizovanim ili organizovanim pokoljima obavljenim na licu mjesta ili na posebnim, obližnjim ili udaljenim gubilištima. To se može dogoditi i kasnije, u logorima smrti ili na nekim drugim mjestima. Isto tako, postoji mnogo različitih načina da se ti ljudi unište i ubiju."³⁷

Ako čovjek pokuša zamisliti kakva je bila sudbina žrtava ne samo u općem smislu već i u svim užasnim detaljima, tek se onda može ponadati da će, donekle, uspjeti proniknuti u pravu suštinu procesa progona i genocida.

³⁷ Šire o ovome vidjeti: ZLOČINI UČINJENI U BOSNI I HERCEGOVINI 1992– 1995, Savez logoraša Bosne i Hercegovine, Sarajevo, maj 2003.

DRUGI D I O

HOLOKAUST

”... Holokaust je bio jedan okršaj između starih suprotnosti o kojima moderno društvo nije puno znalo, ili je znalo, ali ih nije moglo riješiti. I poslije holokausta nije urađeno puno da se razotkriju i otklone uzroci koji su doprinijeli da do ovoga dođe, te da se ovo više nikada ne ponovi.”

Zigmund Bauman

2.1. ETIKA ZLA – MILGRAMOVA TEORIJA

Bauman tvrdi da zlo koje holokaust, odnosno genocid proizvodi nije samo zlo koje dolazi od disciplinovanih ljudi u uniformama koji prate i provode stroga pravila od tačke do tačke. "Prije nego što su obukli te uniforme, to su bili dobri očevi svoje djece, prijatni muževi svojih žena, pomagali svojim prijateljima u nevolji i slično. Izgleda gotovo nemoguće da su ti isti ljudi mogli ubijati nezaštićenu djecu, silovati maloljetnice i odvoditi muškarce u logore i tamo ih maltretirati i ubijati."³⁸

"Jesu li ti ljudi bili drugačiji od svih nas", pitao se Stenli Milgram (Stenley Milgram), američki psiholog sa Jel univerziteta (Yale University). "Jesu li to bile korumpirane, uništene i na činjenje zla spremne osobe? Ili je to bila jedna nesretna kombinacija različitih faktora koji su proizveli jednu defektnu i bolesnu osobu?"

U cilju boljeg razumijevanja holokausta, a što se svakako može koristiti i za razumijevanje ostalih genocida, Milgram je izvršio jedno empirijsko istraživanje bazirano na emocionalnim instinktima. On je zvanično objavio rezultate istraživanja 1974. godine. U poznatoj studiji OBEDIENCE TO AUTHORITY - POKORNOST PREMA AUTORITETU - VLASTI, baziranoj na seriji eksperimenata u kojima su pokusne osobe bile zamoljene za upotrebu električnih šokova na njima kao dijelu programa učenja, Milgram otkriva da je većina pokusnih osoba bila voljna dati električni šok osobama iz susjedne prostorije iako im je

³⁸ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlaget Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 197.

bilo objašnjeno da to pričinjava bol. Samo značajna manjina pokazala je želju da ne učestvuje u svemu tome. Oni su akceptirali "naučni" test lidera o tome da je on, u ime budućnosti nauke, uzeo svu odgovornost na sebe. Ove osobe djelovale su očigledno sa čistom savješću.

Autoritarni sistem u Milgramovom eksperimentu bio je jednostavan i bez mnogo nivoa. Jednostavna eksperimentalna situacija rezultirala je jednostavne i dokučive rezultate. To je značilo da su dželati svoje postupke smatrali legitimnim. Naredba neposredno pretpostavljenog bila je najveći autoritet i nije zahtijevala potvrdu od većih autoriteta. Međutim, odlučujuća u svemu ovome je volja dželata da izvrši zločin. Ako dželat ima naredbu svog neposredno pretpostavljenog, onda on ne osjeća odgovornost za izvršeno djelo. To nije bila njegova inicijativa, mada je djelo izvršeno sa voljom. Odlučujući je faktor kako dželat prilagođava svoju volju autoritetu, ne prema naredbi nego prema autoritetu. Naredba koja nije došla od akceptiranog autoriteta nema nikakvo značenje. Zbog toga nije važno šta dželat radi i kako, već za koga i u ime koga to radi.

„Kada imamo situaciju i odnos naredbodavac i izvršilac, onda ustvari imamo situaciju prezentiranog stanja. Dakle, dželat vidi sebe u situaciji koju želi njegov naredbodavac. To prezentirano stanje u suprotnosti je sa autonomnim stanjem. U ovakvom stanju zločinac je pod punom kontrolom svojih neposrednih autoriteta. To reprezentovano stanje povezano je sa seljenjem odgovornosti kao elementarnim procesom. U takvim slučajevima odgovornost se uvijek nalazi u jednom međuprostoru između autoritarnog sistema, naredbodavca i dželata. Čovjek može reći da je organizacija kao cjelina instrument odgovornosti. Isto tako, organizacija koordinira kamuflažu uzročno–posljedičnih veza ovih postupaka, odnosno odgovornosti, tako da je veoma teško precizirati individualnu odgovornost jer učesnik u zločinu kao pojedinac smatra da odgovornost leži kod zvaničnih vlasti. A vlast i njeni predstavnici misle da je to što oni rade u interesu onih koji su ih izabrali.“³⁹

³⁹ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlagets Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 201.

Takva vrsta (ne)odgovornosti u ličnom značenju znači da se nemoralni, nezakoniti i nelegalni postupci mogu izvršavati i to sa puno entuzijazma od osoba koje smatraju da u svemu tome nema ništa nemoralno. U praksi to znači da je autoritet morala izbačen iz igre.

Važan dio u Milgramovoj teoriji su kontroverzni rezultati o odnosu između želje za izvršavanjem zločina i blizine žrtve. Milgramova teorija ide za time da je lakše nanijeti bol jednoj osobi ukoliko se ta osoba nalazi u daljini – kad čovjek vidi tu osobu na distanci. Mnogo je lakše, kaže Milgram, ako dželat vidi svoju žrtvu u daljini ili je uopće i ne vidi nego samo čuje.

Kad je direktni tjelesni kontakt neizbježan, dželat nema mogućnosti da previdi onaj uzročno–posljedični odnos između svog postupka i bola žrtve. Taj uzročno–posljedični odnos biva rasvijetljen, kao što je rasvijetljena i odgovornost za nanesenu bol.

Kratko rečeno, suština ove Milgramove tvrdnje je: "Što je veći fizički i psihički razmak između dželata i žrtve, to je lakše izvršiti zločin. Odnosno što je cijeli taj proces više organizovan, to je lakše dželatu zadržati unutrašnji mir u sebi zbog učinjenog zločina."⁴⁰

Razlog da distanca pravi zlo lakšim funkcioniše očigledno psihički. Dželat je na taj način pošteđen unutrašnjeg bola, odnosno grižnje savjesti koja bi se eventualno mogla pojaviti kao posljedica onoga što on izvršava. Dželat može biti u sjeni i misliti da se ne događa nešto strašno, nešto što bi moglo opterećivati njegovu savjest. Ali ovo nije cjelokupno objašnjenje.

„Razlozi nisu samo psihičke prirode. Cjelokupan ovaj proces ima i svoj socijalni karakter. U modernom, racionalnom društvu organizacija je takva da se vrši podjela procesa na faze, pa postoji planiranje, racionaliziranje, funkcionalno specijaliziranje, usitnjavanje procesa i slično. Što je više taj racionalni proces organizovan lakše je učiniti zločin, nanijeti bol i imati osjećaj da se ne radi nešto ružno ni loše. Rezultati su bez rezerve pokazali: da, to je moglo biti urađeno. Poslije toga nije bilo lahko živjeti sa takvim rezultatima.”⁴¹

⁴⁰ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlagetets Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 202.

⁴¹ Isto, str. 203.

Sušтина Milgramove teorije, kratko rečeno, jeste da zločini nisu, u tako velikoj mjeri, uvjetovani karakterom ličnosti, ali su zločini u velikoj mjeri uvjetovani odnosom između vlasti i načina vladanja. Zlo i neljudskost više su rezultat socijalnih relacija. Kada se ove relacije racionaliziraju i perfekcioniziraju čisto tehnički, kreirani su uvjeti za proizvodnju zla i neljudskosti. Milgram je, naravno, imao pravo. I ima ga sve više. Nažalost, u sociološkoj teoriji i praksi njegovi rezultati uzimaju se ne tako ozbiljno i sa jednom dozom podsmijeha i ironije. Milgramova tehnika bila je stavljena pod mikroskopska istraživanja. Po svaku cijenu, a od čitavog akademskog svijeta naročito, ovi rezultati pokušani su biti diskreditovani i poništeni. U naučnoj historiji nije poznato tako puno epizoda i događaja koji su bili izloženi takvoj kritici i takvom lovu u nastojanju da se rezultati obezvrijede i pokažu ništavnim. Kada se nešto ne može opovrgnuti, može se marginalizirati i ismijavati.

Ono najvažnije ovdje je povezanost između distance, proizvođenja distance i moralne neutralizacije. Razumjeti šta ovo sadrži znači razumjeti zašto je bilo apsolutno važno za planere holokausta ili bilo kog drugog genocida, pa i genocida u Bosni, podvrgnuti označenu grupu različitim vrstama apstrakcija. Samo kada je to učinjeno apstraktnim, nevidljivim procesom, mogli su se obrađivati milioni ljudi jer je intencija "izgubila" karakter masovnog ubistva i umjesto toga kamuflirana kao tehnički zadatak koji je kao takav ipak veoma komplikovan. Ideologija, birokratija, tehnologija i naročito mediji tu su da pomognu da se masovna ubistva učine apstraktnim i kao takva mogućim. Masovna se ubistva tehniziraju i "sistematski" depersonaliziraju tako da se ubistvo i ne smatra ljudskim djelom što ga čini osoba protiv osobe.

Mediji su nosioci radnje. Mediji "nose" radnje od početka do izvršenja cilja. Veoma je važno pokrenuti radnju i to čine upravo mediji. Mediji imaju zadatak izbacivati iz igre sve moralno relevantne pretpostavke. Kratko rečeno: prezentirati proces kao apstraktan kroz distanciranje dželata i žrtve što znači moralno neutraliziranje od masovnih ubistava, od genocida.

Šta je sa pozicijom žrtve? Pozicija žrtve je pozicija autsajdera. Naime, žrtva je i fizički i psihički sama, mada fizička blizina drugih daje

žrtvi grupni osjećaj. Ovaj grupni osjećaj rezultat je grupne obrade odabrane grupe, naroda i slično. Žrtva u ovakvim situacijama ne dobiva nikada ulogu aktivnog subjekta u ovom procesu.

”Svako od nas što je barem jednom, mimo svoje volje, upao u blato, zna kako je lijepo kada se čovjek iščupa iz njega. Ali oni koji su to doživjeli znaju kako je to vraški teško. Svaki pokušaj izvlačenja iz živog blata znači još više upadanje u njega. Ovaj primjer sa blatom može se uporediti sa sistemom nanošenja bola i činjenjem zla.”⁴²

U procesu izvršenja zločina dželat postaje zarobljenikom tog procesa. Sve što je zločin veći, dželat je više povezan sa tim zločinom, a mogućnost da se dželat distancira od zločina postaje sve manjom. Zločinac postaje zarobljenikom svojih ranijih postupaka. Prvi korak u svemu tome je da se gube sve moralne skrupule, a cijena za povlačenje dželata iz procesa zločina postaje sve viša. Kada dželat osjeti pritisak ili potrebu bilo koje vrste da se povuče iz svega ovoga, obično to bude kasno. Dželat je postao slugom svojih ranijih postupaka. Ova povezanost obično je jača od nekih drugih faktora i ima odlučujuću ulogu.

”Da bi sakrio svoju prljavštinu, dželat mora hodati kroz blato uvijek. Ili, potpuno paradoksalno, da bi se očistio, mora se uprljati potpuno.”⁴³

Što vrijeme više prolazi, dželat ima sve manje osjećaj i želju da revidira ili eventualno osudi svoje ranije zločinačke postupke. Što vrijeme više prolazi, solidarnost i povezanost među dželatima su sve veće. Oni imju zajednički osjećaj neodgovornosti, jer smatraju da je to što su oni uradili bilo dopušteno, opravdano i zakonski zasnovano, bez obzira što stalno dobivaju sve više protuargumenata i dokaza za izvršena kriminalna djela za koja moraju biti kažnjeni. Ovakav tip solidarnosti ima jedan cilj, a to je da se izbjegne kazna.

Kao što je poznato, većina ubistava u holokaustu vršena je ”apstraktno” (gas umjesto strijeljanja, ”naročita obrada” umjesto ubistva, daleko tamo

⁴² Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOKAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlaget Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 202.

⁴³ Isto, str. 198.

u Poljskoj, a ne u Njemačkoj), tako da su obični personalni motivi, pretpostavke i osjećanja, uključujući i agresiju i mržnju, na jedan čudan način istrgnuti iz tog procesa kako bi se moglo obraditi šest miliona ljudi. U tome dolazi ona "apstrakcija" koja obuhvata ne samo žrtve nego i dželate. Obje kategorije nestaju u magli i irelevantnosti što se odnosi i na njihove psihe, personalnost i individualnost.

Nakon ove tvrdnje čini se da Milgramova hipoteza da užasna djela nisu izvršile užasne individue nego obični ljudi koji izvršavaju svoje obaveze onako kako to najbolje znaju dobija više na važnosti. Milgram je tvrdio i dokazao da je neljudskost povezana sa socijalnim relacijama. "Kada su socijalne relacije tehnički usavršene, povećavaju se kapacitet i efikasnost za socijalnu proizvodnju neljudskosti."⁴⁴

Milgramov praktični eksperiment i teorija prethodili su uspostavi Baumanove teorije. Tako Bauman tvrdi da je Milgram došao do zaključka da u jednoj birokratskoj svijesti nema mjesta za moralne dileme. Birokratija se ne brine za situaciju određene grupe. Birokratija djeluje u jednom drugom sasvim suprotnom pravcu. Takvo birokratsko djelovanje ne brine se kako je objektu - žrtvi - u cijelom tom procesu i kako se žrtva osjeća. To što je važno je proces izvršenja zadatka – kako brzo i efektivno će to biti urađeno. „Birokratija pod moralom podrazumijeva disciplinu i lojalnost. Lojalnost znači izvršavanje obaveza opisanih u disciplinovanim zakonima. Pitanja etike i morala onda nemaju šta tražiti izvan birokratskog sistema. Taj sistem monopolizira sva socio-psihološka sredstva za moralnu ličnu regulaciju i postavlja to u službu birokratije. Birokratski dupli vještački proizvod je da se moralizira tehnologija, a istovremeno se poriče moralno značenje netehničkih sadržaja. Ovdje je samo riječ o tehnološkom procesu: je li on prikladan ili nije. Proces zločina definiše se kao tehnički zadatak i samo je važno koja će se sredstva upotrijebiti i kako."⁴⁵

⁴⁴ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlaget Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 198.

⁴⁵ Isto, str. 199.

U ovakvom sistemu učesnici birokratskog procesa osjećaju zadovoljstvo nakon izvršene radnje koju im je autoritarni sistem naložio. Savjest učesnika u procesu opterećena je samo time rade li oni dobro svoj posao ili ne.

Milgram kaže: "Unutar tog birokratskog sistema nema razgovora o moralu. Tu su samo pojmovi: lojalnost, obaveze, disciplina. Onaj najviši po hijerarhiji automatski je i najmoralniji. On je moralni autoritet. Oni ispod njega osjećaju ponos ili stid samo u odnosu na izvršene zadatke koje vrhovni autoritet zahtijeva."⁴⁶

U konkretnom životu to znači da je u jednom demokratskom društvu, suprotnom od totalitarnog sistema, važno imati pluralizam. Pluralizam je, po Milgramu, najbolji način da se spriječi učešće moralnih osoba u nemoralnim procesima. Individualna moralna savjest čuje se najbolje u nejedinstvu političke i društvene zbrke. Nacisti su prije svega morali otkloniti i najmanji politički pluralizam prije nego što su krenuli u realizaciju projekta holokaust. Tako su nacisti dobili jednu vrstu zajedničke ljudske volje za izvršenje nemoralnih radnji i nehumanih procesa koji su se kao takvi smatrali obaveznim i neizbježnim.

Mnogi zaključci koji su uslijedili nakon Milgramovog eksperimenta mogu se svesti na varijacije jedne centralne teme. Zlo je više u korelaciji sa socijalnim vezama nego sa određenim karakteristikama dželatove ličnosti. Porijeklo zločina je u puno većoj mjeri socijalnog karaktera nego karakteristika određene ličnosti. Ali isto tako, određene ličnosti imaju tendenciju pokazati svoju zločinačku stranu ako se pojave u jednom kontekstu, jednoj situaciji gdje je moral u autu i gdje je legitimirana neljudskost.

Bauman tvrdi da je, kao i svi eksperimenti, „Milgramovo istraživanje bilo izvršeno u vještačkim uvjetima. To je urađeno na dva načina: prvo, pokusne osobe bile su povezane sa organizacijom. Te pokusne osobe bile su plaćene za učešće u projektu samo jedan sat. Drugo, jedna druga grupa pokusnih osoba bila je konfrontirana sa liderom - autoritetom organizacije.

⁴⁶ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOKAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlaget Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 200.

Pokazalo se da je autoritetov utjecaj veći ukoliko su pokusne osobe više vjerovala u povezanost organizacije, autoriteta i ostalih učesnika”.⁴⁷

Želja da se neke radnje izvršavaju mimo svoje volje i protiv vlastite savjesti ne dolazi od običnog autoriteta nego je to rezultat utjecaja jednog precizno određenog i nedvosmislenog autoriteta. Takva volja nalazi utočište samo u organizaciji koja ne toleriše autonomiju misli niti organizacije. Tu se ne mogu naći dva člana organizacije sa istom količinom vlasti. Takva organizacija može funkcionisati dosta efikasno, izolirajući svoje članove od ostalog dijela društva nakon što je ostvarena precizna kontrola svih njihovih životnih aktivnosti i potreba.

Bauman kaže da ako neko ima sumnju nakon Milgramovog eksperimenta, onda se znanje o zlu može kompletirati eksperimentom izvršenim od Filipa Zimbardo (Philip Zimbardo). „U Zimbardoovom eksperimentu nije bilo etabliranog autoriteta koji je imao želju za otklanjanje odgovornosti sa ramena pokusnih osoba. Sav autoritet što se nalazio u spomenutom eksperimentu je od pokusnih osoba. Jedino što je Zimbardo uradio je to da je pokrenuo proces dodjeljujući svakoj osobi jednu poziciju u internom mozaiku. Jedna grupa izabраниh pokusnih osoba imala je ulogu zatvorenika, a druga grupa ulogu čuvara tih zatvorenika. Čuvari su dobili uniforme, čarape na glave i tamne naočale. Depersonalizacija je bila potpuna, isto kao i polarizacija, ali ne u smislu ko je igrao ulogu žrtve, a ko ulogu dželata, nego je odlučujuće bilo to što su neki (stražari) dobili totalnu, apsolutnu i nekontrolisanu vlast nad onim drugim (zatvorenici - žrtvama). Stražari su, koristeći fantaziju, pokazali toliku inicijativu u maltretiranju zatvorenika da je to bilo iznad svih očekivanja. Demonstracija vlasti i moći bila je potpuna. Stražari su tjerali zatvorenike da pjevaju njihove pjesme, zatim da peru toalete četkicama za zube ili samo rukama i slično. Sve što su više zatvorenici izvršavali naređenja, viši je bio osjećaj vlasti i moći kod čuvara. Što su se više koristile te neljudske metode, to je više raslo poimanje da zatvorenici i nisu ljudi.”⁴⁸

⁴⁷ Isto, str. 201.

⁴⁸ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlagets Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 202.

Zaključak je veoma jednostavan: u većini ljudi, ne u svima, živi mali SS-oficir što samo čeka da se promijeni situacija pa da pokaže svoje pravo lice. Prezentirani eksperiment otkrio je prikrivenog Ajhmana (Adolf Eichmann) u običnim ljudima. To su one "prikrivene" ili "uspavane ličnosti" u nama kao jedna referenca za nenormalne situacije ili odnose kada ovi drijemajući i prikriveni u nama dolaze do izražaja. Skoro sve osobe imaju u sebi ove potencijale koji se, u određenim situacijama, mogu izraziti kao nasilni i zločinački postupci.

Potpuno značenje spomenuti eksperiment dobio je kada je, kao rezultat, pokazao da su neke osobe dobile totalnu vlast nad drugim osobama. Pokazalo se da ako je u jednoj osobi bio taj „uspavani zločinac”, on će nastaviti to postojanje i dalje, sve dok postoji situacija za njegovo ispoljavanje. To može potrajati do vječnosti. U ovakvim situacijama nijedna vijest nije dobra vijest.

Na kraju ovog dijela da se još malo vratimo Milgramovom eksperimentu, odnosno teoriji. Zaključak do kojeg je došao Stenli Milgram (Stanley Milgram) na kraju svoje studije ne navodi na veliki optimizam. On objašnjava svoj eksperiment tako da je otkrio ljudsku sposobnost za odricanje onog humanog u sebi što je pretpostavka da čak i one unikatne osobe mogu biti uvučene u velike institucionalne strukture. I što je još gore, opominje Milgram: "Ovo je jedna fatalna greška kojom nas je priroda obdaruila i kojom u jednom dugom periodu daje našoj vrsti šansu za preživljavanje."⁴⁹

Milgram više fokusira na odsustvo ljudskosti, a Bauman insistira više na značenju suprotnog odnosa između pripremljenosti za zločin i blizine žrtve. Bauman, radi naučne istine i objektivnosti, suprotstavlja Milgramovom istraživanju knjigu pod naslovom **AUTORITATIVNE LIČNOSTI (THE AUTHORITARIAN PERSONALITY)**⁵⁰, koju je izdala

⁴⁹ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlagetets Kulturiblotek, Oslo, 1997, str. 203.

⁵⁰ Theodor W. Adorno, THE AUTHORITARIAN PERSONALITY (AUTORITATIVNE LIČNOSTI), Norton & Inc; Abridged edition, New York, 1993.

grupa naučnika sa Adornom (Theodor Adorno) na čelu. AUTORITATIVNE LIČNOSTI je knjiga koja je bila obrazac za mnoga istraživanja koja su uslijedila mnogo godina poslije toga.

U oštroj kritici spomenute Adornove uticajne studije Bauman formulira svoju tezu da "užas ima puno više bližih veza u socijalnoj interakciji nego u samom karakteru ličnosti ili u drugim osnovama. Zločin ima znatno više socijalno porijeklo nego karakteristiku ličnosti".⁵¹ Ova perspektiva čini naivnim vjerovanje Adorna i njegovih bliskih saradnika i objašnjenje o nacističkom neprijateljstvu prema Jevrejima koje se moglo postići od intervjua što su priznavali ili otkrivali podršku za antisemitske osude ili rasizam generalno.

Bauman kaže da "njihovi nalazi i tvrdnje nisu mogli biti empirijski dokazani". Tako, naprimjer, za Adorna i njegove kolege „nacizam je bio nešto zlo i strašno zbog toga što su nacisti bili ružni i strašni. A nacisti su bili zli, ružni i strašni zbog toga što zle, ružne i strašne osobe imaju tendenciju i žele da budu nacisti. Po tome je nacistički trijumf morao biti rezultat neuobičajenog nagomilavanja ovakvih osoba? Dakle, rezultati ovog istraživanja bili su bazirani na jednoj personalnoj determinanti/predodređenosti za potencijalni fašizam. Socijalni elementi ovdje nisu uzimani u obzir kao eventualni faktori uticaja. U Adornovim očima svijet je bio podijeljen na rođene naciste i njihove žrtve".⁵²

Ali šta sa, u ovom kontekstu, "neprijatnom tvrdnjom" da mnoge simpatične i prijatne osobe mogu biti nacisti ako za to dobiju mogućnost?

Ovo pokazuje da je holokaust/genocid, iako je bio i jeste jedinstven u toj vrsti, u modernom društvu i u režiji mas-medija moguć ponovo na sličan način "strukturno", ali vrlo rado sa drugom grupom žrtava i dželata. Iako je holokaust historijski jedinstven, ipak je ponovljiv.

Zato se holokaust nad Jevrejima, odnosno genocid uopće, ne tiče samo onog vremena i prve žrtve nego se tiče i nas što smo preživjeli i živimo u jednom društvu gdje su distanca, tehnifikacija i naročita

⁵¹ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOKAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlagets Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 202.

⁵² Isto, str. 203.

obrada "onih drugih" nešto što "nije nestalo" sa Hitlerovim nestankom i nestankom Hitlerove Njemačke, nego što se promatra kao strukturalna osobina modernog društva, iz godine u godinu sve više i više.

Tako je švedski predsjednik vlade Goran Person (Göran Persson) na seminaru posvećenom borbi protiv nacizma, u januaru 2001. godine, rekao: "Prijetnja od nacizma je veća nego što to možemo pretpostaviti. Imam osjećaj da se nacizam razvija danas brže nego što mislimo i mimo naše volje da to zaustavimo."⁵³

Slično je i sa onom otkrivenom opasnošću što stoji u procesu distance, izbacivanja i isključivanja, nepriznavanja, apstrakcije. Aušvic (Auschwitz - Oswienzim), Srebrenica, Omarska, Sarajevo samo su imena za ono što se može dogoditi ponovo ako se veza između morala i sposobnosti osjećaja prekine. Zadatak je zato uzeti ozbiljno ova bolno stečena znanja i onemogućiti sve pokušaje isključivanja i iskopčavanja.

⁵³ Göran Person, predsjednik Vlade Kraljevine Švedske, TV2 TV Tekst, Bergen, 31.01. 2001.

2.2. KAKO JE HOLOKAUST/GENOCID BIO MOGUĆ?

Da se ukratko podsjetimo da je jevrejski problem u Njemačkoj počeo sa ekonomskom krizom krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina dvadesetog stoljeća, dolaskom nacista na vlast i optuživanjem Jevreja, prvo, da su oni krivi za njemački poraz u Prvom svjetskom ratu. Drugo, Jevreji su optuženi da u novim ekonomskim previranjima žele zavladata svijetom. Da bi pojačali tu njihovu "krivnju", nacisti su potegli grješno pitanje o ubistvu Isusa Krista i optužili Jevreje za njegovo ubistvo jer ga nisu htjeli priznati kao Božijeg poslanika. Na tim religioznim suprotnostima građen je mit o rasnoj i nacionalnoj suprotnosti u kojem su arijevska rasa i njemačka nacija dobile zadatak da spase kršćansku Evropu od nadolazeće jevrejske opasnosti i jevrejstva kao glavnog kršćanskog neprijatelja.

Nacistički antisemitizam je zapravo predstavljao inicijalni upaljač za rasplamsavanje sličnih raspoloženja kod drugih naroda i kroz to pridobijanje saveznika u borbi za svjetsku prevlast. Osnovni moto u svim antijevrejskim spisima bio je širenje fame o moći međunarodnog jevrejskog kapitala, a i o zloupotrebama te moći. Ni nacistički ni drugi fašistički pokreti nisu se na tome mogli zaustaviti. Srpska pravoslavna crkva i lično patrijarh Varnava (Petar Rosić) označavali su Hitlerovu akciju kao „bitku koja služi čitavom čovečanstvu” i 1937. godine Crkva je štampala zvaničnu publikaciju u kojoj su Jevreji označeni kao nosioci „tri najveća zla: masonstva, kapitalizma i komunizma”. Godine 1938. i državna politika Kraljevine Jugoslavije negirala je postojanje jevrejskog pitanja u Jugoslaviji, a istovremeno je izbacila jedinog Jevreja iz Senata i izjavila da jevrejske izbjeglice iz Njemačke nisu dobrodošle u Jugo-

slaviju.⁵⁴ Iz rasističkih koncepcija o čistoti i rasnosti vlastitog, „Božijom providnošću izabranog” naroda morala se razvijati bolesna mržnja prema drugim, „manje vrijednim” narodima i rasama namijenjenim da služe onim „višim” i „izabranim”.

Na tim osnovama, tvrdi Zigmund Bauman, Jevreji su historijski iskonstruisani kao „svjetski univerzalni ljigavci”. Zato antisemitizam, po njemu, nije bio izraz – slučaj suprotstavljenih ekonomskih interesa mada je to, istina, bilo korišteno kao argument za antisemitizam. „Antisemitizam sadrži poimanje Jevreja kao nečega demonskog, uvijek kontroverznog i uvijek prisutnog u konfliktnim zonama i regionima. Borba protiv ljigavosti, arhetipskog neprijatelja sigurnih granica i identiteta morala je biti važan instrument za izvršavanje dobijenog zadatka. Jevrejska osobina bila je jedan aktivan ili pasivan, direktan ili indirektan utjecaj na savremeno naslijeđe sa zasnovanim granicama. Ili što je tada rečeno: Samo mrtav Jevrej je dobar Jevrej, oni tek rođeni su prijetnja, oni su boljševici, oni su kapitalisti, oni su opasni bilo da su siromašni ili bogati.”⁵⁵ Jevreji u Njemačkoj zaista su bili bogati i u realizaciji „konačnog rješenja” jevrejskog pitanja postojali su veliki izgledi da to silno bogatstvo prigrabe nacisti.

Dejvid Rous (David Rousset), jedan od preživjelih iz koncentracionog logora, primjećuje da je kod običnih ljudi sve moguće. „Aušvic (Auschwitz) je jedno podsjećanje o jedinstvenom užasu i nerazumljivoj svireposti. Ali to nije dovoljno razumjeti samo tako. Činjenica holokaust/genocid – intenzivno diskutovana u njemačkom historijskom vremenu – dovela je mnoge da počnu promatrati nacističko uništavanje Jevreja kao prekretnicu u modernoj historiji. Ako identificiramo sebe sa običnim ljudima, onda nismo pripremljeni da razumijemo da je to što se dogodilo bilo moguće, a pogotovo da razumijemo kako se to moglo dogoditi.”⁵⁶

⁵⁴ Philip D. Cohen, SRPSKI TAJNI RAT, Ljiljan, Sarajevo, 1996, str. 103-104.

⁵⁵ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlaget Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 78.

⁵⁶ Isto, str. 79.

Ovaj nedostatak razumijevanja intelektualno je uznemiravajući, ali nam i pomaže da nas plasira kao obične ljude, što mi i jesmo, na pravu stranu viza vi (vis-a vis) dželata. Mi volimo misliti kako oni što su izvršili zločin nisu slični nama. Jesu li zaista oni što su učestvovali u užasu morali biti po svojoj unutrašnjosti i po svom vanjskom izgledu neobični ljudi?

Razmišljati ovako znači izbaciti sebe izvan domašaja razumijevanja holokausta/genocida. Spriječiti da ovaj izazov što se iznosi o holokaustu kao historijski događaj bude priznat, u najgorem je slučaju učestvovanje za osnivanje i dalje izvođenje lične pretpostavke, ili, mogli bismo reći, onog mišljenja što je učinilo holokaust/genocid mogućim u prvoj fazi.

Ako je to poruka koja se izvodi iz holokausta/genocida, a to je prvo značenje da smo voljni da napustiti one prve dvojne, podijeljene premise o tome što se dogodilo da je to bilo, u svojoj osnovi, neobično, te kao takvo zahtijeva, u najmanju ruku, neobične, da ne kažemo abnormalne ljude koji su to izvršili. Samo ako se odrekemo takvog načina odbrane, onda je to znak da smo počeli graditi sami sebe u tom pravcu koji može spriječiti da se nešto slično više nikada ne dogodi.

U već citiranoj knjizi MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Zigmund Bauman pokušava opisane premise učiniti dostupne kritici. Spomenutom knjigom Bauman traži jednu moralnu teoriju koja može biti uvod u novo znanje o holokaustu/genocidu. Centralne teze te nove sociološke teorije o moralu koju je lansirao Bauman niže su navedene.

Ova teorija daje mogućnost za širenje iscrpnog objašnjenja o tome kako je holokaust/genocid mogao biti jedna realnost, a ne samo jedna mogućnost, između mnogih ostalih, u tom modernom vremenu. Bauman razumije civilizaciju kao destrukciju što sadrži državni aparat i centralizaciju vlasti, nezaustavljiv porast birokratije i korištenje moderne tehnologije u postizanju zacrtanih ciljeva.

Svi ovi faktori veoma su važni. Ali isto tako, kada se svi oni uzmu zajedno, postavlja se pitanje koje je postavila još Hana Arendt (Hannah Arendt)⁵⁷ u svojim refleksijama o Ajhmanu (Eichmannu): Kako je bilo

⁵⁷ Hana Arendt (Hannah Arendt) jedna je od najviše spornih modernih filozofa. Njene studije o totalitetu, biti - suštini nasilja i obliku nasilja pokazuju se kao uvijek

moguće da kod izvođača tog "konačnog rješenja" pobijedi jedan takav scenarij? Hanino pitanje obrće perspektivu i podstiče nas da istražujemo kako obični, za razliku od abnormalnih ljudi, mogu izvršiti masovna ubistva. Kod usmjeravanja pažnje na jedno osjećanje saučesništva u zlu kod susreta licem u lice, Arent upozorava na duboko moralno sustezanje koje se mora potisnuti ili nadvladati ako individua želi učestvovati u ubistvu. Kratko rečeno, kompleks, odnosno smetnja koja je proizvela i koja svjedoči o fizičkom bolu morala se eliminisati na svim nivoima u procesu uništavanja ako se to željelo izvršiti bez psihičkih lomova kod osoba koje to izvršavaju.

Bauman tvrdi da moralni kompleks prema nasilnom zločinu ima tendenciju da bude pokopan u srazmjeri kako brzo su tri nabrojane teze isplative: da je zločin autoritativan; da je zločin rutina kroz podjelu uloga u procesu nasilja; da je zločin dehumaniziran kroz indoktrinaciju i ideološke definicije.

Potpuno je moguće za jedan dobro razvijeni državni aparat osnovati istovremena tri značenja za masovna ubistva. Drugim riječima, nije uobičajeno da centralni organi jedne moderne države označe jednu grupu ljudi kao cilj za "naročitu obradu". U nacističkom žargonu uništavanje Jevreja bilo je kamuflirano riječima "naročita obrada". U svom monumentalnom djelu UNIŠTAVANJE EVROPSKIH JEVREJA (THE DESTRUCTION OF THE EUROPEAN JEWS) historičar Raul Hilberg (Raul Hilberg) izradio je shemu da bi pokazao kako je proces "naročite

aktuelne. Njene studije preživljavaju određeni historijski kontekst vremena kada su nastale. Kada su kontroverze o njenoj knjizi o Ajhmanu bile najviše u SAD-u, 1963. godine, neki od njenih najljućih kritičara pokušali su je isključiti iz društva naučnika i istraživača sa obrazloženjem da je ona samo jedna novinarka. Istina, ona je i novinarka. Arent je relativno lahko prelazila preko promjenljivosti vremenskih ideala o naučnosti. Nauku je razumjela kao podudarnost naučnih metoda sa objektom i zato kao naučni pogled na lično kao jedino važeći izvor za ljudsko priznavanje, prije svega, u svijetu. Za Arent mišljenje je ono najvažnije. "Misli znači uzeti sa sobom to o čemu mislimo i prenijeti ga na neko drugo mjesto". Arent misli zato jer ona želi razumjeti to što se dogodilo. U njenom vremenu dogodio se civilizacijski slom u kulturnom središtu (Njemačkoj). Jedan narod kao autsajder je uništen i izbačen iz životne arene.

obrade” strukturiran u jednom modernom društvu. Struktura je interesantna jer može biti aktuelna u različitim sistemima, vremenima i kod različite grupe ljudi odabrane za ”naročitu obradu”.

Hilbergova shema izgleda ovako:

Definicija određene grupe

Davanje otkaza zaposlenima

Koncentracija

Iskorištavanje radne snage i mjere za izgladnjivanje

Uništavanje

Oduzimanje ličnih stvari od ”naročito obrađenih”⁵⁸

Kao što Hilberg primjećuje, etape su logično određene: osniva se jedna racionalna sekvenca razuma koja prezentira najefektivnije sredstvo za postizanje željenog cilja tako da se uništavanje jedne grupe, kao jedino ”razumno rješenje”, svodi na tehničke i administrativne zadatke. Nakon svakog koraka u procesu briše se cilj ili, bolje rečeno, žrtvovana grupa nestaje iz vida. Tako se žrtve sve više i više prikazuju kao nešto što je ”na drugom mjestu”, ”odsutni”, ”nepoznati” i ”anonimni”. Žrtve postaju nevidljive, one više nisu žene niti muškarci, nisu više ljudi. Kao nevidljive, u ovom razumijevanju, žrtve prestaju da budu, da egzistiraju za one druge.

Ovdje dolazimo do jedne odlučujuće tačke u poimanju ovog problema. Ovdje se ono moralno značenje za djelimično brisanje iz vida ne može zanemariti. Opisana sekvenca briše žrtve iz vida jer, kaže

⁵⁸ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlaget's Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 80.

Bauman, "moral nije uzeo osjećanje". Zašto? "U susretu sa distancom moral zastaje. Moral ne prekida most između distance što u velikoj mjeri razdvaja ego od alter ega. Jednostavnije rečeno, moral nije u stanju uraditi to što moderni ljudi očekuju od njega. Drugo, u toj distanci žrtva je izvan pogleda što onemogućava razotkrivanje onog drugog za nas i tako nam daje neko značenje. Ovo dovodi do toga da se moral razumijeva kao neka vrsta vlasti. Zato je moral uvijek onaj nevidljivi drugi, jedan moralni izgubljeni drugi."⁵⁹

Šta sadrži radikalni pogled na društvo i moral i kakva je veza između ovoga dvoga? Hana Arendt (Hannah Arendt) u knjizi AJHMAN U JERUSALIMU (EICHMANN IN JERUZALEM) piše: "Moralna maksima i religiozna poruka poznata kao 'Ne ubij', u slučaju holokausta i genocida je nestala. Osobe koje su dobro mogle razlučiti šta je zločin, a šta nije, dopustile su da budu vođene ličnim snagama i konačno njihovom voljom i oni su to učinili, jer više nije bilo pravila koja su se morala poštovati."⁶⁰

Bauman bira zadržavanje kod socioloških aspekata refleksija Arentove i zato ne ide u probleme o tome kako će se neko prilagoditi osuđivanju onoga jedinstvenog. Bauman hvali Arentovu zato što ona postavlja pitanje o "moralnoj odgovornosti za suprotstavljanje socijalizaciji". Mada, kaže Bauman, „misliti, suditi i djelovati moralno znači plivati uzvodno, a moralna zaštita dobija značenje uvjeta bez kojeg se ne može”.⁶¹

Podsjetimo se, ovdje nije riječ o bilo kojem modernom društvu nego je riječ o nacističkoj Njemačkoj, gdje su osnivanje i razmjena razumijevanja u jednoj zvaničnoj zoni bili potisnuti uz pomoć sveobuhvatnih političkih mjera. Ako imamo slučaj da nastup jedne osobe može biti moralan i ako taj način može osuditi njegova grupa, ili obrnuto: ako jedna radnja može biti prikazana tako da cijelo društvo

⁵⁹ Isto, str. 81

⁶⁰ Hannah Arendt, EICHMANN IN JERUZALEM (AJHMAN U JERUSALIMU), Viking, New York 1963, str. 123.

⁶¹ Isto, str. 124.

može biti nemoralno, onda je pitanje: Na osnovu čega individualni akter može saznati šta je moralno, a šta nije? Šta je to što čini mogućim pogled na ova dva elementa i da se prava strana drži odvojeno od pogrešne?

Da se podsjetimo Baumanovog "da moral nije proizvod jednog društva". Po Baumanu „moral je nešto čime se manipulira, moral je nešto što se eksploatiše. Ljudska sposobnost da gleda između pogrešnog i ispravnog mora se utemeljiti na nečemu drugom, kao naprimjer ljudskoj svijesti po čemu se čovjek razlikuje od životinje, ne na sudaru društvene "kolektivne svijesti", o čemu govori Dirkem (Emil Dürkem)".⁶²

Bauman objašnjava gledanje šta je ispravno tvrdnjom da se to nalazi u biološkoj konstituciji čovjeka, fiziološkim potrebama i psihološkoj snazi. Bauman tvrdi da je sposobnost gledanja te razlike između ispravnog i neispravnog već razvijena, dakle, nešto što je već sadržano u ljudskoj biološkoj konstituciji. Spomenuta uloga faktora vidi se isključivo u "manipulaciji moralnim sposobnostima". Ali šta je to i od čega se ta sposobnost sastoji? Je li to urođeno? Skoro. Moramo tražiti druga mjesta, a ne samo metafizičku osnovu ljudskih moralnih sposobnosti, kaže Bauman i dodaje: "Ako moralnu sposobnost vidimo prisutnu prije socijalnog razvoja i ispred zadnjeg spomenutog pokušaja za manipulaciju i oblikovanje; ako se sposobnost ili to što individua nosi doda jednom kapacitetu za odolijevanje, onda se društveni faktori o kojima je riječ pojavljuju kao prateći problemi. U kojim okolnostima je to odolijevanje moguće? Šta je veza da bi se jedna sposobnost razvila?"⁶³

Je li trivijalno tvrditi da je ljudska individua onemogućena za utjecaj socijalnih faktora od rođenja pa nadalje? Zato može zvučati malo čudno kada Bauman predstavlja socijalne snage potpuno na kursu sudara onoga što on zove ljudska moralna sposobnost. Za jednu takvu sposobnost značajna mogućnost je ako se što prije odvoji od utjecaja onoga socijalnog. „Nosilac sposobnosti – ljudski subjekt - dobija svoj

⁶² Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlagets Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 82.

⁶³ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlagets Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 87.

status kao subjekt samo unutar jednog socijalnog okruženja, u jednoj socijalnoj areni. Kada se prekida svaka povezanost, onda je sposobnost neshvatljiva i to ne samo psihološki nego i sociološki.”⁶⁴

Ako Bauman želi učiniti ljudske moralne sposobnosti razumljivim, mora biti pažljiv u opisu onoga što je u sukobu sa socijalnim utjecajem ili socijalnim miljeom. Bauman ide korak dalje u ovom pravcu i priznaje: ”Sposobnost, to se mora priznati, ima svoju osnovu u onom socijalnom.”⁶⁵ Pitanje je o razlici koju on predlaže kako bi se prevazišle teškoće, što je udruženo sa njegovim pojmom o moralnoj sposobnosti. Međutim, Baumanovoj razlici nedostaje spremnost. Izgleda da nikada neće biti jasno šta ćemo podrazumijevati i kako ćemo razdvojeno gledati socijalnu i društvenu stranu. Prije nego što pokušamo odgovoriti na ovo pitanje, prvo ćemo vidjeti šta se podrazumijeva pod pojmom ”blizina” u Baumanovoj teoriji.

Bauman blizini dodjeljuje odlučujuću ulogu. Biti blizu žrtve, vidjeti žrtvu, čuti žrtvu! Bauman ide dalje u postuliranju jedne direktne veze između blizine i odgovornosti. ”Odgovornost postoji u blizini sa onim drugim. Blizina podrazumijeva odgovornost, a odgovornost je blizina. Obratno je ona socijalna distanca kao moralni atribut. Odgovornost nestaje kada je blizina zakopana.”⁶⁶

Ako pratimo Baumana, vidjet ćemo da postoje dvije udružene teze. Prva je teza da postoji obrnut stepen između pripremljenosti za zločin i blizina žrtve. Druga je teza ”odgovornost je blizina”.

Blizina je dvosmislena i može se uporediti sa značenjem blizine osvijetljenim u Milgramovom eksperimentu. Manipulirati prostorom, zonom (teritorijem) i fizičkom barijerom između pokusnih osoba/dželata i žrtve. Milgram je bio u stanju primijetiti razliku koja za pokusne osobe/dželate čini nedostatak kada oni mogu vidjeti, čuti ili dodirivati žrtvu (kada se nanose električni šokovi različite jačine). Ova opservacija

⁶⁴ Isto, str. 88.

⁶⁵ Isto, str. 88.

⁶⁶ Arne Johan Vetlesen, HVORDAN VAR HOLOCAUST MULIG? (KAKO JE HOLOKAUST BIO MOGUĆ?), Materialisten, 1-2/92, Oslo, 1992, str. 68.

podrška je tezi o korelaciji između prostornog plasiranja i pripremljenosti za nanošenje bola – činjenja zla.

Na drugoj strani, argumentira se teza da moralno značenje blizine proizlazi iz neprostorne dimenzije. Ovo se odnosi na ono šta mi mislimo kada kažemo da je neko "blizu" nas. „Psihička blizina nosi poruku o jednom značenju ljudske blizine što se ne može mjeriti u formi prostorne blizine/daljine. Ipak je moralni utjecaj podignut iznad sumnje. Ne želi li se napraviti jedna razlika za pokusne osobe/dželate iako su oni dobili poruku da tu osobu koju ne čuju sa druge strane zida poznaju? Ta snaga koja dolazi od emocionalno vođene varijable – poznavati tog sa druge strane zida – želi umanjiti prostorne daljine/blizine varijable. To najviše motivira povećanu suprotnost kod pokusnih osoba pri davanju električnih šokova.”⁶⁷

Ako se brinemo o jednoj osobi koju poznajemo više nego o nekome nepoznatom, moramo očekivati djelovanje koje otkriva faktore što su poznati ili što su blizu. Hoće se reći da je onaj drugi od veće važnosti nego faktor sa fizičkom prostornom blizinom. Reći ovo znači tvrditi da jedna osoba koja se vidi može značiti manje za nas nego ona izvan pogleda. To zavisi od toga kako se ta osoba predstavlja i ko je ona ili on za nas. Stepennost stvarnost/blizina od psihičke je naravi i može težiti manje nego stepennost fizičke blizine. U percepciji je ta prostorna varijabla precijenjena od socijalnih varijabli slično kao poznavati i ne poznavati varijable kao što su ideologija, stereotipi, birokratija i visoka tehnologija. Sve ovo rečeno ne dopušta, naravno, tvrdnju o obaveznoj korelaciji između ljudske blizine i moralnog odsustva. Demonstracija moralne njege za one druge nije nikakva automatika ili određenost sadržana u blizini, u prostornom značenju.

Da li je nakon svega primjereno tvrditi da su pripremljenosti za zločin i blizina žrtve jedna suprotnost? Odgovor se tiče pojmovnog odnosa. U svojoj argumentaciji za moralnu povezanost za ljudsku blizinu

⁶⁷ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlaget Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 89.

Bauman dolazi blizu onog pogleda koji korelira između blizine prostornog i moralnog odsustva.

Ovu tezu "oborio" je, međutim, norveški filozof Arne Johan Vetlesen (Arne Johan Vetlesen) koji kaže: "Prostorna blizina povezuje sa manje mjere nego psihološki utjecajne varijable što poznaju ili ne poznaju one druge. Poznavati nekoga znači obavezati se na emocionalnu povezanost između sebe i tog drugog. Ovaj doživljaj obavezivanja može biti umanjen povećanjem prostorne distance. Ta interpersonalna osjećajna povezanost moralna je ali nije neutralna. Ona sadrži njegu i brigu za one druge i doživljavanje sebe sa odgovornošću za povezanost sa onim drugima, a da se pri tome ne osjeća pritisak za izvršenje jedne obaveze."⁶⁸

To je za Vetlesena „spontana – prirodna zainteresovanost za onoga drugog i njegovu situaciju. To nije hladni kognitivni pristup nego doživljaj sa značajnim ali ipak promjenljivim osjećajnim angažmanom, sa jednim stepenom emocionalne temperature. Ne nalazi se nikakavo nezainteresovano stanje za moralni domen za prostor onih drugih i eventualne njihove patnje. Za patnje postoji samo jedna zainteresovanost u značenju emocionalnog angažmana"⁶⁹.

Bauman ne upotrebljava stalno ili isključivo optičku metaforu. On govori eksplicite o "društvenoj produkciji" distance (između ego i alter ego), odnosno pojačava efekt dehumanizacije tako da je njegova tvrdnja da zločin korelira sa formama za socijalnu interakciju potpuno spojiva sa razmatranjem vezanim za neprostornu dimenziju kao ljudsku blizinu.

Druga teza vezana za odgovornost vodi Baumana francuskom filozofu Emanuelu Levinasu (Emanuel Levinas) i obuhvata njegovu etiku o bezrezervnoj odgovornosti za druge. Levinas poništava odgovornost za "ljudski subjektov egzistencijalni modus", dok je moral primarna struktura za intersubjektivni odnos. Levinasova tvrdnja da je moralna struktura "već tamo" podsjeća nas na raniju tvrdnju da je moralna sposobnost "već na mjestu".

⁶⁸ Arne Johan Vetlesen, HVORDAN VAR HOLOCAUST MULIG? (KAKO JE HOLOKAUST BIO MOGUĆ?), Materialisten, br. 1-2/92, Oslo, 1992, str. 72.

⁶⁹ Isto, str. 73.

Zbog toga je problematična tvrdnja da se moral, na jedan ili drugi način, nalazi prije društvenih konstrukcija, prije ekonomije, vlasti, religije i kulture. Baumanova teorija o moralu inače se prezentira kao sociološka teorija. U velikoj mjeri Bauman se oslanja na Milgramov eksperiment što baca svjetlo na povezanost moralnog ponašanja i blizine prema onima drugima. Baumanova sociološka teorija o moralu je, prije svega, deskriptivna teorija za razliku od normativne. Zbog toga Levinasova filozofska spekulativna etika daje veoma malo pomoći.

Kod Levinasa je ono apsolutno, bezuvjetno i prije društvene odgovornosti za druge pretpostavljeno kao neizbježno; to ima formu imperativa slično da je "obaveza" uvijek već prisutna na mjestu. Vetlesenova poenta je međutim da Levinasova etika nije od onog tipa za kojom Baumanova sociološka teorija ima potrebu za podršku.

Bauman ipak primjećuje da odgovornost za druge znači živjeti sa drugima. Šta znači u Baumanovom poimanju "živjeti sa drugima"? Bez sumnje to je jedna, prije svega, socijalna kategorija što pretpostavlja i stvara, ono od čega se Levinas distancira, reciprocitet i uzajamnost. "Živjeti sa drugima" znači šta mi radimo, ne nešto što se ograničava u smislu svako za sebe, nego neposrednost sa drugima, ili što Jürgen Habermas (Jürgen Habermas) podrazumijeva pod moralnim stanovištem, a to je "jedno **MI**, a ne jedno **JA**, a ne pogotovo jedno **ONI**. Živjeti sa drugima" lokalizira ljudsku individuu unutar jednog socijalnog, intersubjektivnog ili sa drugima podijeljenog konteksta. To je postavljanje individue u jedan sličan kontekst tako da se individua socijalizira onako kako se socijalizira, a to znači da razvija svoj identitet kao osoba".⁷⁰ Unutar velikog socijalnog domena Bauman daje shemu za potpuno razumijevanje interakcija:

⁷⁰ Arne Johan Vetlesen, HVORDAN VAR HOLOCAUST MULIG? (KAKO JE HOLOKAUST BIO MOGUĆ?), Materialisten, br. 1-2/ 92, Oslo, 1992, str. 78.

A	B
Blizina/moralni interes	Distanca/moralna neutralnost
Odnos između osoba	
Fizička blizina	Fizička distanca
Susret licem u lice	Indirektni / susret putem medija
Konkretan drugi	Generalno, anonimno drugi
Emocionalna povezanost	Neangažman
Personalne veze	Poslovično držanje
Socijalna integracija kroz reciprocitet i socijalne grupe	Sistemska integracija kroz formalne medije, birokratiju tehnologiju". ⁷¹

Prije nego što odemo dalje u razmatranju moralne sposobnosti, podsjetit ćemo se šta Milgram piše u jednoj uputi o dehumaniziranom efektu:

"To je kontrast između onoga što je logično i psihološko. Na jedno čisto kvantitativnoj osnovi više je zlonamjerno ubiti deset hiljada artiljerijom sa udaljenog i zaštićenog mjesta, nego ubiti jednog čovjeka napadajući ga kamenom u ruci. Ipak, ovaj drugi postupak psihološki je puno teži od prvog. Distanca, vrijeme i fizička barijera neutraliziraju moralnu osjetljivost."⁷² Iako je tehnologija povećala ljudsku želju za uništavanjem onih drugih "sa distance", evolucija nije imala šanse izgraditi mehanizme za sprečavanje agresije sa distance, odnosno mehanizme koji mogu odgovarati jakim imponantnim smetnjama u konfrontacijama licem u lice.

Dakle, moralna je sposobnost nešto što se formira, njeguje i razvija unutar socijalne sredine onako kako je to dato u shemi A, ili moralna sposobnost uopće neće biti razvijena, kako je to dato u shemi B. Da bismo pojasnili sposobnosti za pronalaženje moralno relevantnog u

⁷¹ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOKAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlagets Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 90.

⁷² Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOKAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlagets Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 89.

situaciji drugih, zatim razgraničavanja šta je dobro, šta zlo, te mogućnosti djelovanja sa drugima na ovim moralnim principima, moramo se vratiti nazad do okoline u kojoj je individua živjela u svom razvojnem periodu: djetinjstvo i relaciju majka – dijete, dakle, sredini koja je pretpostavka za razvoj simpatija prema drugima. "Simpatija je ljudska osnovna osjećajna sposobnost; simpatija je ona sposobnost koja leži ispod i čeka da učini mogućim čitav niz specifičnih, emocionalnih radnji i povezanosti sa drugima, slično kao što to čini ljubav. Sposobnost za simpatiju je u svojoj suštini razvijena i kroz "život sa drugima." Simpatija je sposobnost za orijentaciju prema drugima u suživotu sa drugima."⁷³

Predstavnik engleske škole objektrelacija Džon Boulbis (John Bowlbys) zastupnik je teorije koja daje važno razumijevanje psihološke dinamike ljudske bliskosti, a naročito pretpostavki za formiranje moralne sposobnosti. "Ove pretpostavke nisu date a priori, one se stvaraju i razvijaju u životu sa drugim. Moralna sposobnost podrazumijeva pretpostavku sposobnosti za simpatije sa drugima, te se kao takva mora priznati kao prijeko potrebna."⁷⁴

Dakle, "živjeti sa drugima" odlučujuće je za moral i označava se kao **MI** iskustvo.

U primjeni naprijed navedenih teza može se reći sljedeće: Od početka do kraja, od koncentracionih logora, preko deportovanja do uništavanja, nacistički dželati naprezali su se izbrisati žrtve, ne samo iz očiju nego više detaljno iz relacija datih u skali A, odnosno iz one moralno emocionalne dinamike. Drugim riječima, odnos između dželata i žrtve učinjen je apstraktnim, distanciranim i depersonaliziranim, odnosno onakav kakav je dat u skali B. Poslije toga "nije bilo teško" "naročito obraditi" šest miliona Jevreja.

U pozadini svega ovoga stoji teza da je moralna sposobnost u svom dijelu više intersubjektivna nego subjektivna. I jedna i druga vrsta sposobnosti dopuštene su u igri i bolje djeluju zajedno, te moralna

⁷³ Johan Arne Vetlesen, HVORDAN VAR HOLOKAUST MULIG? (KAKO JE HOLOKAUST BIO MOGUĆ?), Materialisten, 1-2/ 92, Oslo, 1992, str. 79.

⁷⁴ Isto, str. 79.

percepcija i moralna osuđujuća snaga proizlaze kao nešto što individua ima sposobnost demonstrirati u ponašanju.

„Moralna neutralizacija uništavanja Jevreja je, u prvom redu, rezultat nacističkog uspješnog pokušaja neutraliziranja nacističkih osjećajnih sposobnosti. Posmatrano na drugi način, nužno je postaviti pitanje: šta je moglo više doprinijeti izvršavanju genocida nad Jevrejima nego porast simpatija prema žrtvi? Simpatija želi uspostaviti relaciju između dželata i žrtve kao jednu ljudsku relaciju. Simpatija želi otkriti i jasnom učiniti žrtvu kao "moju žrtvu" i kao takvu "moju odgovornost". Simpatija želi onog nevidljivog drugog učiniti unikatnim ljudskim među-subjektom.”⁷⁵

Naravno, ovo je tako daleko od onoga što se stvarno dogodilo. Ali to što pomaže je pokazati koju vrstu sposobnosti su nacisti morali neutralizirati ako su željeli da planovi o masovnom uništenju Jevreja budu realnost. Apstrakcija, distanca, brisanje iz vidokruga – sve su ovo koraci neophodni kako bi se osigurale socijalne pretpostavke za eliminisanje elemenata blizine iznijetim u skali A. Nakon toga holokaust/genocid mogao je biti izveden i predstavljen kao čisto tehničko-administrativni zadatak sa dilemama kao što su koja vrsta gasa, kolike će biti krematorijske peći, koliki dimnjaci, koja veličina prozora za kontrolu, te pitanjima kao što su: koliki je dnevni, mjesečni i godišnji kapacitet umorstva?

Vrlo je važno bilo eliminisati moralnu svijest kod običnih individua, budućih dželata, koje su bile poznate kao osjećajne osobe, prije i bez-osjećajni zločinci, poslije.

„Holokaust nema moralnih vrijednosti. Zbog toga je on u sebi nemoralan. Poznato je da se genocid pokušava objasniti kao kršenje zakona izvršeno od rođenih kriminalaca, sadista, umobolnih i sličnih osoba. Međutim, ovo objašnjenje u cjelini opovrgnuli su historičari. Nacistički dželati nisu bili neki specijalni Nijemci. Svaki član policije mogao je biti stražar u logoru ili u vozu za transport prema logoru. Svaki advokat mogao je rukovoditi masovnim ubistvima. Svaki finansijski

⁷⁵ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOKAUST. (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlaget's Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 54.

ekspert iz ekonomskog i administrativnog odjeljenja mogao je raditi iste ili slične poslove i u koncentracionom logoru. Drugim riječima, sve obavezne operacije izvodili su obični ljudi koji su bili pri ruci i na raspolaganju.”⁷⁶ Sve ovo važi i za svaki drugi genocid, mada Bauman i mnogi istraživači jevrejskog „konačnog rješenja” pokušavaju genocid vezati samo za Jevreje.

Pitanje kako su obični Nijemci došli u situaciju da budu masovne ubice, Bauman objašnjava da je nasilje moralo biti dio zvanične politike i da je naređenje moralo dolaziti sa zvaničnog mjesta, a onda je to postajalo rutinskim poslom u kojem su dželati samo igrali svoje uloge. Prije toga žrtve su morale biti dehumanizirane i depersonalizirane propagandom i indoktrinacijom. Oni koji to nisu mogli ili nisu htjeli završavali su na ”dobrovoljnom radu”, gradeći njemačke autoputeve na relaciji Hamburg – Minhen (Hamburg - München).

Lojalnost za krvave zadatke jedna je od posljedica lojalnosti organizaciji. ”SS vođe nisu rukovođene individualnim žarom i požudom za izvršavanje onoga što su radili nego je to bilo podvrgavanje uobičajenim rutinama organizacije.”⁷⁷ U ideologiji organizacije formuliše se volja za ekstremno ponašanje kao moralna vrlina. Ali masovna ubistva komplikovan su proces. Holokaust baca svjetlo na jedan socijalni mehanizam koji ima dosta neprijatne posljedice – obuhvata veliki broj ljudi.

Ideološki zamislivo i sistematski izvršeno zlo ne pokazuje se kao zlo nego kao nešto dobro, ne kao nemoral nego kao moral. ”Učestvovati na ‘pravoj strani’ u jednoj sudbinskoj borbi, znači imati čast, a ne biti kažnjen. Osjećati ponos u svoje ime i u ime toga što se radi, a ne krivnju i sramotu zbog onih istrijebljenih. Ono zlo nije čista agresija kao takva, ali jeste agresija koju istu dželat osjeća opravdanom. Tako se zlo tumači kao dobro.”⁷⁸

⁷⁶ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlagets Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 55.

⁷⁷ Raul Hilberg, THE DESTRUCTION OF THE EUROPEAN JEWS (UNIŠTAVANJE EVROPSKIH JEVREJA), Holmes and Meier, New York, 1985, str. 187.

⁷⁸ Per Egil Hegge, NY OMGANG I TYSK HISTORIKERSTID (NOVI PERIOD NJEMAČKIH HISTORIČARA), Aftenposten 26.04. 1997, str. 18.

Predstaviti nasilje kao apstraktno znači definirati ga kao patnju. Patnja je ipak nešto doživljeno. Ako nije, onda ne znamo šta je to. Kako to "apstraktno" izgleda u holokaustu? To "apstraktno" u značenju birokratskog i depersonalizovanog naročito je obradio Daniel Johan Goldhagen u knjizi HITLEROVI DOBROVOLJNI EGZEKUTORI (HITLER'S WILLING EXECUTIONERS) gdje je korigovao sociološko teorijsko objašnjenje o tome kako se moglo dogoditi uništavanje Jevreja i gdje je empirijskim opisom dao način izvršenja tog čina. Dakle, zlo, ali ne kao neka apstrakcija.

Izvlačeći u prvi plan socijalnu i političko-ideološku ulogu bataljona policije u strijeljanju Jevreja, u Poljskoj i bivšem Sovjetskom savezu, od ljeta 1941, Goldhagen dokumentuje da su umorstva bila izvršena brutalno, uz ponižavanje žrtve i uz oduševljenje, vrisku i zadovoljstvo nad vlastitim trudom, te uz veliki dio dobrovoljnosti. "Obrađivanje" Jevreja vršeno je sa ljudstvom starosti od 21 do 54 godine, prosječne starosti 36 godina, sa mnogim pripadnicima Nacionalsocijalističke partije, ali i običnim zrelim familijarnim ljudima različitih zanimanja.

Goldhagen odbacuje pogled koji zastupa Hana Arent da je nasilje "afektivno neutralno". On podsjeća da analiza koju je sačinila Hana Arent pokazaje da se genocid može organizirati i izvršiti bez personalno motivisane mržnje. Arent može imati pravo u tome da je Ajhman (Eichmann) imao objektivan odnos prema genocidu jer je komandovao iz svoje kancelarije iz Berlina. Međutim, to ne isključuje da Goldhagen ima pravo kada tvrdi da su pripadnici 101. bataljona vojne policije mrzili Jevreje koje su pobili.

U SS dokumentu PRAVCI ZA OBRAZOVANJE PRIPADNIKA SPECIJALNIH JEDINICA, od 17. novembra 1943. godine, stoji: "ono što je prvo nepoželjno kod osoba koje se regrutuju za ove jedinice su jaka osjećanja."⁷⁹ Dakle, to što se traži nije mržnja niti bilo koje drugo osjećanje, nego odsustvo saosjećanja sa onima što će biti ubijeni. Kada se **ONI** drugi promatraju na takav način, nestaje simpatije i osjećanja. To je

⁷⁹ Daniel Johan Goldhagen, HITLER'S WILLING EXECUTIONERS (HITLEROVI DOBROVOLJNI EGZEKUTORI), Vintage books, New York, 1996, str. 493.

svijet bez moralnih i saosjećajnih osuda ograničen samo za njega, njegovu rasu, njegovu etničku i nacionalnu grupu.

“Nemoral može uživati u blizini. Zlo ne žudi za apstrakcijom, distancom, nevidljivošću, anonimnošću. Naprotiv, zlo kao nemoral može uživati u blizini. Nemoral, međutim, izbjegava simpatije. Simpatija sa onim drugim čini nasilje prema tim drugima teškim. Zato je simpatija moralna sposobnost. Svako društvo želi ukazati na objekte simpatije, ali i na objekte antipatije. Kod nacista objekti antipatije bili su zasnovani na biološko rasnim i ideološkim kriterijima. Bila je to kulturno-ideološka određena selekcija iznad sposobnosti za osjećaj dodira i prisutnosti drugih.”⁸⁰

”Nema osjećaja i nikakvog dodira sa onima otpisanima-isključenima, sa **njima**.”⁸¹

⁸⁰ Daniel Johan Goldhagen, *HITLER'S WILLING EXECUTIONERS (HITLER-OVI DOBROVOLJNI EGZEKUTORI)*, Vintage books, New York, 1996, str. 495.

⁸¹ Emmanuel Levinas, *COLLECTED PHILOSOPHICAL PAPERS (KOLEKTIVNA FILOZOFIJA MIŠLJENJA)*, Dordrecht: Kluwer, 1993, str. 19.

2.3. NACISTIČKO NIPODAŠTAVANJE LJUDSKIH VRIJEDNOSTI. KAKO TO OBJASNITI I RAZUMJETI?

Za potpuno razumijevanje zločina holokausta/genocida neophodno je sagledati malo šire nacističko nipodaštavanje ljudskih prava i vrijednosti. Između ljudskih prava i vrijednosti i nacizma postoji samo negativan odnos. Ovaj negativni odnos je međusoban. Podsjetimo se, ljudska prava bila su centralne vrijednosti u dokumentu o ljudskim pravima oblikovanim kao pravno-etička zaštita.

Današnje diskusije o ljudskim slobodama i pravima diskusije su o tome kako se ove vrijednosti najbolje mogu obrazložiti. Teističke i ateističke teorije o moralu konkurišu međusobno kako bi dale što bolje obrazloženje. Ljudska prava dobila su rang normativno zahvalne riječi sa kojom se moderni politički režimi prepoznaju i priznaju, ali ne u praksi nego samo po spoljnoj retorici. "Sloboda" i "pravo", odnosno ljudska prava, zauzeli su poziciju kao vladajuće ideologije, odnosno ideologije prestiža.

Ovakav pristup ima političke i filozofske implikacije. Politički to znači da svi režimi u svijetu teorijski poštuju ljudska prava, odnosno dokumenta Svjetske organizacije o ljudskim pravima. Filozofski gledano, ljudska prava dobila su status džokera tako da se teorije o moralu ne bore za prednosti koje im to pravo omogućava, nego su opterećene time kako se njihovoj nepovredivosti može dati najviša trajna teorijska osnova za njihova tumačenja. Ljudska su prava urođene vrijednosti. Prava su individualno orijentisana, univerzalna i važe za sve ljude. Ona su jednaka i važe isto za sve, bez gradacije. Svim ljudima priznaju se ista prava što im se dodjeljuju kao urođene vrijednosti. Sve su razlike moralno irelevantne.

Što se tiče pitanja o ljudskim pravima i ljudskim slobodama, doktrina rase u njemačkom nacizmu je ono što postavlja zahtjev za najveću pažnju. Nacizam, međutim, uvodi hijerarhiju u odnosu između ovih dviju varijabli i interno kod svake posebno od njih. Relacijski, rasa stoji iznad spola; interno arijevcima stoje iznad Jevreja, muškarci iznad žena, njemačka nacionalnost iznad francuske, francuska iznad ruske, i tako dalje. Uglavnom su to karakteristike kojima je jedna individua snabdjevena od rođenja i ne posjeduje sposobnost niti moć da to promijeni. Jedna osoba rođena je kao Jevrej (gdje se podrazumijeva da su oba roditelja kao i njihovi roditelji porijeklom Jevreji). Tako je rasna pripadnost nadređena. Ta rasna pripadnost individue je ispred njene slobode.

Nacistička teorija rase vidi individuu kao primjerak rase. Vrsta ili tačnije rasa određuje vrijednost individue. Iako je rasna pripadnost ono nadređeno, svi individualni članovi iste rase nemaju istu vrijednost. Po toj teoriji dvije individue iste rase mogu pripadati različitim nacionalnostima. Njemački arijevac bolji je od njemačkog nearijevca. Nacionalnost je izvor za gradaciju vrijednosti samo na vrhu rasne hijerarhije.

Najvišu vrijednost imaju njemački arijevcima. No neki njemački arijevcima više su vrijedni nego drugi. Njemački arijevcima stoje u jedinstvenoj poziciji i u njihovoj moći je da mogu promijeniti, povećati ili smanjiti svoju vrijednost u odnosu na druge članove same rase. Jedna individua, koja se bori za preživljavanje arijevske rase u borbi sa drugim rasama, pribavlja veće vrijednosti nego one arijevske individue što ne žele ili ne mogu učestvovati u ovoj borbi. Onaj arijevac koji se žrtvuje u borbi svoje rase protiv drugih dragocjen je samo zbog toga što daje doprinos za rasnu stvar. Njegova vrijednost kao takva nije lična vrijednost nego instrumentalna određena od vrijednosti čina u rasističkoj borbi za lično mjesto.

„Borba za lično mjesto je, po nacizmu, nacistički zakon. Sve rase i sve individue podložne su ovom zakonu. Zakon je zaštićen od ljudskog utjecaja. Životni zakon je prirodni zakon. Priroda je ljudski gospodar i vladalac. Priroda posjeduje neumoljiva i neizmjenljiva pravila i rangiranja između rase i ljudi. Nikakva ljudska aktivnost ne može se suprotstaviti niti izmijeniti prirodni status prema ljudima.”⁸²

⁸² Daniel Johan Goldhagen, *HITLER'S WILLING EXECUTIONERS (HITLEROVI DOBROVOLJNI EGZEKUTORI)*, Vintage books, New York, 1996, str. 494.

U knjizi MOJA BORBA (MEIN KAMPF) Hitler nema nikakve sumnje o prirodnoj prednosti: "Kada se narod bori za svoju egzistenciju na ovoj planeti, u sudbinskom pitanju o egzistenciji ili nestanku, nestaju sva humana ili estetska promišljanja. Prilikom ljudske smrti ovi se pojmovi pretvaraju u ništa, jer priroda njih ne poznaje. Kada je u pitanju ljudska borba za mjesto pod suncem, svi se humani pojmovi suspendiraju i poraliziraju."⁸³

Ljudi moraju, kaže Hitler, razumjeti onu osnovnu nužnost u prirodi i pojmiti u kolikoj je mjeri ljudska egzistencija podređena ovim zakonima u borbi za opstanak. „Humanističko - liberalno poimanje individue vodi uništenju naroda”, kaže Hitler.

Nacizam želi suprotno - osigurati narod na račun individue. "Čovjek ne može procjenjivati individualni život tako visoko", kaže Hitler. Ovi citati dokumentovano govore da je Hitler uvijek gledao vrijednost individue znatno niže od vrijednosti rase.

Nacizam pretpostavlja da postoje različite rase i da je razlika u rasi u vezi sa psihom. Rase formiraju jednu hijerarhiju gdje je arijevska rasa na vrhu kao najviše vrijedna, više vrijedna što više drži čistom svoju rasu. „Jevrejska rasa nalazi se na dnu i Jevreji se metaforički nazivaju nečistim, zaraznim, inficirajućim i kao takvi reduciraju kvalitet arijevske rase. Jevreji pokušavaju pobijediti u borbi za lično boravište slabeći arijevsku čistoću; zato njemačke žene moraju posmatrati svakog Jevreja kao potencijalnog silovatelja. U svjetlu ove borbe, propisane prirodnim vječnim zakonima, njemačka državna obaveza je držanje rase čistom. Ovaj cilj nadređen je svim drugim ciljevima i za njegovo ostvarenje mogu se koristiti sva sredstva. Politički i pravno rasa se mora čistiti zakonom o tome ko će se s kim vjenčati, steriliziranjem i ubijanjem individua "manje vrijednosti". Profesije su na usluzi: pravnici nacistificiraju pravosuđe, medicinari ubijaju bolesne, antropolozi nude "naučnu" legitimaciju, sociolozi u najboljem slučaju šute, itd."⁸⁴

⁸³ Citirano prema Harald Ofstad, VÅR FORAKT FOR SVAKHET (NAŠ PREZIR PREMA SLABOSTI), Pax, Oslo, 1971, str. 127.

⁸⁴ Harald Ofstad, VÅR FORAKT FOR SVAKHET (NAŠ PREZIR PREMA SLABOSTI), Pax, Oslo, 1971, str. 34.

”Nirnberškim (Nürnberg) zakonom od 15. septembra 1935. godine zabranjuje se svaki seksualni odnos između Jevreja i arijevac; serijom dekreta Jevrejima su od paragrafa do paragrafa oduzimana građanska prava kao građanima njemačke države. Jevreji su dobijali otkaze sa posla u njemačkim firmama. Na drugoj strani, forsira se čistoća arijevske rase kroz poruku da će pripadnici SS formacija imati mnogo djece što će borbom za socijalpolitički poredak omogućiti da ”priroda lično izvrši svoj izbor.”⁸⁵

Politika u nacizmu podređena je prirodnom zakonu. „Prirodno je da oni najslabiji stoje ispod. Život je jedna beskonačna borba za preživljavanje. Borba traži velike žrtve. Hitler u svim slučajevima traži od njemačkog naroda apsolutnu volju za žrtvu.”⁸⁶ Ovdje smo kod tačke koja markira nacističku distancu od političkih ideologija koje obećavaju blagostanje svojim pristalicama.

U nacizmu priprema na žrtvu i žrtvovanje samog sebe ne predstavlja bol, niti je to zločin, nego izvor za ljudsku veličinu. Januara 1936. godine Hitler u jednom od svojih govora izjavljuje: ”Zato što znamo kako ćemo se žrtvovati, zato što želimo to uraditi, razlog je zašto postoji Njemačka. Nacionalsocijalizam nije nikakva dosada nego jedna doktrina konflikta, ne jedna sreća i zadovoljstvo, nego jedna radna i borbena doktrina i zato jedna doktrina žrtve.”⁸⁷

Hitler kaže: ”Najveća nesreća će biti blagostanje.”⁸⁸ Gebels (Jozef Goebels) u apelu njemačkom narodu prije napada na Sovjetski Savez kaže: ”Želimo li mi rat? Želimo li ovaj rat kao totalni rat? Da”, odgovara on u ekstazi, budeći želju za ličnom žrtvom, ali i osjećaj nihilizma. Nacizam je kao takav usmjeren prema vlasti. U svakoj borbi onaj pobjednički naboj ima pravo na svojoj strani.

⁸⁵ Isto, str. 35.

⁸⁶ Isto, str. 36.

⁸⁷ Joseph Peter Ster, HITLER THE FURER AND THE PEOPLE (HITLER VOĐA I NAROD), Berkely University of California Press, 1975, str. 33.

⁸⁸ Joseph Peter Ster, HITLER THE FURER AND THE PEOPLE (HITLER VOĐA I NAROD), Berkely University of California, 1975, str. 28.

Ali Njemačka je izgubila rat. Šta onda sa tvrdnjom o suverenom pravu njemačkog naroda u odnosu na druge narode i rase? Jer ako se borba izgubi, postoje velike šanse da se izgubi i vlast, naročito to važi u trenutku ratnog poraza. Ovdje smo došli do suprotnosti u nacističkom učenju. Harald Ofstad (Harald Ofstad) formuliše to ovako: "Na jednoj strani Bog i priroda markirali su Nijemce, arijevence ili Germane za elitu. Na drugoj strani Bog i priroda odredili su rezultat borbe."⁸⁹ Harald Ofstad je naravno samo djelimično u pravu. Istina je da su nacizam i Hitler markirali Nijemce za elitu, a Bog i priroda odredili su rezultat borbe.

U razgovoru sa Albertom Šperom (Alberth Speer) i u svom političkom testamentu malo prije samoubitstva, 30 aprila 1945. godine, Hitler izvlači sljedeće posljedice njemačkog poraza:

"Ako se rat izgubi, nacija će nestati. Ova je sudbina neizbježna. Ne nalazi se osnova za diskusiju o razlozima za jednu potpunu primitivnu egzistenciju. Naprotiv. Bolje je to uništiti, učiniti to lično. Nacija se pokazala slabom i budućnost pripada isključivo jačoj Istočnoj vlasti."⁹⁰

Hitler je nedvosmisleno pokazao Šperu da se njemački narod nije pokazao doraslim za zadatak koji mu je povjerila priroda. Primjer za to je Hitlerova naredba Šperu da se cijela njemačka industrija mora uništiti prije nego neprijatelji prodru naprijed i da svi seljaci moraju poubijati svoju stoku. (Ovu naredbu Šper je sabotirao i pokazao da kada se dotjera cara do duvara, i kod elitnih rasa nema sigurnosti u izvršenju naredbi.) U trenucima poraza Hitler je pokazao prezir za obične Nijemce, a prezir prema onim slabijim bio je dublji nego sav nacionalsocijalizam.

Njemački ratni poraz, međutim, nije učinio nevažecim nacističku teoriju o rasi. Karakteristično je da se Hitlerova završna riječ u testamentu odnosi na fizičku prisutnost vojnog neprijatelja, nego na neprijatelje rase, Jevreje. Hitlerov zadnji apel upozorava naciste da "prije svega,

⁸⁹ Isto, str. 129.

⁹⁰ Harald Ofstad, VÅR FORAKT FOR SVAKHET (NAŠ PREZIR PREMA SLABOSTI), Pax, Oslo, 1971, str. 144.

održe zakone o rasi u svoj svojoj strogoći i da se bezrezervno bore protiv nacionalnog univerzalnog zagađivača – internacionalnog jevrejstva”.⁹¹

Ratni poraz nije, dakle, izmijenio niti jedne sekunde nacističku određenost o Jevrejima kao ljudima manje vrste. Jevreji su i dalje glavni neprijatelji nacističke Njemačke i poslije činjenice da je šest miliona Jevreja pogubljeno.

Poljaci, Rusi, Česi i drugi slavenski narodi zauzeli su srednji sloj u nacističkoj rasnoj mržnji. Oni su pridodati za sluganske poslove koje su obavljali za gospodski germanski narod. U svom govoru od 4. oktobra 1943. godine Himler (Heinrich Himmler) kaže:

”Osnovni princip mora biti apsolutno pravilo za pripadnike SS jedinica: mi moramo biti poštteni, pristojni, lojalni i drugarski prema članovima naše krvi i ni prema kome drugom. Ne interesuje me šta se događa sa jednim Rusom ili Čehom. Mi želimo uzeti ono što nacija može ponuditi od dobre krvi, a ako je neophodno, kidnapovat ćemo njihovu djecu i odgajati ih kod nas. Da li nacija gladuje ili živi u blagostanju interesuje me samo zbog toga što ćemo koristiti tu naciju kao slugu za našu kulturu, inače drugi interes za mene ne postoji. Ako 10.000 ruskih žena pada od gladi dok kopaju protivtenkovski rov, interesuje me samo da taj rov, što će ga koristiti Njemačka, bude gotov. Nikada nećemo biti bez srca kada to nije potrebno. Mi, Nijemci, jedini narod na svijetu što ima pristojan odnos prema životinjama, pokazat ćemo pristojan odnos prema ovim ljudskim životinjama. Naša briga i obaveza je naš narod od naše krvi. Možemo biti ravnodušni prema svemu drugom. Ja želim da SS ima ovakvo držanje prema svim strancima negermanske rase, naročito Rusima.”⁹² Iako se Jevreji smatraju kao neljudi bez ikakvih vrijednosti, slavenski narodi smatraju se ljudskim životinjama sa instrumentalnim - sluganskim vrijednostima za interese Njemačke.

⁹¹ Hug Trevor – Roper, HITLERS SISTE DAGER (HITLEROVI ZADNJI DANI), Ernst G. Mortensen Forlag, 1966, str. 283.

⁹² Harald Ofstad, VÅR FORAKT FOR SVAKHET (NAŠ PREZIR PREMA SLABOSTI), Pax, Oslo, 1971, str. 283.

Šta sa Nijemcima lično? Oni mogu imati jednu instrumentalnu vrijednost višeg stepena nego slavenski narodi. Za sve rase i nacije važi: individua je ništa i bez ikakve vrijednosti. Njemački čovjek ima instrumentalnu vrijednost kao nacistički aktivista i kao vojnik na frontu. Njemačke žene imaju instrumentalnu vrijednost proizvodnje čiste arijevske krvi.

Rommel (Erwin Rommel) je, mnogo prije poraza, još 1942. godine, rekao da Hitler prezire cijeli njemački narod i da je on potpuno ravnodušan za sudbinu ljudi koji se bore za njega. Šper objašnjava da je Hitler, kada je dobio poruku o noćnim avionskim bombardovanjima njemačkih gradova, bio manje šokiran vijestima o ljudskim gubicima nego o uništavanjima vrijednih zgrada kao što su pozorišta, teatri i sl. Ovo svakako govori nešto o Hitlerovoj psihi, ali to je jedno, a nacističko učenje je nešto drugo. Kazano drugačije: Hitler nije pridavao neku vrijednost običnom Nijemcu arijevske rase, izuzev one instrumentalne/sluganske vrijednosti. Zato moramo istražiti koju nit vodilju daje ova tvrdnja za nacističko ponižavanje ljudi. Harald Ofstad (Harald Ofstad) tvrdi da je "Hitlerov nedostatak sposobnosti za simpatije prema drugima bio klinički i ideološki uvjetovan".⁹³

Pozitivno priznavanje ljudske vrijednosti shvaćeno je kao ljudska personalna unutarnja vrijednost odsutna od svih aspekata kod nacističkog rasističkog učenja, uključujući one dijelove koji govore o arijevskom međusobnom odnosu. Izvan diskusije je međutim da je nacističko ponižavanje ljudskih vrijednosti očigledno došlo do izražaja u njihovoj politici prema Jevrejima (ne treba zaboraviti ni likvidaciju homoseksualaca, Cigana i psihički bolesnih osoba i svih grupa oslobođenih instrumentalnih vrijednosti).

Cilj ove politike bio je, prije svega, fizičko uništavanje jevrejske rase. Nacisti su smatrali Jevreje bez ljudskih vrijednosti i kao takvi Jevreji nisu imali pravo na život. Jevrejska je smrt unaprijed određena, onog trenutka kada je on rođen. Arijevac je vlasnik i gospodar njegovog života. Tako arijevcu doživljavaju sebe u odnosu na druge rase, kao vlasnike drugih rasa i naroda i njihovih života i smrti.

⁹³ Isto, str. 115.

Sušтина nacizma je da ne prepoznaje prepoznatljive ljudske vrijednosti i ne priznaje ljude. Kada se ovo zna, može se tvrditi da nacizam svojom kolektivnom ideologijom prenosi pojam o vrijednosti od individualnog plana na kolektivni plan, što znači: od ljudske osobe na rasu. Hitlerova uputnica prema čistoj krvi kao glavni zadatak nacističke države može se tumačiti kao potvrda jedne tvrdnje da je očuvanje arijevske rase najviša vrijednost za nacizam. Rasna nezaraženost dobija svoju vrijednost; kvazimetafizičku vrijednost ili kvazisocijaldarvinističko obrazloženu vrijednost u sebi samoj, izdignutu iznad svih ostalih vrijednosti.

Slično poimanje nacizma sadrži jedno zrno istine. Poimanje nacizma je nihilističko: sve objavljene vrijednosti imaju malu vrijednost. U ovome leži, prateći nacističko lično poimanje, ono odvajanje od svih konkurentskih političkih doktrina i pokreta. Hitler je završio uništavanjem Njemačke. Volja za destrukcijom ne može se zamisliti izvan nacizma. Volja se okreće – pravilno, sa neumoljivim posljedicama – unutra, nakon što je zaustavljena od vanjskih neprijatelja. U tom smislu Hitlerovo samoubistvo ima simbolički karakter.

Zaključak na osnovu ove teze je negativan. Nacizam je neosporno ponižavajući za ljudske vrijednosti. Ali ovo nam objašnjava malo, iznenađujuće malo o nacizmu. Slično poniženje nije najdublja naslaga. Ono prvo što nacizam želi razbiti je ljudska vrijednost. Nacističko ponižavanje i nepriznavanje ljudskih vrijednosti proizvod je osnovnog pokušaja razbijanja onog ljudskog. Sposobnosti koje ljude čine ljudima, blago rečeno, neutraliziraju se.

Harald Ofstad analizira nacizam kao prožimanje prezira i slabosti. Sve slabo mora ići ispod, to je prirodni i životni zakon. Oni slabi nemaju pravo na život. Oni što nemaju pravo na život prezreni su i suzbijeni. Slabost postaje jednom smrtnom presudom. Presuda će se učiniti važećom kao praktična politika prema svima: individuama, socijalnim kategorijama, etničkim grupama, narodima, rasama, što su bez prava na život. Nacisti sebe doživljavaju kao izvršioce zakona diktiranih od viših instanci. Moralno gledano oni se ne posmatraju autonomnim nego onima koji vrše neku radnju, a zahtjev za porijeklom nacisti vide kao nešto što ih stavlja u poziciju pobjednika.

Slabost se ne susreće samo kao ono vanjsko, već i kao različitost. Ali slabost se susreće i u sebi samom. "Većina od vas mora znati šta znači kada stotine leševa, pet stotina leševa ili hiljadu leševa leži jedan pored drugog. Stajati sa tim i istovremeno ... i dalje biti pristojna osoba, to je ono što nas čini tako jakim. To je dio naše historije pune poštovanja, što nikada prije nije napisana niti će ikada to biti."⁹⁴

Tako je govorio Himler (Henrich Himmler) svojim SS generalima. Ovo je moral svojstven nacistima gdje se ubistvo od šest miliona ljudi, žena, djece predstavlja kao jedna historijska misija i jedna etička smrt, dok se istovremeno krađa samo jedne cigarete sa mrtvog jevrejskog tijela kažnjavala kao teški moralni prekršaj. Zato se nacisti nisu borili samo protiv slabosti, odnosno različitosti kod onih drugih, nego i protiv različitosti odnosno slabosti u sebi samima. Onaj koji je jak prema sebi jak je i prema drugima. "Poniziti i pokoriti svaku slabost u sebi kao i u drugima značilo je izgraditi karakter koji se sastoji od nedodirljive "pristojnosti". To je bio dokaz da nacisti u stvarnosti predstavljaju elitu među ljudima."⁹⁵

Ali šta se misli pod slabošću? Odgovor je ljudskost. Te slabosti, te ljudskosti, tog priznavanja različitosti, nacisti su se morali odreći prvo u sebi, što je značilo poricanje svega što je Jevreje činilo ljudima. Imati ljudskosti u sebi i vidjeti je u drugima čini mogućom moralnu relaciju. Ljudskost individualizira učesnike, izjednačava ih u moralnom statusu i postavlja ih u međusobnu odgovornost. Sve što je ovdje izraženo pozitivno mora se, da bi se razumio nacizam, okrenuti naopako. Ljudskost u relaciji nacista – Jevrej suzbija se kroz dehumaniziranje i jednog i drugog.

To što nacista radi prema drugima radi i prema sebi lično. Prezir prema slabosti pokazuje se kao nacističko nastavljanje uništenja žrtve i njega lično, iako su i jedni i drugi ljudi. Odricanjem onog ljudskog kod dželata i žrtve briše se svaka moralna relacija između njih dvoje.

⁹⁴ Harald Ofstad, VÅR FORAKT MOT SVAKHET (NAŠ PREZIR PREMA SLABOSTI), Pax, Oslo, 1971, str. 308.

⁹⁵ Isto, str. 310.

Dehumanizacija i demoralizacija nemaju specifičnu rasnu doktrinu kao obaveznu pretpostavku. Dehumanizacija planirane grupe može imati različita ideološka obrazloženja. Holokaust nad Jevrejima nas uči, između ostalog, više o tome kako se ubistva mogu učiniti apstraktnim i kako se žrtve mogu učiniti nevidljivim. Već smo ranije vidjeli da se ideologija, birokratija i tehnologija, kao i mediji mogu naći na usluzi za potlačivanje i ugnjetavanje jedne određene grupe u različitim formama apstrakcije.

Nacisti su prikazivali odricanje od onog ljudskog kod jevrejskih žrtava kao program. Drugim riječima: da bi se nešto negiralo, moralo se prvo prevladati. Ako to gledamo pozitivno, onda je to priznavanje onih drugih, u ovom slučaju jevrejske ljudskosti. Spontani masovni antisemitizam pretvarao se u konkretne krvave programe. To se odvijalo kroz sistematsko totalitarno indoktriniranje narodnog mentaliteta prema negiranju određene ljudskosti kod drugih, tako da su ti programi na kraju postajali kao prirodna stanja.

Na osnovu ovoga može se reći da su nacisti uspjeli u pokušaju negiranja jevrejske ljudskosti kroz naglašavanje njihovih slabosti. "Jevreji kao društveni paraziti, Jevreji kao dvoličnjaci, ljigavci, nepošteni, lihvari, neprikladni za realni posao, i tako dalje."⁹⁶ To je zbog toga što se slabost (različitost) tumači kao negativnost, nešto što se mora prevladati, naglasiti, uništiti. Naglašavanje slabosti /razlika kod žrtve je sredstvo za uništavanje slabosti/razlika što se postavlja kao cilj. Uklanjanje/ uništavanje slabosti/ razlika ide ruku pod ruku sa negiranjem ljudskosti.

Već smo ranije vidjeli da je sposobnost simpatije omogućila da osoba bude dirnuta dodirljivošću onih drugih. Sposobnost simpatije orijentirana je prema drugima, ona uspostavlja emocionalnu povezanost između ljudi. Povezanost je moralna i nije neutralna, što znači da se mi brinemo o onim drugim, o njihovom dobru. Doživjeti sebe kao obavezu prema toj povezanosti nije isto što i izvršavati obaveze ili poštovati pravila. To je jedan bliži, nekalkulisani odnos prema situaciji onih drugih.

„Moralna neutralizacija u relaciji nacisti – Jevreji koju nacizam sadrži u sebi je empirijsko - psihološki pokušaj neutraliziranja nacističke

⁹⁶ Isto, str. 311.

osjećajne sposobnosti. Sastoji se od pojačanja povezanosti između moralnog neutraliziranja na jednoj strani i dehumaniziranja i ugnjetavanja osjećajnih sposobnosti na drugoj strani. Ovakvi postupci otvaraju puteve za nemoral.”⁹⁷

Ostaje da se odgovori na pitanje: U čemu se sastoji poricanje ljudskosti u žrtvinom dijelu? Poznato je da su nacisti označavali Jevreje kao „uši, gnoj, štetočine, lihvare, a njihovo uništenje se smatra čišćenjem. Radi se o tome da se iz društva odstrani gnojni čir kako bi društvo ponovo bilo zdravo i čisto. Masovna ubistva tumače se kao akcija čišćenja.”⁹⁸

Poricanje onog ljudskog kod žrtve značilo je da žrtva u susretu sa fizičkom smrću nema nikakav moralni status niti bilo kakvu vrijednost, uključujući i ljudsku. To planirano poniženje ili bolje reći odricanje vrijednosti briše svaki trag žrtvine vrijednosti. Lično vrednosno odricanje prethodi ljudskoj fizičkoj smrti. Smrt je u blizini života koji treba smrt i zato nema borbe da se život zadrži nego se ima želja da se on okonča. Odricanjem svih vrijednosti žrtva uzima na sebe jedan dio smrtne presude i postaje njenim egzekutorom.

Kler Tomas (Claire Thomas), belgijska Jevrejka, bila je logoraš u Aušvicu (Auschwitz), u jednom bunkeru gdje nije mogla ni leći ni uspraviti se. Nakon sedmice provedene tu kao živi kostur dovedena je pred gasnu komoru. Tu je visoki njemački oficir Tauber vršio zadnju ”smotru živih leševa”.

Kada se oficir Tauber približio Kler, ona ga je pljunula i vrisnula da je svi čuju: ”Sada kada ste nas ovako lijepo uljepšali, sada je vaša reda.”⁹⁹ Nacisti su htjeli odmah nakon toga ubaciti Kler u gasnu komoru, ali dok su dvije medicinske sestre došle do nje, već je bila mrtva.

Kler Tomas nije željela umrijeti bez ljudskih vrijednosti. Okrenula je situaciju na glavu ponižavajući svog dželata. Izabrala je smrt dostojan čovjeka. Smrt Kler Tomas nije bila vrijedna samo za naciste, puno

⁹⁷ Harald Ofstad, VÅR FORAKT MOT SVAKHET (NAŠ PREZIR PREMA SLABOSTI), Pax, Oslo, 1971, str. 311.

⁹⁸ Isto, str. 312.

⁹⁹ Isto, str. 321.

važnije je bilo to što je njena smrt postavila cijeli nacistički projekt na zao glas. Njena smrt imala je suveren postupak.

Oduzeti ljudima osjećanje ljudskosti znači oduzeti im sposobnost razuma i to je prvi korak za pokopavanje ljudskih sposobnosti za izvršavanje moralnih relacija prema drugim ljudima. Oduzeti ljudima sposobnost razuma znači eliminisanje mogućnosti da ljudi koriste prirodu za svoje ljudske potrebe na prirodan način.

Ovo sve do sada bilo je više objašnjenje odnosa nacista prema drugima, međutim, isto tako važno je i pitanje odnosa nacista prema sebi samima. Nacisti prema sebi samima određuju potiskivanje svojih osjećajnih sposobnosti. Imperativ je neutralizacija simpatija ili onih sposobnosti što otkrivaju druge kao osjećajne osobe – ljude.

„Odlučujuće važno za izvršenje holokausta bilo je istrgnuće od utjecaja posebne psihologije kod umiješanih osoba, dželata i žrtve. Otrgnuće i odvajanje dovodi do potiskivanja osjećajnih veza među ljudima, veza u kojima ne postoji savjest ili moralno kajanje. Ono što nalazimo kod ovakvih osoba - dželata - jest onaj "banalni" ponos poslije izvršenja dodijeljenog zadatka.”¹⁰⁰

Može djelovati paradoksalno da sam tako dugo pratio Baumana da bih stavio težište na distancu i dehumanizaciju, dakle, faktore što svjedoče o spomenutom "istrgnuću" psihologijske konstrukcije kod običnih ljudi. Na drugoj strani, zanemario sam osjećajne sposobnosti da bih objasnio kako je holokaust bio moguć. Centralno u svemu ovome je bilo pokazati da istrgnuće – iskopčavanje od psiholoških dispozicija, od prirodno spontanih uživljavanja u situaciju drugih, od osjećajno baziranih interesa kod onog ljudskog - nije bilo ništa manje nego jedan izuzetno važan uvjet da bi se izvršilo uništenje Jevreja.

Bilo je potrebno napraviti neki korak i pokazati šta se moralo iskopčati/istrgnuti da bi se mogla izvršiti masovna ubistva, dakle navesti поближе koje vrste ljudsko-psihološke dispozicije, sposobnosti i podešavanja što se skoro, po svaku cijenu, moraju potlačiti i staviti izvan stvarnosti.

¹⁰⁰ Harald Ofstad, VÅR FORAKT MOT SVAKHET (NAŠ PREZIR PREMA SLABOSTI), Pax, Oslo, 1971, str. 322.

Ako znamo šta se sve moralo postaviti na stranu da bi masovna ubistva postala realnost, znamo li onda šta se treba držati, ojačati, mobilizirati kako bi se spriječilo da se nešto slično ne dogodi opet? Što se tiče samog Baumana, on je malo opterećen da prenese strukturalnu ili sistematsku perspektivu, pojednostavi makronivo sa moralno-psihološkom perspektivom i snagom presude. "Ako se ti nivoi donesu do one vanjske završne tačke, onda proces koji sprovodi individua može imati neljudsku logiku tako da je irelevantno i na ovaj način suvišno upravo to šta je obični učesnik morao misliti, osjećati, željeti. Jedno slično stanje je najgore moguće; to podiže ono strano - tuđe - do jednog visokog nivoa. To strano - tuđe - opisano je stanje što daju istraživači koji studiraju holokaust. Vidjeli smo da se ljudske, psihološke i moralne sposobnosti efektivno mogu zapustiti, no to nije drugi izlaz za traženje pomoći nego onaj starinski apel: da individua interveniše."¹⁰¹

Bauman misli otprilike da je individua odgovorna za šansu da on ili ona budu suvišni. Individue i niko drugi ostaju odgovorne za sprečavanje rasta sistematskih procesa tako da nakon izvjesnog vremena obični ljudi unutar svoje logike sve više i više budu zamjenjivi, beznačajni, nemoćni i nepoželjni kao osobe sa svojim mišljenjem, osjećanjem i željama. „Samo one individue koje se uporno ponašaju prema sebi i prema drugima unikatno, a ne kao zamjenjivi dio tehničko-administrativnog aparata, mogu učestvovati u sprečavanju da oni lično, a i oni drugi ne budu suvišni, ne budu "naročito obrađeni", ne budu dželatove žrtve."¹⁰²

Po Zigmundu Baumanu dva su glavna razloga što se holokaust/genocid, u suprotnosti sa drugim akademskim studijama, ne može razmatrati kao pitanje od čisto akademskog interesa i što se holokaust/genocid ne može reducirati samo na historijsko istraživanje i na filozofsko promišljanje.

„Prvi razlog je teorijski: holokaust/genocid, iako je kao centralni historijski događaj izmijenio historijski tok, nije izmijenio puno od našeg

¹⁰¹ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOKAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlaget Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 125.

¹⁰² Isto, str. 126.

razumijevanja te historije. Holokaust nije vidljivo utjecao na našu predstavu o savremenim historijskim tendencijama i njihovom značenju.

Društvene nauke, računajući tu i sociologiju, u velikoj su mjeri nedodirljive i nevine i zauzete stalnim marginalnim istraživačkim poljima. Tu je još i iluzija o skrivenim mogućnostima savremenog društva. Zbog toga se naše razumijevanje faktora i mehanizama, što ih je proizveo holokaust, ne razvija dalje. I zbog toga smo mi izvan mogućnosti razumijevanja opominjućih signala što su se tada pojavili u otvorenoj svjetlosti i u punoj formi.

Drugi je razlog praktični: Bez obzira šta se događa sa historijskim napretkom, ne događa se ništa naročito sa historijskim proizvodima koji sa velikom očiglednošću sadrže uvjete za holokaust. Ili mi u svakom slučaju ne možemo biti sigurni da se događa nešto značajno.

Ne možemo tvrditi da su faktori koji su doveli do holokausta/genocida 1941. godine izmijenjeni (eliminirani) danas. Ideologija i sistem koji su bili iza leđa Aušvica (Auschwitz) i dalje su prisutni." Ovo znači da su nacionalne države izgubile kontrolu i da više nisu u stanju zaustaviti kanibalizam nečuvanih razmjera. Ako se to ne zaustavi, obuhvatit će cijelu civilizaciju. Ovo se ne može uraditi nekom humanitarnom misijom. Ovo se ne može zakočiti pravnim rezolucijama niti moralnim uputama."¹⁰³

Holokaust/genocid nema savjesti.

Paradoksalno zvuči, ali civilizovana društva najlakše izlaze na kraj sa holokaustom, odnosno genocidom. Suverene se države pozivaju na integritet, dio svog suvereniteta i pravo na izvršavanje genocida. Ujedinjene nacije brane u praksi ovo pravo, pravo suvereniteta i legitimeteta, što u praksi znači nasilje većine nad manjinom uz primjenu... "svih raspoloživih sredstava..."

Moderne države sa svojom praktičnom i vojnom snagom mogu raditi što žele. Ne nalaze se moralne ni etičke granice, niti se nalazi

¹⁰³ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOKAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlaget Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 126.

moralno – etička vlast viša od državne. U etičkim i moralnim pitanjima je situacija individue, u modernim državama, u principu paralelna sa situacijom zatvorenika u Aušvicu (Auschwitz). Za to vrijeme životni uvjeti u tim državama približavaju se principima životnih uvjeta što su vladali u Aušvicu.

Ako svaki obični dan podsjeća na Aušvic, čovjek može živjeti sa Aušvicom i u mnogim slučajevima može živjeti dobro, pa i više. Ovo, da nije tragično, bilo bi komično.

Da bismo formulisali to brutalno i bili zabrinuti za to što sada znamo, a znamo da živimo u jednom društvu što je učinilo holokaust/ genocid mogućim, moramo vršiti istraživanja o holokaustu/genocidu jer ne znamo gdje stoji mogućnost da se ponovi dogodi, gdje su mogućnosti za nove genocide i nove ukočene i nijeme žrtve što čekaju svoje dželate. Moramo upamtiti da ovo društvo ne sadrži ništa što može spriječiti holokaust/genocid iznova. **Kada masovna ubistva počnu, žrtva stoji sama – nijema i paralizovana.**

Veoma je važno upamtiti da se holokaust/genocid može ponovo dogoditi sa drugim učesnicima i drugim političko-ideološkim parolama i podjeli uloga između dželata i žrtve.

TREĆI DIO

GENOCID NAD BOŠNJACIMA

”Det som skjedde i Bosnia fra 1991. til 1995. var ikke krig; det var folkemord. Planmessig etnisk – religiøst og sexistisk folkemord.”¹⁰⁴

Arne Johan Vetlesen

¹⁰⁴ ”To što se dogodilo u Bosni od 1991. do 1995. godine nije bio klasični rat. To je bio genocid. Planirani etničko – religiozni i seksualni genocid. – Arne Johan Vetlesen, ONDSKAP I BOSNIA (ZLO U BOSNI), Norsk filosofisk tidsskrift, Årg. 32, nr 1-2, Oslo, 1997.

Genocid je zločin različit od svih zločina protiv čovječnosti i implicira intenciju kompletne eksterminacije izabrane grupe, te je zato najteži i najveći zločin protiv čovječnosti.

Genocid je, po motivaciji koja stoji iza njega, različit od svih drugih zločina. Rafael Lemkin (Raphael Lemkin) je utemeljitelj teorije da genocid nije ratni zločin i da besmrtnost zločina kakav je genocid ne bi trebala biti miješana sa amoralnošću koju svaki rat neminovno sobom nosi.

Na isti način kao i u slučaju ubistva, gdje se prirodno pravo individue da postoji pretpostavlja, u slučaju zločina genocida evidentan je princip da svaka nacionalna, vjerska ili rasna grupa ima prirodno pravo da postoji. Pokušaji da se bilo koja ovakva grupa eliminiše, krše pravo da se postoji i razvija unutar svoje grupe, ali i međunarodne zajednice kao cjeline.

Genocid je konspiracija (urota) koja namjerava uništiti jedne od gore spomenutih grupa i zato pretpostavlja jasan i precizan plan akcije.

Specifičnost genocida ne proizlazi iz opsega ubijanja niti divljaštva i nečešća koje karakterizira počinioce, nego iz same namjere uništenja određene grupe ljudi.

Današnja definicija genocida polazi od sljedećih temeljnih odrednica genocida: 1. Kriminalno djelo; 2. Namjera uništenja rasne, etničke ili vjerske grupe. Postojanje takozvane diskriminacijske namjere može se dokazivati posredstvom izvođenja dokaza kojima se utvrđuju sljedeći elementi: a) opći kontekst u kojem je djelo počinjeno; b) izjave i radnje optuženog; 3. Činjenica da su radnje koje je počinio optuženi poduzete u okviru široko rasprostranjenog sistematskog nasilja usmjerenog samo protiv jedne konkretne grupe.

Zločin genocida čini onaj ko s namjerom potpunog ili djelomičnog istrebljenja nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe naredi izvršenje

ili izvrši ubijanje pripadnika grupe; nanese teške tjelesne ozljede ili duševne povrede pripadnicima grupe; smišljeno nametanje grupi ili zajednici životnih uvjeta koji bi mogli rezultirati njenim potpunim ili djelomičnim istrebljenjem; nameće mjere kojima je cilj sprečavanje rađanja unutar grupe; prisilno preseljavanje djece iz te grupe u drugu grupu.

Važno je naglasiti da kod dokazivanja izvršenja genocida nije neophodno dokazati da je postojao cilj da se postigne potpuna eliminacija ciljne grupe u cijelom svijetu. Iako poseban plan uništenja ne predstavlja bitno obilježje krivičnog djela genocida, čini se da nije jednostavno izvršiti genocid bez plana ili organizacije.

Što se tiče nanošenja teških tjelesnih ili duševnih povreda, zanimljivo je sljedeće stanovište: „Silovanja koja su se dogodila u Bosni predstavljaju povrede tijela i bića individua. Cilj nije bio samo da se naudi tijelu žene ili mlade djevojke, mada je on jedan od ciljeva. Cilj je bio da se uništi osjećanje vlastitog bića, vlastite autonomnosti i samosvijesti žrtve. Cilj je bio uništiti vezu između osobe i njene porodice i zajednice, provocirajući njenu porodicu i zajednicu da je odbace. Silovanja su tražila način da unište osjećaj identiteta osobe i njenu povezanost sa onima koje je voljela.”¹⁰⁵

Genocid nad Jevrejima odvijao se u okviru Drugog svjetskog rata, a genocid nad Bošnjacima odvijao se u okviru ničim izazvane agresije na jednu malu evropsku zemlju. Genocid u Bosni i Hercegovini nije bio posljedica rata niti pak njegova nuspojava i efemerni efekt. Genocid je bio cilj i rezultat smišljenog i dugo pripremanog plana i iza njega je stajala politika koja ga je omogućila. Osnovni razmjer određen je činjenicom da je genocid nad Bošnjacima bio ponavljanje masovnih zločina u Evropi, u uvjetima široko razgranate mreže organa međunarodne zajednice, koji su bili dužni spriječiti taj genocid ili barem u razumnom roku zaustaviti, ali se to nije dogodilo.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Keit Doubt, *SOCIOLOGIJA NAKON BOSNE*, Buybook, Sarajevo, 2003, str. 152.

¹⁰⁶ Kada se govori o genocidu nad Bošnjacima, misli se na genocid koji su počinili oni koji su izvršili agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu: jedinice bivše

Dio generacije Bošnjaka koji je preživio genocid i u životu je, u prilici je sagledati i analizirati šta se dogodilo. Ono što se dogodilo pokušava se zaboraviti, sakriti, ili u najboljem slučaju pogrešno definisati i tumačiti, a u nekim slučajevima i sami Bošnjaci pokušavaju se okriviti za to što im se dogodilo. Godine 1948. niko nije mogao tvrditi da nije znao šta se dogodilo 1941, a kamoli 2000. godine, kada je genocid nad Bošnjacima direktno prenošen putem mnogih TV stanica!

Može li neko 2006. tvrditi da nije znao šta se dogodilo u Bosni i Hercegovini u periodu od 1991. do 1995. godine?

Genocid nad Bošnjacima uzdiže ponovo pitanje zla. Je li to tip onog zla – onog genocida koji smo vidjeli u slučaju holokausta nad Jevrejima? Ili su ti Divljaci sa Pala unizili oružje i "obogatili" Bijeli svijet novim oblicima starih zala? Je li to zaista vraćanje tipu starog zla, zla u primitivnoj formi licem u lice? Ako je to slučaj, onda se moramo vratiti nazad onome što je Arent odbacila, a to je zlo kao slom, zlo kao odstupanje, zlo kao nenormalnost. Pokušaju odgovora na ovo pitanje vratit ćemo se u poglavlju Fenomenologija zla.

Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid, izvršeni od Vojske Srbije i Crne Gore - koja se tada iz razloga maskiranja zločina zvala Jugoslavenska narodna armija, zajednička komponenta Oružanih snaga SFRJ - i njihovih kolaboracionista nad Bošnjacima, u periodu od 1991. do 1995. godine, imali su za cilj potpuno uništenje Bošnjaka, ili u najboljem slučaju, njihovo svođenje na zanemarljivu cifru. Naime, ovdje se Mladić i Karadžić razlikuju u nijansama. Mladić kaže: "Bijte Turke" – čitaj Bošnjake – "dok ih ima", dakle potpuno uništenje. Karadžić izjavljuje njemačkom Špiglu (Der Spiegel) 1994: "Kada nestane

Jugoslavenske narodne armije (odnosno vojske Jugoslavije, kako je JNA preimenovana) u sadejstvu sa dobrovoljačkim snagama Srba i Crnogoraca iz SR Jugoslavije te bosanskih Srba. Već je rečeno da cilj ovog rada nije bilo dokazivanje genocida, mada može poslužiti u cilju potvrde tvrdnje da je nad Bošnjacima izvršen genocid, već se polazilo od konstatacije da su Srbija i Crna Gora izvršile agresiju i genocid, uzimajući za osnov prije svega presude Haškog tribunala i kao dopunski izvor optužnice Tribunala i jednu vrlo važnu optužnicu koju je potvrdio Sud Bosne i Hercegovine (predmet Kravica) u kojoj je optuženo jedanaest bosanskih Srba za genocid.

muslimana, mi ćemo podijeliti Bosnu sa Hrvatima.” Na pitanje hoće li pobiti sve muslimane ili će jedan broj zadržati u rezervatima Karadžić odgovara: ”Ja im želim dati jednu vrstu autonomije tamo oko Tuzle.”¹⁰⁷

Kada je žrtva svedena na zanemarljivu cifru, onda se ostatak žrtve prisiljava na dugotrajni podanički – sluganski odnos. Genocid razvija i konsoliduje svoju vlast i uništava svaka suprotstavljanja u korijenu.

Ali da krenemo ispočetka.

¹⁰⁷ Der Spiegel, broj 35, 29. august 1994. – Citirano prema: Kjell Arild Nilsen, EUROPAS SVIK (EVROPSKA IZDAJA), Spartacus Forlag AS, Oslo, 1996, str. 10.

3.1. BIROKRATIJA

Oba genocida, holokaust nad evropskim Jevrejima i genocid nad Bošnjacima, bili su **državni poduhvati**. Planirani i organizovani poduhvati sa vodećom ulogom birokratskih državnih struktura u realizaciji tih planova. Konkretni ljudi sjedili su u Ajhmanovom (Eichmanovom) odjeljenju 4B-4 u Berlinu, isto kao što su konkretni ljudi, sjedeći u svojim udobnim kabinetima u Beogradu, potpisali "MEMORANDUM", napravili „RAM”, „DRINU”, „KUPU”, „KRIVAJU 95” itd.

Birokratija se specijalizira za monopol nad specijalnim funkcijama. Bez obzira što birokratija predstavlja svoj odnos za određenu grupu, to ne utječe na druge i situaciju drugih grupa. Cijeli birokratski proces u velikoj mjeri je nevidljiv. Birokratija prvo radi na izolaciji grupe određene za žrtvu.

Birokratija treba i personalne vizionare, jer ona počinje upravo tamo gdje vizionari završavaju. Birokratija je omogućila i izvršila i holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima. Ali ona to ne može sama po sebi. Birokratiji treba jedan plan „za bolje sutra”, plan „za bolji i racionalniji socijalni poredak”. Birokratija mora imati sposobnost da teorijski izradi i pripremi takav plan i naravno želju i sposobnost da ga realizuje u praksi.

Birokratija uvijek počinje tako da formulira jednu preciznu definiciju i osnuje jednu stvar za svakoga. Birokratija dolazi da realizuje ono što idealisti zamisle. Birokratska struktura određuje društvena pravila: to će se administrirati, pripremiti, to će vladati. To je jedna stvarnost gdje će se sve planirati i sve držati u planiranoj formi sa vlašću: to će se kontrolisati, to će se istrijebiti itd. Instrumentalni racionalni duh moderne birokratije podrazumijeva čak i rješenja koja nisu moguća, ali su "razumna". Da se, kojeg li paradoksa, nasilje eliminiše iz svakodnevnog života glavna je tendencija birokratskog procesa. Svakodnevna je zona relativno slobodna od fizičkog nasilja jer se nasilje krije iza zavjese.

Savremenost je učinila mogućom jednu državu što je mogla nadoknaditi cijeli socijalni i ekonomski sistem odnosa sa političkim naređenjima u administraciji. Savremenost je jedan vještački poredak sa velikim planovima, gdje će se planirati, vizionirati i slično. Društvo se razumije i doživljava kao nedirnuta zemlja koju treba obrađivati i nadzirati. Sve se mora kontrolisati, nadzirati, osnivati i držati pod strogom kontrolom. U takvoj situaciji ne vide se granice za lične ambicije.

U periodima sa dubokim ekonomskim, socijalnim i političkim promjenama javlja se mogućnost da savremenost dođe na svoje. Društvo djeluje kao nedovršeno, neizgrađeno i čeka da jedan vizionar dâ svoju viziju i formu svega toga. U tom trenutku društvo djeluje kao prazno za samostalne snage i tendencije i zbog toga je izvan mogućnosti da se pronade ruka što će svemu tome dati bilo kakvu formu.

Najpovoljniji uvjeti za izvršenje genocida su specijalna, vanredna, paralizovana stanja u društvu. Paraliza društva startni je signal za aktualizaciju ovih planova. "I naš razum", veli Sartre, "umjesto da ispravi svijet okrenut naopako, ponesen tim košmarom, postaje i sam fantastičan. Izgubljeni čovjek koji "službuje" u nekoj birokraciji nije svjestan činjenice da je sve vrijeme vršio dužnost dželata. Njegova spoznaja je uvijek zakašnjela i dolazi u trenutku kada je on već postao stvar. Kada otupi svaka bol i svako znanje, kada mrena pokrije vidokrug svijesti, uspostavlja se vladavina predmeta i ona sada postaje Zakon, Zakon apsolutnog besmisla."¹⁰⁸ Zbog toga, u savremenom društvu, genocid niti je ne-normalan niti se može objasniti kao funkcionalna greška sistema. Međutim, kriminalni planovi zahtijevaju socijalna, politička i vojna sredstva da bi funkcionisali efektivno. U toj situaciji ne nedostaje institucija koje su u stanju izvršiti kriminalne planove.

Gledajući konkretno to izgleda ovako: U kasnim 1980-im godinama jugoslavensko društvo bilo je u dubokoj ekonomskoj, političkoj i moralnoj krizi. Kao takvo stajalo je potpuno paralisano bez izgleda i mogućnosti da preživi svoj "kuršlus", odnosno prijelaz od socijalizma/komunizma ka

¹⁰⁸ Hidajet Repovac, SOCIOLOGIJA SIMBOLIČKE KULTURE, Magistrat, Sarajevo, 2003, str. 138.

kapitalizmu. Kriza jugoslavenske države, u kojoj je, od njenog formiranja, kao hrvatske ideje, u svim oblastima života, preovladavao velikosrpski hegemonizam, koincidirala je sa krizom svjetskog socijalističkog sistema u drugoj polovini osamdesetih godina.

“Cjelokupna ta situacija dovela je u pitanje decenijama etabliranu velikosrpsku hegemoniju. Njeni neposredni izvršioци i korisnici, od oficirskog do diplomatskog, policijskog i partijskog kadra i aparata, pa sve do univerziteta, radija, TV i drugih medija, osjetili su se ugroženim na svojim monopolnim pozicijama. Oni su tako narasle zahtjeve za stvarnom ravnopravnošću u podjeli vlasti i društvenih funkcija proglasili za ugrožavanje srpskog naroda. Te su velikosrpske snage ocijenile da će im nastupajuća konfuzija na međunarodnom planu olakšati da, još u 19. stoljeću postavljene ratne ciljeve (“Svi Srbi u jednoj državi”), jednom konačno i ostvare. Dok su se u prethodnim pokušajima (Ranković, Čosić) zadovoljavali pozicijom hegemonu u zajedničkoj državi, ideolozi velikosrpstva sada su se okrenuli radikalnim konceptima, kao što je ideja o “hegemonij Srbiji”, odnosno osvajanjem novih životnih prostora i realizaciju projekta ‘Velika Srbija’.”¹⁰⁹

Posebno birokratski federalni aparat u Beogradu koji su, u nacionalnom smislu, sačinjavali 80% Srbi, čekao je razvoj situacije u kojoj oni nisu mogli podnijeti eventualno gubljenje svojih pozicija uz dobre plaće, malo rada i nikakve odgovornosti. Pregled oficirskog kadra u Jugoslavenskoj narodnoj armiji – JNA, potvrđuje kakvu su dominaciju Srbi i Crnogorci imali. Srbi su činili 35,7% od ukupnog stanovništva u bivšoj Jugoslaviji, ali su imali više od 60% ljudstva u komandnom kadru Jugoslavenske narodne armije. Crnogorci su sačinjavali 2,5% stanovništva u Jugoslaviji, ali su u JNA bili zastupljeni sa 6,2%.

Prateći nacionalnu strukturu u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, trebalo je biti 56 generala Srba, međutim bilo ih je 77. Prateći istu strukturu, trebalo je biti 4–5 generala Crnogoraca,

¹⁰⁹ Smail Čekić, UZROCI, CILJEVI I RAZMJERE AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU 1991–1995, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1995, str. 12.

međutim bilo ih je 19. Crnogoraca pukovnika trebalo je biti 60, ali je njih bilo 257. Srba pukovnika je trebalo biti 850, međutim bilo ih je 1.511. Brojke pokazuju uzroke na osnovu kojih nije bilo teško da Titova Jugoslavenska narodna armija preraste u srpske nacionalističke jedinice.

”Vladajuće jugosrpske strukture, umjesto odgovornog pristupa obnovi zajedničke države, opredijelile su se za širenje prostora osvajanjem tuđih teritorija i uspostavljanjem ‘Velike Srbije’, mada takva tvorevina nikada u historiji nije postojala. Ona je postojala samo kao jedan velikodržavni koncept postepeno razvijan u autonomnoj kneževini i Kraljevini Srbiji, kao i kraljevskoj i komunističkoj Jugoslaviji. Velikodržavni hegemonistički projekt ‘Velika Srbija’ ima svoju dugu prehistoriju još od prve polovine 19. stoljeća, pa sve do naših dana i uvijek je aktueliziran kao prijetnja situacijama kada je sveopća srpska prevlast na jugoslavenskim prostorima dolazila u pitanje.”¹¹⁰

”Zbog nemogućnosti da se dočepaju apsolutnog utjecaja u Predsjedništvu SFRJ i Centralnom Komitetu SKJ velikosrpski orijentirani političari su na Četrnaestom kongresu razbili SKJ kao integrativni faktor Federacije. Ukidanjem autonomije Kosovu i Vojvodini, a formalno zadržavanjem njihovih glasova u Predsjedništvu SFRJ, nastojala se osigurati mogućnost preglasavanja svih drugih, što je na kraju dovelo do paralisanja rada Predsjedništva. Isceniranjem krize Predsjedništva SFRJ, te pretvaranjem Generalštaba JNA u Generalštab Oružanih snaga SFRJ sa ovlaštenjima samostalnog donošenja odluka (1989), u Jugoslaviji je izvršen **prikriveni državni udar**. Krmje Predsjedništvo je protivustavno nastavilo obavljati sve svoje funkcije, među kojima i funkciju Vrhovne komande, te je iniciralo sukob u Sloveniji, agresiju u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.”¹¹¹

¹¹⁰ Dokument iz NATO-a, 19. mart 1992, potpisan od Christopher N. Donelly. Citirano po Kjell Arild Nilsen, *EUROPAS SVIK (EVROPSKA IZDAJA)*, Spartacus Forlag AS, Oslo, 1996, str. 33.

¹¹¹ Smail Čekić, *UZROCI, CILJEVI I RAZMJERE AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU 1991–1995*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 1995, str. 13.

”Velikosrpski koncept uvijek je polazio od ideje da se oko Srbije okupe sve ‘srpske zemlje’”, u koje su još prije Prvog svjetskog rata ubrajani krajevi sve do Istre i Trsta, da će ”svi Srbi živjeti u jednoj državi”, da je zapadna granica Srbije zacrtana na liniji Karlobag – Karlovac – Virovitica; da je ”sve srpsko gdje postoji jedan srpski grob” i ”gdje god Srbin nogom stane – Srbija postane”.¹¹²

Politički režim u Srbiji deklasirao je sve svoje političke protivnike i svaki pluralizam u vlastitim redovima još na Osmoj sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije (CKS) 1987. godine.

Poslije toga zavlдалo je političko i moralno jednonumlje u Srbiji. Godinu dana kasnije, Slobodan Milošević¹¹³ izjavljuje: ”Ovo nije vreme za rane. Ovo je vreme za borbu... Mi ćemo pobediti u bici za Kosovo, bez obzira na smetnje, kako u zemlji tako i u inostranstvu. Mi ćemo pobediti iako srpski neprijatelji u inostranstvu rade, zajedno sa našim neprijateljima u zemlji, protiv Srbije. Mi im poručujemo da mi idemo u sve bitke koje imaju za cilj našu konačnu pobjedu.”¹¹⁴

U takvom stanju takvo društvo čekalo je na novu viziju, na novog snažnog vizionara i planera punog novih ideja.¹¹⁵ U takvim situacijama

¹¹² Isto, str. 13.

¹¹³ U optužnici Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u Hagu se navodi da je Slobodan Milošević od decembra 1990. do jula 1997. bio na funkciji predsjednika Srbije; da je od 15. jula 1997. do 6. oktobra 2000. bio na funkciji predsjednika Savezne Republike Jugoslavije, čime je postao i Vrhovni komandant vojske Jugoslavije i Predsjednik Vrhovnog vijeća (Vrhovni savet) odbrane te zemlje. Optužnica mu stavlja na teret teške povrede Ženevske konvencije, kršenja zakona i običaja ratovanja, zločine protiv čovječnosti i genocid. Uhapšen je 1. aprila 2001. godine u Beogradu. Suđenje Miloševiću otpočelo je 12. februara 2002, a prekinuto 11. marta 2006. godine zbog njegove smrti koja ga je zadesila u ćeliji zatvora Među-narodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, u holandskom gradu Hagu.

¹¹⁴ Der Spiegel, nr. 24., od 10. juna 1996, intervju sa Miloševićem, citirano prema Kjell Arild Nilsen, EUROPAS SVIK (EVROPSKA IZDAJA), Spartacus Forlag, AS, Oslo, 1996, str. 12.

¹¹⁵ O stanju u jugoslavenskom društvu 70-ih i 80-ih godina XX stoljeća i ulozi birokratije, vidjeti: Rasim Muratović, SAVEZ KOMUNISTA I TEHNO-BIROKRATIJA U SOCIJALISTIČKOM SAMOUPRAVNOM SISTEMU, Interdisciplinarni post-diplomski studij, Univerzitet u Sarajevu, Magistarski rad, Sarajevo, 1985. godine.

nema granica za ambicije. Slobodanu Miloševiću položeni su na njegov radni sto planovi „Velike Srbije”. Prvo Memorandum iz 1986. godine, pisan i potpisan od najumnijih srpskih glava iz redova Srpske akademije nauka i umetnosti, pisaca, umjetnika, profesora, humanista, filologa, orijentalista. Memorandum je imao za cilj reviziju Titovog ustava iz 1974. Poslije Memoranduma uslijedili su i drugi planovi kao jedinstvo teorije i prakse. Srbijanski naučni krugovi, političari, a posebno masovni mediji prednjačili su u propagandi po kojoj su Srbima u Bosni i Hercegovini prijetili Muslimani koji žele osnovati islamsku državu u kojoj bi Srbi bili bez budućnosti i bez ikakvih prava. ”Ćosić je poznao ovu evropsku isključivost i antiislamsku fobiju, te je plašio svijet našom vjerom i naše poznate, i od objektivnih stručnjaka utvrđene vrline, predstavljao kao opasnost. Zapravo, Evropa ne uvažava multikulturne oblike zajedništva i naš način suživota.”¹¹⁶ Kao alternativa tome ponuđen je koncept „Velike Srbije”.

Koncept Velike Srbije, koji egzistira kao fakt, pokazuje da rat u Bosni nije bio nikakva ”komšijska tuča”, niti su genocid nad Bošnjacima izvršili ”pijani i bradati umobolni četnici”. Dželati i izvođači radova birokratskih zamisli i planova bili su njihovi sugrađani, komšije, učenici, kolege sa posla organizovani u vojne i policijske formacije spremne za realizaciju državnih birokratskih planova: ”memoranduma”, ”ramova”, ”istrage poturica”, ”vraćanja u veru pradedovsku”.

Eksperti su se morali pozvati, zadaci podijeliti, struktura naređenja razvijati, rutine inovirati. Ali šta sa nasiljem i sa zlom? Izvršiooci za realizaciju planiranog pronađeni su u vrhovima Jugoslavenske narodne armije, među psiholozima i ekspertima za psihološka ratna dejstva, ali i među običnim srpskim nacionalistima.

Godine 1991. stavljen je u funkciju vojni plan ”RAM” urađen u Generalštabu Jugoslavenske armije na čelu sa generalima Blagojem Adžićem, Milanom Gverom, Aleksandrom Acom Vasiljevićem, majorem, Čedom Kneževićem, pukovnikom, Radenkom Radinovićem i drugim. U izradi plana posebnu ulogu imali su eksperti za psihološka dejstva

¹¹⁶ Alija Isaković, ANTOLOGIJA ZLA, NIPP Ljiljan, Sarajevo, 1994, str. 381.

rata. "Plan je, u osnovi sa udruženim snagama JNA i oružanim srpskim formacijama i grupama iz Srbije, Crne Gore, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, uz neposrednu pomoć 'jugoslavenske' diplomatije i propagandne mašinerije, predviđao uspostavljanje i zaposjedanje granica 'Velike Srbije' u 'kojoj bi svi Srbi, sa svojim teritorijama živeli u istoj državi'" ("RAM" je dopunjen dodatnim planovima "DRINA" i "KUPA").¹¹⁷ Spomenuti planovi govore o ulozi jugoslavenske birokratije u genocidu nad Bošnjacima. Ti planovi bili su recept za genocid. Genocid kao rezultat realizacije spomenutih planova. Ovi planovi učinili su legitimnim ulogu državne birokratije u njihovoj realizaciji. Kriza ekonomskog sistema i paraliza političkog sistema bili su opravdanje za to. I u holokaustu i kasnije u genocidu nad Bošnjacima pokazao se visok stepen birokratske racionalnosti i birokratske kulture. Ako čovjek želi povrijediti maksimalno jednu grupu ljudi, jedan narod, pripadnike jedne religije, neophodna je birokratija da provede žrtve kroz neizbježne stadije. Izbor za fizičko uništenje i u jevrejskom holokaustu i u genocidu nad Bošnjacima bio je proizvod jedne rutinske birokratske procedure.

Silovanje žena bila je jedna od komponenti genocida u Bosni i Hercegovini. Silovanje je imalo za cilj "oslobađanje" i "čišćenje" "srpskih" dijelova Bosne i Hercegovine. **Silovanje je imalo trudnoću kao praktični cilj.** U koncentracionim logorima, fabričkim halama, školama, hotelima i svuda gdje su se masovna silovanja odvijala, žene su bile silovane sve dok se ne konstatuje trudnoća. Abortus je bio isključen. Bila je ovo fiktivna eliminacija dječijeg genetskog porijekla. "Rađanjem Srba" na ovaj način, ustvari, nastojao se nasilnim putem mijenjati identitet i djeteta i majke kao jedne cjeline. Silovane žene zadržavane su u logorima do poodmakle trudnoće kada više nije bilo moguće izvršiti prekid neželjene trudnoće kako bi "Turkinje mogle roditi Srbe". Dželati su čin silovanja, kao poseban i strateški veoma važan cilj genocida u Bosni, rado izvršavali pred drugim članovima familije.

¹¹⁷ Smail Čekić, UZROCI, CILJEVI I RAZMJERE AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU 1991–1995, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1995, str. 14.

Silovane su majke pred djecom, kćerke pred majkama, očevima i braćom. Belma, Sada, Subha i Milada žene su koje su svoje novo utočište našle u Norveškoj, imale su volju da otvore svoja srca i da ispričaju to što im se dogodilo. Više o ovome vidjeti u knjizi BOSNA, NAŠE ZABORAVLJENO DIJETE.¹¹⁸

Sveobuhvatnost, tempo i organizacija agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu pokazuju da je to sve bilo striktno i dobro isplanirano. To je bilo kasnije i dokumentovano, naročito kroz priznanja jednog broja glavnih aktera da je sve to bilo planirano u Beogradu.

Mnogi Miloševići raniji saradnici priznali su postojanje planova za genocid u Bosni. Jedan od njih, Borisav Jović, bivši srbijanski predstavnik u kolektivnom Predsjedništvu, kaže: "Milošević i ja smo razgovarali o tome. Mi nismo razgovarali ni s kim drugim o tome. Mi smo instruirali Generalštab o pregrupisanju jedinica. Jedna mogućnost bila je da svi koji su rođeni u Bosni budu prebačeni u Bosnu. Deset dana poslije oni su objasnili nama da je sve naređeno izvršeno efikasno, iako vojska u principu ne voli nešto što se kosi sa njenim internim pravilima. Povlačenje JNA iz Bosne 1992. godine bilo je kozmetičko: 80.000 oficira i vojnika bivše JNA bilo je sada organizovano kao Vojska Republike Srpske. To je bilo planirano mnogo ranije."¹¹⁹

Vođa radikala i četnički komandant Vojislav Šešelj objašnjava zauzimanje Zvornika, 8. aprila 1992: "Jedinice bosanskih Srba su učestvovala u tome. Ali specijalne jedinice došle su iz Srbije. Operacija je bila pripremana dugo i sve je bilo pripremljeno mnogo ranije. Čitava operacija je izvršena bez ikakve nervoze. Sve je bilo dobro organizovano i izvršeno."¹²⁰

Godine 1992. jedne novine u Beogradu objavile su sadržaj telefonskog razgovora, iz septembra 1991, između Slobodana Miloševića

¹¹⁸ Catherine Burgess og Askeil Romsloe, BOSNIA VÅRT GLEMTE BARN (BOSNA NAŠE ZABORAVLJENO DIJETE), Sypressforlag, Oslo, 1995.

¹¹⁹ Laura Silber - Alan Little, citirano prema Kjell Arild Nilsen, EUROPAS SVIK (EVROPSKA IZDAJA), Spartacus Forlag AS, Oslo 1996, str. 24.

¹²⁰ Isto, str. 26.

i Radovana Karadžića¹²¹, koji je pokazao ko vuče konce razvoja situacije u Bosni i Hercegovini u to vrijeme:

Milošević: "Kontaktiraj Uzelca. On će ti objasniti sve... Ako imaš više problema, kontaktiraj mene."

Karadžić: "Ja imam problema sa Kupresom.... Neki od Srba nisu poslušni ...".

Milošević: "Smiri se, to ćemo mi srediti bez problema, samo kontaktiraj Uzelca. ... Ti ćeš dobiti sve, ništa se ne brini... Mi smo najjači. Samo se smiri... Dok imamo Armiju niko nam ništa ne može. Nemoj se brinuti za Hercegovinu... Milan je rekao narodu da onaj ko nije spreman umreti za Bosnu, neka iskorači pet koraka napred. Niko nije načinio ni jedan...".¹²²

Prije toga, na Kosovu 1989. godine, i Miloševićevog govora tamo, u kojem je on "izvadio mač iz korica" naglasivši da i "upotreba oružane sile nije isključena", mobilisane su velike mase ljudi spremne da koriste energiju skupljanu godinama za realizaciju spomenutih planova.

Radovan Karadžić bio je još konkretniji u svom govoru poslanicima Skupštine Republike Bosne i Hercegovine u oktobru 1991. godine: "Vi želite da odvedete Bosnu i Hercegovinu u isti put pakla kojim idu Slovenija i Hrvatska. Vi želite odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a

¹²¹ U optužnici Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u Hagu se navodi da je Radovan Karadžić između 1. jula 1991. i 30. novembra 1995. godine, djelujući individualno ili u saradnji sa drugima, učestvovao u krivičnim djelima za koja se tereti, kako bi se osigurala kontrola nad onim područjima Bosne i Hercegovine koja su proglašena dijelom tzv. "srpske republike". Da bi postigao taj cilj, vodstvo tzv. "srpske republike", uključujući i **Radovana Karadžića**, započelo je i sprovelo takav način postupanja koji je uključivao stvaranje nemogućih uvjeta za život, uključujući taktiku progona i terora čiji je efekat trebao podstaći nesrbe na odlazak iz tih područja, deportaciju onih koji nisu bili voljni otići i likvidaciju preostalnih. Radovan Karadžić optužen je za sve zločine iz nadležnosti tribunala: **genocid**, teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949, kršenje zakona i običaja ratovanja i zločine protiv čovječnosti.

¹²² Norman Cigar, GENOCID IND BOSNIA: THE POLICY OF "ETNIC CLEANSING" (GENOCID U BOSNI: POLITIKA "ETNIČKOG ČIŠĆENJA"), College Station, Texas A&M University Press, 1995, str. 124.

muslimanski narod u nestanak. Ako dođe do rata, muslimanski narod se neće moći odbraniti. Kako možete spriječiti onda da svi muslimani budu ubijeni u Bosni i Hercegovini?"¹²³

Genocid se, dakle, ne može zamisliti niti izvesti bez organizacije, bez birokratije. Genocid nad Bošnjacima funkcionisao je kao paradigma moderne birokratije, što bolje uraditi na državnom planu planirane i dobro organizovane aktivnosti i postići maksimalne rezultate i radni učinak uz minimalnu cijenu koštanja.

Bauman bi rekao: "Podići siromašne sa njihovog siromaštva nije pitanje savjesti niti nekih etičkih obaveza nego neobavezno značenje za pružanje mogućnosti izgradnje globalnog sistema."¹²⁴

Važna uloga birokratskog djelovanja u genocidu nad Bošnjacima bila je dehumanizacija birokratske procedure i birokratskih ciljeva. Dehumanizacija tih procesa najbolje se ogleda u poznatim slikama logoraša iz koncentracionih logora. Slike logoraša i koncentracionih logora samo su ekstremne slike te birokratske stvarnosti.

O položaju Bošnjaka u logoru slikovito govori Rezak Hukanović, i sam logoraš, koji je napisao izvrsno svjedočanstvo o doživljajima u koncentracionim logorima Omarska i Manjača, u knjizi DESETA VRATA PAKLA – POLA GODINE ZATOČENIŠTVA U LOGORIMA SMRTI OMARSKA I MANJAČA –.¹²⁵

Bauman u svojoj knjizi citira riječi iz govora, iz aprila 1935, rabina Joakima Princa (Joachim Prinz), iz Berlina, koji kaže: "Geto je svijet." Na ovaj ili onaj način usamljenost njemačkih Jevreja bila je velika. Bosanskohercegovačko Udruženje iz Norveške šalje u julu

¹²³ *Arhiv Televizije Bosne i Hercegovine*, oktobar, 1991.

¹²⁴ Zygmunt Bauman, *GLOBALISERING OG MENNESKELIGE KONSEKVENSER (GLOBALIZACIJA I LJUDSKE POSLJEDICE)*, Vidarforlagets Kulturbibliotek, Oslo, 1998, str. 16.

¹²⁵ Rezak Hukanović, poznati bosanskohercegovački pjesnik. Do sada je objavio šest zbirki pjesama. Bavio se i novinarstvom. Bio je vlasnik privatne radio-stanice u Prijedoru odakle je 1992. godine odveden u koncentracioni logor. O tome je u Norveškoj napisao gore spomenutu knjigu. Evo kako on u knjizi „Deseta vrata pakla” opisuje život u logoru:

1992. godine izvještaj o postojanju koncentracionih logora u Bosni i Hercegovini i o masovnim deportacijama i masovnim ubistvima.

Spomenuto udruženje u jednom pismu referiše o sadržaju telefonskog razgovora sa starijom ženom iz Prijedora: "Cijeli je grad Varšava geto. Ako neko od nas hoće napolje, mora tražiti dozvolu okupatorskih vlasti. Ljudi oko nas samo nestaju."¹²⁶

U ovakvim situacijama duhovna izolacija dolazi prvo. Sada su Bošnjaci u Prijedoru živjeli bez komšija. U tom bošnjačkom svijetu jedini akter bila je nova srpska nacionalistička vlast. Bez obzira kako su Bošnjaci definisali tu situaciju, ona je bila racionalizirana na jedan jedini faktor, a to je da su oni sada bili iskorištavani: kupljenje smeća, kopanje rovova na linijama fronta, sakupljanje drva za loženje i kao zaštitni štiti na linijama fronta.

Bošnjaci u Prijedoru, kao i Jevreji u Varšavi (Warszavi), sada su se morali ponašati racionalno što je značilo izvršavanje svih regula okupatorske vlasti bez pogovora ne bi li se barem odgodio taj čin njihovog deportovanja u Omarsku ili Manjaču što je značilo potpuno istrebljivanje i nestanak. Tamo ih je čekalo glavno djelovanje genocida: "sječa glava" ljudima od autoriteta i ljudima koji nešto znače u sredinama

... Dani uokvireni žicom i minama, prolazili su veoma sporo. Živjelo se nekim umrtvljenim životom. Bio je to život na čekanje, a to čekanje rastakalo je nerve. Kada će izroniti iz ove tame u koju su grubo gumuti, naslućivala se želja njihovih misli. Ponekad, neka klonula nada u njima tjerala je oči da suze. To su samo sjenke, koje se vrzmaju pod ovom žicom i minama omeđenom krugu... (str. 95)

... Gubili su polahko osjećaj vremena, čega su jedino imali na pretek. Ubijalo ih je to rastakanje sadašnjosti, ta bezvoljnost. Bili su samo brojke, samo sjenke: glava dole, ruke na leđima. Blaga jeza nesigurnosti uvlačila se u ova krhka tijela... (str. 105)

... Bože, pogledaj ove ljude pravo u oči, u njihova lica gledaj, u njihova ispaćena tijela. Da li će iko shvatiti tragediju ovih ljudi sudbonosno vezanih za ove krajeve. Tuga tih ljudi potamnila je njihove obraze. Izobličila lica. Kose im pobijeljele od straha. Ti ljudi viču u snu, ponovo preživljavajući slike užasa. Nemar anđela smrti ostavio ih je kao svjedoke, koji očajnički nastoje da zaborave sve ove nedaće. Kada će ova tama u duši početi da se osvjetljava?...(str. 113).

¹²⁶ Kjell Arild Nilsen, *EUROPAS SVIK (EVROPSKA IZDAJA)*. Spartacus Forlag AS, Oslo, 1996, str. 27.

gdje žive i rade. To dovodi do razbijanja grupe – čitaj nacije, religijske grupe – kada se njihova struktura razbija i ostaju samo individue koje se poslije toga kupe i inkorporiraju, ako treba i pod prisilom, u novu organizaciju vlasti koju su uspostavili i koju kontrolišu oni koji su izvršili genocid. Tradicionalne elite u tom nasmrt osuđenom društvu predstavljaju prvi cilj genocida.

Najviši efekt genocida je klanje žrtve. Evo kako to opisuje Rezak Hukanović u spomenutoj knjizi:¹²⁷

Cilj genocida je izvršen: "1. Kada je obim nasilja toliki da se odabranoj grupi, naciji, oduzme volja i snaga za pružanje otpora teroriziranju kojemu su izloženi sve dotle dok ne priznaju postojeći režim i ne podvrgnu se zahtjevima i zakonima vlasti koja predstavlja taj režim; 2. Kada se odabranoj grupi unište snage za suprotstavljanje i nastavak borbe."¹²⁸

¹²⁷ ... U sljedećem trenutku u stražarevoj ruci zasija nož, dugi vojnički. Sagnu se pored zatvorenika, uhvativši ga onom drugom rukom za kosu. Pridruži mu se još jedan stražar, uz psovke. I njemu se u ruci presijevao nož, a ostala se dva stražara malo izmakoše i okrenuše cijevi prema grupi, motreći na svaki njihov pokret. Noževima su kidali odjeću sa njega. To je sve trajalo samo nekoliko trenutaka. I kada su se podigli ovi sa noževima, uniforme su im bile okrvavljene, a zrakom se prolamao jauk, dug, glasan, i bolan. Parao je uši. Džemo nikad u životu nije čuo bolniji krik, a nakon toga nikada nije vidio užasniji prizor. Taj jadnik se pridigao, ili bolje reći pokušavao da se pridigne i dalje puštajući nesnosne jauke. Bio je potpuno obliven krvlju. Jedan od stražara je dohvatio crijevo za vodu, koje je virilo tu, iz hidranta i iz kojega je tekao jak mlaz vode, i počeo polijevati tog nesretnika. Voda se miješala sa krvlju i tekla niz njegovo iscrpljeno, mršavo, golo tijelo, dok se on, kao ranjeni Kiklop sagibao, dizao ruke iznad sebe, spuštao ih prema mlazu vode, braneći se, a iz njegovog grla odzvanjao je glas raspamećene boli.

... - Dedo Crnalić, je li u ovom autobusu? Tražili su Dedu, uglednog sportskog i javnog radnika, vlasnika jednog od najljepših prijedorskih restorana "Dedo". Dok je izlazio, jedan od krvnika mu reče: "E sad ću ja od tebe praviti ćevapčiče – i povuču svoju oštru kamu preko Dedinog vrata, odmah tu, na vratima autobusa. Krv poprska i one koji su ležali sklopčani pored vrata. Užasan zvuk kloparanje krvi, krkljanja i grčenja tijela, a onda tajac. Potraja to nekoliko trenutaka, a onda su pozvali trojicu da Dedino, već mrtvo tijelo, unesu u autobus... (Isto: 86).

¹²⁸ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlahets Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 163.

3.2. EKONOMSKI, NACIONALNI, KULTURNI I RELIGIJSKI ANTAGONIZAM

Je li jevrejski holokaust bio klimaks stogodišnje historije religijskog, ekonomskog, kulturnog i nacionalnog antagonizma? Je li genocid nad Bošnjacima bio njegova loša kopija?

Interesantna je činjenica o kojoj nema zvaničnih istraživanja, koja bi sigurno pokazala da je 80-ih godina slovenački nacionalizam i njihova mržnja prema Bošnjacima bili izraženi u većoj mjeri nego srpski i nacionalizam mržnja. Kao dokaz za ovo mogu se uzeti slovenačke i srpske reakcije na održavanje 14. zimskih olimpijskih igara u Sarajevu 1984. godine.

Bivša Jugoslavija, a naročito Bosna i Hercegovina, bile su poznate po svojoj nacionalnoj i vjerskoj toleranciji. Bošnjaci su bili fleksibilni, prilagodljivi novim situacijama i novim odnosima i nisu bili opterećeni niti nacionalnim niti vjerskim identitetom. U dobroj mjeri prilagođeni privatnoj svojini odranije, bili su spremni na ekonomski dio tranzicija - prijelaza od socijalizma/komunizma ka kapitalizmu i prilagođavanje novim ekonomskim i političkim odnosima. Mnogi akademici, umjetnici, sportisti, demokratski orijentisani političari, glumci, bili su Bošnjaci. Spomenut ćemo samo neke: slikari Mersad Berber i Safet Zec, karikaturisti Hasan Fazlić i Midhat Ajanović, književnici Abdulah Sidran i Nedžad Ibrišimović, najpopularnije pop i rock muzičke grupe, najpopularniji komičari dolazili su iz Bosne i Hercegovine. U jugoslavenskom nacionalnom nogometnom timu na Svjetskom prvenstvu 1990. godine bilo je pet nogometaša iz Bosne i Hercegovine, šesti je bio Faruk Hadžibegić, kapiten, itd. To je sve činilo Bošnjake popularnima u masama, često i mimo njihove volje. U toj novoj stvarnosti Bošnjaci su, kao i onda Jevreji, dobili "pravo građanstva". Njihovo prilagođavanje novoj situaciji išlo je

veoma brzo. Sa svojim demokratskim inicijativama Bošnjaci i Bosna bili su "prijetnja" nadolazećem nacionalizmu koji se ponudio da izliječi jugoslavenski paralizovani sistem. U svijetu podijeljenom u nacionalne domene nije bilo mjesta bošnjačkom multikulturalizmu, niti bosansko-hercegovačkom internacionalizmu i multireligioznosti.

"Jevreji su (onda) išli okolo obučeni isto kao i kršćani, a ubrzo su se počeli viđati na zavidnim položajima i funkcijama. Tako je jevrejska sudbina bila povezana sa nadolazećim promjenama koje su se događale u društvu, ali je njihova sudbina bila i podsjećanje na propadanje i nestajanje onog starog."¹²⁹

I bošnjačka, za neke, brza i nerazumna transformacija značila je ugrožavanje neopravdano stečenih i korištenih privilegija. Jevreji na početku XX stoljeća kupuju nekretnine i posjeduju kuće u čisto kršćanskim zonama, a Bošnjaci na kraju XX stoljeća dobivaju stanove na Ciglanama, Naselju Sunca, Džidžikovcu, dijelovima grada rezervisanim za odabrane srpske kadrove.

Na drugoj strani, Jevreji su u religioznoj i klasnoj dimenziji nazivani "ljičgavcima", a Bošnjaci fundamentalistima u religioznoj, a balijama u klasnoj dimenziji što je bila jedna grupna uvreda nastala kao posljedica socijalnih previranja u savremenom periodu.

Bošnjaci su, isto kao Jevreji, bili zarobljeni u najnasilniji od svih historijskih konflikata – konflikt između prijesavremenog svijeta i dolazeće savremenosti koja je sa sobom nosila uzbudljivost ali i strah. Ovaj konflikt našao je svoj pravi izraz u toj osvjetljenoj suprotnosti. Historijska ironija da antimoderno dobije izraz u razvoju modernog.

Bošnjaci ili Bošnjaci-muslimani, ili bosanski Muslimani, ili muslimani "smiješne pravopisne podrške: malo m, veliko M, što se uvijek dalo etnogenetski i politički relativizirati i problematizirati, te prema potrebi, zloupotrebljavati, udaljujući ih terminološki od pojma o zemlji, porijeklu i jeziku"¹³⁰ bili su tako "nenacionalni element" u skrivenom

¹²⁹ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOKAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlagetets Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 82.

¹³⁰ Alija Isaković, UKLETOST BOŠNJAČKE DVOJNOSTI, Muslimanski glas, Sarajevo, 1993, 16. oktobar, str. 5.

nacionalizmu u komunističkom sistemu i nadolazećem otvorenom srpskom nacionalizmu na prijelazu iz komunizma u nekomunizam.

Bošnjaci su uvijek morali svijetu dokazivati da oni nisu nikakvo "azijatsko – islamsko čudovište". U tom kontekstu, Alija Isaković kaže: „Bošnjaci su zanimljiv narod. Historijski relativno izživljen na ovim prostorima, vojnički, ekonomski, kulturno, od Kulina Bana do austro-ugarske okupacije. Posljednjih 112 godina marginalizirani kao politički narod, fizički i ekonomski sistemski i nesistemski uništavani, kulturno nipodaštavani, vjerski satanizirani kao azijatsko–islamski relikv u kršćansko–hrišćanskoj Evropi. Posljednjih pedeset godina jedini narod u evropskim prostorima bez nacionalnih institucija, s anacionalnim političkim poltronskim vrhom, s policijskom presijom nad vjerskom i svjetovnom inteligencijom, bez prava na nacionalno ime, jezik, književnost, društvene običaje i vjersku praksu, sa zavodljivim utapanjem u zamagljeno jugoslovenstvo koje je bilo kao čistilište za buduća nacionalna opredjeljenja.”¹³¹

Međutim, Bošnjaci su sa svojim demokratskim stavovima o promjenama jugoslavenskog društva osamdesetih godina, ali i brojčano bili manjina.

Nacionalna struktura jugoslavenskog društva 1991. godine.¹³²

Nacionalnost	Struktura u apsolutnom broju	Struktura u procentima
Srbi	8.526.800	36,0
Hrvati	4.524.100	19,0
Muslimani–(Bošnjaci – R.M.)	2.307.400	9,7
Albanci	2.172.600	9,2
Slovinci	1.750.800	7,4

¹³¹ Isto.

¹³² STATISTIČKI GODIŠNJAK, 1991. Statistički zavod Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine – Statistički bilten br. 237, Sarajevo, novembar 1991. godine.

Makedonci	1.371.800	5,8
Crnogorci	579.023	2,4
Mađari	426.866	1,8
Romi	168.009	0,7
Turci	101.191	0,4
Slovaci	80.334	0,3
Rumuni	54.954	0,2
Bugari	36.185	0,1
Vlasi	32.063	0,1
Rusi	23.285	0,1
Česi	19.625	0,1
Italijani	15.132	0,1
Ukrajinci	12.813	0,1
UKUPNO	23.690.000	100,0

Bošnjaci jesu bili manjina, u apsolutnom i u relativnom broju, kao i u svom gledanju na nastale prilike, ali su isto tako bili manjina Makedonci, Slovenci, Crnogorci. Zašto se nije dogodilo njima to što se dogodilo sa Bošnjacima? Na to pitanje pokušat ćemo odgovoriti kasnije.

Nacionalna struktura bosanskohercegovačkog društva 1991. godine¹³³:

Nacionalnost	Struktura u apsolutnom broju	Struktura u procentima
Hrvati	760.852	17,49 %
Muslimani/(Bošnjaci- R.M)	1.902.956	43,40 %
Srbi	1.336.104	31,20 %
Jugosloveni	242.682	5,50 %
Ostali	104.439	2,50 %
UKUPNO	4.377.033	100,00%

¹³³ STATISTIČKI GODIŠNJAK 1991, Statistički zavod Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine – Statistički bilten br. 234, Sarajevo, decembar/prosinac 1993. godine.

Kao što se iz gornje tabele vidi, 1991. godine u Bosni i Hercegovini muslimani, odnosno Bošnjaci bili su relativna većina. U svakom slučaju, Bošnjake su polahko ali sigurno i sistematski srbijanski mediji počeli obrađivati kao "glupe", "necivilizovane", "nenacionalni element", "ljigave balije", "mudžahedine", "džihad ratnike", "Alijine bojovnike", "islamske fundamentaliste" i "ekstremiste", "integriste", "teroriste" i tako ih pripremati za klanje.

Studije o srpskom nacionalizmu otkrivaju široku upotrebu verbalnog maltretiranja nesrpskih naroda sa glavnim ciljem razdvajanja Srba od nesrba radi stvaranja jedne psihološke distance između "nas" i "njih". "Miloševićev politički program sadržavao je u sebi odrednicu izgradnje nacionalističkog aparata za vladanje koji je, koristeći se ekonomskim sredstvima zajedničke jugoslavenske države, putem masovnih medija distribuiran širokim narodnim slojevima. Hitlerov nacizam ljude je tjerao u koncentracione logore, a u Srbiji je medijski fašizam cijelu zemlju pretvorio u logor. Umjesto samoegzistencije i zajedničkog života Milošević je distribuirao mržnju prezentirajući nesrbe, ne samo kao neprijatelje Srbije nego i kao manje vrijedne."¹³⁴

Koristeći takvu strategiju kod običnih Srba napravljena je jedna vrsta legitimiteta za izvršavanje takvog gnusnog čina kao što je genocid nad Bošnjacima.

Pogromi kao spontani izlivi protiv jedne rase, nacije, religije izgledaju kao jedan mit. Sam antisemitizam ne daje nikakvo objašnjenje za holokaust. Generalno, mržnja nije objašnjenje za genocid.

Da bi holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima bili mogući, sa antisemitizmom i islamofobijom idu, ruku pod ruku, faktori potpuno drugačijeg karaktera. Umjesto da se ide u individualno-psihološku misteriju, moramo razotkriti socijalne i političke mehanizme koji sakupljaju ekstra faktore i istražiti njihove eksplozivne reakcije sa tradicionalnim grupnim suprotstavljanjima.

¹³⁴ Norman Cigar, GENOCID IN BOSNIA: THE POLICY OF "ETNICH CLEANSING" (GENOCID U BOSNI: POLITIKA "ETNIČKOG ČIŠĆENJA"), Colege Station, Texas A&M University Press, 1995, str. 32-34.

”Kršćani se ne bore za Jeruzalem (El-Kuds na arapskom) da bi pomogli Jevrejima, koji su, usput rečeno, uvijek imali više slobode kada je Jeruzalem – El-Kuds bio pod upravom muslimana nego kršćana, nego to rade iz svojih vlastitih interesa.”¹³⁵ Oni i dalje optužuju Jevreje da su ubili Krista i da zbog toga moraju snositi posljedice. Jevrejima je ponuđeno da konvertiraju (promijene vjeru) i prihvate kršćanstvo kao nasljednika svete vjere i judeizma i vrate se u ono mitološko. Problem mita ima svoje korijene, ne samo u ovoj historiji.

U prošlom stoljeću tri glavna mita sakupljena su u jednu religioznu mitologiju, takozvano **kršćanski slavizam**, a konvertiranje u islam dobilo je izraz rasne izdaje. ”Titovi Muslimani” optuženi su za tri stvari: 1. da su potomci jedne strane vladavine; 2. da su ubili ”srpskog Isusa Hrista” - kneza Lazara; 3. da su izdali slavensku rasu. Ove osnovne postavke srpske nacionalističke mitologije mobilisale su, sa 600 godina zakašnjenja, 80-ih godina, milione Srba za osvetu Kosova i njihove 600 godina duge patnje. Genocid koji se dogodio u Bosni od 1991. do 1995. godine našao je zagovornike legitimiteta. Poruka je bila nedvo-smisljena: žrtva zaslužuje smrt jer je prvobitno, nekada davno, bila agresor. Dakle, problem mita i mitomanije ponavlja se i u svojoj paradoksalnoj formi i u ”bošnjačkom slučaju”. Predstava o Bošnjacima muslimanima kao ”ubicama Isusa Krista” ima jednu dugu historiju u srpskom mitu u kojem srpski nacionalizam nalazi svoje izvorište i utočište. Ali kako može jedna religija, koja se pojavila šest stotina godina poslije Isusove smrti, biti optužena za njegovu smrt? Odgovor se može tražiti, kao što je već ranije spomenuto, u centralnom događaju iz kosovskog mita. Godine 1389. srpska vojska predvođena knezom Lazarom doživjela je poraz na Kosovu polju od turske vojske predvođene sultanom Muratom. U toj mitom obavijenoj bici ubijeni su i knez Lazar i sultan Murat. Srpska mitologija napravila je od Lazarove smrti kraj srpskoj nezavisnosti i označila početak pet stotina godina srpskog ropstva pod turskom vlašću.

¹³⁵ Sigve Tonstad, AFTENPOSTEN, KRONIKK (AFTENPOSTEN, HRONIKA), Oslo, 28. septembar 1997.

Početak 1990-ih Srpska akademija nauka i umjetnosti i srpski književnici "proizveli" su kneza Lazara u figuru "srpskog privatnog Isusa Krista". Vuk Branković, koji je „izdao” srpske planove Turcima, unutrašnji je Kristov ubica kao izdajnik Juda. U nacionalnom mitu Vuk Branković predstavlja Slavene - Bošnjake što su konvertirali u islam za vrijeme Turaka. Lazarova smrt bila je smrt srpske nacije. Lazarovo uskrsnuće 1990-ih (u vidu nosanja njegovih "moštiju" od mjesta do mjesta, značilo je "oslobođenje Srbije i srpske nacije".

Ali da bi se to dogodilo, morale su Lazarove ubice biti izbačene sa prostora gdje žive Srbi.

I kada Ratko Mladić¹³⁶ viče 1992. godine sa Vučije Luke iznad Sarajeva: "Tucite Velušiće, tamo ima malo srpskog življa... Bijte Turke dok ih ima"¹³⁷, to znači: Bijte Bošnjake muslimane što su konvertirali – promijenili vjeru i umjesto kršćanstva prihvatili islam – koji je glavni krivac za srpski poraz na Kosovu, odnosno što "Turci" – dakle Bošnjaci/ Muslimani žele, sada 1990-ih ponovo poraziti i porobiti Srbe i Srbiju kao "branu Evrope pred nadolazećom islamskom opasnošću".

Taj zli Turčin centralna je figura i u hrvatskom i u srpskom religioznom nacionalizmu. Neprijateljske slike koje se prave imaju svoje utočište u 500 godina dugoj otomanskoj vladavini. Dakle, genocid nad Bošnjacima/muslimanima predstavlja se kao religiozni odbrambeni rat. Mit o otomanskoj krvožednosti demantuju svakako historijska fakta koja

¹³⁶ U optužnici Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u Hagu, se navodi da je **Ratko Mladić** bio komandant Glavnog štaba vojske bosanskih Srba od 12. maja 1992. najmanje do 22. decembra 1996. i da su u tom periodu snage bosanskih Srba pod njegovom komandom preuzele kontrolu nad onim područjima Bosne i Hercegovine koja su proglašena dijelom "srpske republike" i uzele učesće u kampanji progona s ciljem da se s tih područja istjera nesrpski živalj. Progoni su uključivali djela kao dugotrajna granatiranja i snajperska djelovanja po civilnim dijelovima Sarajeva, pogubljenje više od 8.000 zatočenih bosanskih Muslimana u i oko Srebrenice i pokušaj prikrivanja tih ubistava. Optužen je za sve zločine iz nadležnosti tribunala: **za genocid**, teške povrede Ženevske konvencije iz 1949., kršenja zakona i običaja ratovanja i zločine protiv čovječnosti.

¹³⁷ *Televizija Bosne i Hercegovine*, tonski snimak, emitovan u TV DNEVNIK, 19. oktobar 1992. godine.

govore o snažnom razvoju kršćanskih institucija, kršćanske kulture i generalno o položaju kršćana za vrijeme Otomanske imperije na Balkanu.¹³⁸

Šta sa srpskim etnoreligioznim nacionalizmom u ovoj slici? Kakva je to ideologija? Kako su naslikani kontrasti između "nas" i "njih"?

Mnogi teoretičari tvrde da korijen zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Bosni leži u zloupotrebi i politizaciji vjerske i nacionalne različitosti. Srpska pravoslavna crkva pojavila se kao jedan od osnovnih instrumenata pragmatičnih ciljeva srpskog državnog vođstva. Ona je velikosrpskom programu stalno pružala podršku (u prošlosti i u sadašnjasti).

"Krajem 1988. i početkom 1989. godine mošti kneza Lazara nošene su po svim krajevima Jugoslavije gdje su živjeli Srbi. Održana su bezbrojna opijela kraj jama, iz kojih su speleološke ekipe vadile kosti "srpskih" žrtava. Iako velikodostojnici Srpske pravoslavne crkve tada nisu držali političke govore, ipak su dopuštali da militantni srpski nacionalisti tim skupovima daju političku boju. Bio je to sračunat potez vrhova te crkve i srpskih vlasti u cilju radikalizacije srpskog javnog mnijenja radi izvođenja agresije na Bosnu i Hercegovinu."¹³⁹

Srpski nacionalisti i izvođači genocida pokazali su na muslimane kao **glavni cilj**. Šta znači "musliman" ovdje? Odgovor nije jednostavan. Ali srpski nacionalisti učinili su to potpuno jednostavnim.

Oni su pritisnuli jednu heterogenu grupu ljudi sastavljenu od muslimana vjernika, muslimana religiozno nezainteresovanih, muslimana ateista, u jednu vještački homogenu grupu "muslimani u Bosni i Hercegovini". Zato je primamljivo tvrditi da je religija vještački ili nasilno korištena kao jednostavan kriterij u definisanju "muslimanskog" identiteta. Dakle, religija za razliku od rase, ili nacionalne pripadnosti, mada ni vjersko poimanje rase nije isključeno.

¹³⁸ Šire o ovome vidjeti: Ekmeleddin Ihsanoglu, *HISTORIJA OSMANSKE DRŽAVE I CIVILIZACIJE*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2004.

¹³⁹ Smail Čekić, *UZROCI, CILJEVI I RAZMJERE AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU 1991–1995*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1995, str. 17.

U realnosti je srpska nacionalistička definicija "musliman" više samovoljno sastavljena. Prvo tu rasa igra jednu ulogu. Srpski nacionalisti nazivaju žrtve "slavenske Bošnjake/muslimane" kao muslimane iz Turske, dakle "azijatima", ponekad iz sjeverne Afrike, zbog čega oni čine vjerski i rasni strani element u kršćanskoj Evropi. Zajedničko za Miloševića, Karadžića i hrvatskog predsjednika Tuđmana je da su oni igrali na jednu polarizaciju između Zapada, odnosno Evrope i islama. Svi su oni u svojoj retorici upotrebljavali rasprostranjene stereotipe o islamu. Ti stereotipi ponavljali su se bezbroj puta: musliman jednako je islamski fundamentalista što širi nepoznatu, reakcionarnu i opasnu vjeru unutar evropske kršćanske zone. "Velika Srbija" je jedan dio te zone u čije ime ona ide u špic borbe za svoju zaštitu i čistoću. Jednim dijelom konstruirajući, a jednim dijelom radikalizirajući već postojeću polarizaciju između stereotipa "modernog Zapada" i stereotipa "tradicionalnog islamskog fundamentalizma" turskog porijekla, srpska nacionalistička propaganda tražila je mjesto na pravoj strani, strani zapadne alijanse. U jednom stereotipu "nas" protiv "njih" pravila se slika sadašnje Evrope.

Fizička ubistva imala su simboličnu dimenziju; silovane muslimanske žene traumatizirane su kao buduće majke i supruge. Srpski seljak što ubija svog komšiju muslimana potkopava buduću multietničku samoezistenciju; zatvorenici koncentracionih logora što su prisiljeni ubijati jedan drugog. Te su osobe traumatizirane u odnosu na svoje najbliže za ostatak svog života. A kultura? U potpunosti je uništeno 1400 džamija, a na njihovima mjestima napravljena su parkirališta ili pijace kao da te Božije kuće nikadu tu nisu ni postojale!

Ranije je spomenuto da religija nije dvosmisleno definirala pojam musliman u srpskoj nacionalističkoj ideologiji. Upućivanje na Tursku i Turke upućivalo je na to da Bošnjaci kao "slavenski muslimani" nisu evropski narod i kao takvi oni su suvišni, nepotrebni i nepoznati element u evropskoj kršćanskoj kulturi. Ideologija je izvršila fantastičan antimuslimanski križarski pokret sa jakom nacionalnom mitologijom i rasno diskriminirajućim tonovima.

Individualne žrtve ovdje se ne razmatraju niti se broje. Individua ili persona sa svim svojim osobenostima ovdje nije u fokusu. U fokusu je rasa. Isto kao u holokaustu. Međutim, nacističko poimanje rase čisto je biološke

prirode. U genocidu nad Bošnjacima postoji vjersko poimanje slavenske rase Bošnjaka muslimana i njihovo konvertiranje u islam kao "azijatsku" religiju. Pripisivanje historijske odgovornosti današnjim Bošnjacima muslimanima za historijski tok i događaje od prije 600 godina svakako je jedan apsurd i paradoks. Apsurd je potpun kada se zna da od genocidnih radnji nisu izuzeti, naprimjer, ni ateisti Bošnjaci. Tu nije bilo nikakve razlike jer je genocid izvršen i potvrđen upravo po odredbama Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida gdje je cilj bila jedna grupa, jedna nacija, jedan narod. Historijska je činjenica, kao paradoks, po kojoj su jedino Bošnjaci, predvođeni Husein-kapetanom Gradaševićem, uspješni poraziti sultanovu vojsku, i to na Kosovu 1831. godine.

Značajan korak učinjen prije izvršenog genocida bile su aktivnosti Srpske pravoslavne crkve. Ona je cijelo vrijeme bila ideološki pratilac, tako 1. februara 1995. Željko Ražnatović Arkan izjavljuje: "Mi se borimo za našu veru, za srpsku ortodoksnu crkvu." U isto vrijeme kada je Međunarodni sud za ratne zločine u Hagu optužio Radovana Karadžića za genocid, Srpska pravoslavna crkva odlikovala ga je i proglasila za viteza i "jednog od prvih sinova našeg gospoda Isusa Hrista koji radi za mir". U jednom pravoslavnom manastiru nadomak Sarajeva blagoslovljen je Vojislav Šešelj, četnički vojvoda, dok su njegove pristalice izgovarale imena sela koja su "sravnili sa zemljom".

Blagoslovljen od Srpske pravoslavne crkve i okružen crkvenim zastavama i znamenjima, Slobodan Milošević na Kosovu polju 1989. godine obećava da Srbi više nikada neće biti poraženi ("Niko ne sme da vas bije").

Srpska pravoslavna crkva bila je, dakle, drugi centralni ideološki faktor, poslije Srpske akademije nauka i umetnosti, u razvoju srpskog nacionalizma. Bošnjake muslimane smatrali su "defektnim ljudima koji su izdali svoje prave srpske korene". "Bošnjaci Muslimani biće priznati kao narod i kao ljudi jedino onda kada se vrate ponovo ortodoksnom kršćanstvu".¹⁴⁰ Tako djevojka N.N. iz koncentracionog logora u Rogatici priča:

¹⁴⁰ Muharem Omerdić, PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA (1992-1995), El-Kalem, Sarajevo, 1999, str. 82.

”...Srpski komandant sjeo je za sto i prozivao jedno po jedno. Svakoga je pitao za prezime i ime i da li pristaje da pređe u ”srpsku veru”. Na moje pitanje kako da postanem Srpkinja, odgovorio je: ‘Fino, izabereš ime i prezime, dođe pop i pokrsti te’. Pošto sam odbila to da uradim, vratila sam se na svoje mjesto.

Srpski komandant je pitao sve zarobljene da li pristaju da pređu u pravoslavlje. Od straha da ne budu ubijeni, neki su to i prihvatili. ... Logorašima je svakodnevno objašnjavano da, ako prihvate pravoslavlje, mogu ostati u životu, a ako ne, bit će ubijeni.”¹⁴¹

Britanska radiostanica BBC primila je i emitirala informaciju od svog novinara Montgomerija (Montgomery) iz Bijeljine u kojoj stoji da Bošnjake masovno pokrštavaju u ovom gradu. Tako je, između ostalog, naveo primjer bijeljinskog pekara Ferhata, koji je promijenio svoje ime u Filip, njegova žena prekrštena je u Mariju, a sin mu je postao Marko. Marko je odmah upućen u četničku vojsku na front, u borbu protiv Armije Republike Bosne i Hercegovine. Pokršteni Ferhat, sada Filip, novinaru Gardijana (The Guardian) izjavio je: ”Ako ste izabrali da živite u Republici Srpskoj, morate učiniti određene stvari. Jedna od njih je da promijenite ime.”¹⁴²

...”Profesora Zahida Baručiju u koncentracionom logoru kod Sarajeva noćima su srpski nacionalisti mučili na taj način što su mu, pored ostalog, urezivali krstove na čelo i druge dijelove tijela, da bi ga jedno jutro, polumrtva, zaklali.... U Višegradu su postojala dva ženska logora: hotel ”**Bikavac**” i motel ”**Vilina vlas**” gdje su Srbi silovali zarobljene Bošnjakinje, a potom ih ubijali i njihova tijela bacali u rijeku Drinu. Sve one koje su izvađene iz ove rijeke imale su po tijelu nožem urezane mnogobrojne krstove.”¹⁴³

¹⁴¹ Isto, str. 85.

¹⁴² Isto, str. 430.

¹⁴³ Norman Cigar, GENOCID IN BOSNIA: THE POLICY OF ”ETNICH CLEANSING” (GENOCID U BOSNI: POLITIKA ”ETNIČKOG ČIŠĆENJA”), College Station, Texas A&M University, Press, 1995, str. 431-432.

Dragan Protić, profesor na Teološkom fakultetu u Beogradu, bio je jedan od onih koji je "izbacio u orbitu" teoriju da su Bošnjaci muslimani bili ranije ortodoksni Srbi. "Srpska pravoslavna crkva želi sa zadovoljstvom dobrodošlicu svima koji se pokaju i vrate ponovo ortodoksiji."¹⁴⁴ Tvrdnja da su Bošnjaci Muslimani Srbi islamske vjere, u više slučajeva bila je "isprika" za ponižavanja i nasilna prekrštavanja Bošnjaka u pravoslavne, naročito u Bijeljini, gradu koji su među prvima srpski ekstremisti "etnički očistili" u aprilu 1992.

Nakon svega ovoga nije pretjerano reći da sudbina Bošnjaka muslimana u genocidu 1991–1995. nije bila moguća bez udjela Srpske pravoslavne crkve. Ona se nikada nije ogradila od svog mjesta i uloge u ovom procesu, a Katolička crkva za "svoje držanje" u holokaustu dala je izvinjenje tek 60 godina poslije, u martu 2000. godine.

Kao nijedna kršćanska crkva u Evropi od Trećeg rajha naovamo, Srpska pravoslavna crkva pogazila je osnovne kršćanske principe. Ona je šutjela kad su počinjeni zločini. Ne reagujući na zloupotrebu svog temeljnog simbola – krsta - Srpska pravoslavna crkva postala je zaštitnikom onih koji su radili to što su radili u njeno ime i u ime pravoslavlja i krsta.

Nije naodmet napomenuti da prisilno pokršćavanje predstavlja tešku povredu fizičkog i duhovnog integriteta muslimana, a takvi gestovi su, podsjetimo se, drugim članom Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, koju je 9. decembra 1948. godine usvojila Generalna skupština UN-a (član 2, tačka C i E - prisilno premještanje iz jedne u drugu grupu), okarakterizirani kao zločin protiv čovječnosti ili u pravnom smislu riječi – genocid.

¹⁴⁴ Isto, str. 71.

3.3. "KRISTALNE NOĆI" "KRUG TURSKE MAGIJE"

Antisemitizam u svojoj "uništenje" varijanti mora se razumjeti kao savremeni fenomen. Rasizam je nešto kao moderni mentalitet. Da bi se "uništenje" dogodilo, mora se dogoditi jedinstvo teorije i prakse, nešto što će mobilisati mase od ideje do realizacije i da se entuzijizam drži na visokom nivou. Uz ideološku obuku (obrazovanje) morala se izvršiti propaganda i pranje mozga nejevreja kako bi mržnja bila što veća u susretu s njima (Jevrejima).

"Enormne snage trošile su se na propagandu u cilju dokazivanja prijetnje o teroru od protivnika rasističke prakse i rasističkog programa. Ali najveće uspješne efektivno praktične radnje bile su masovno nasilje nad Jevrejima u Njemačkoj. To je pogrom i terorisanje Jevreja na primitivan način i pritisak na njihove vjerske i političke poglede. Ali ovo nije bilo dovoljno, Hitler je želio njihovo totalno uništenje."¹⁴⁵

Godine 1938. u Njemačkoj su bile "kristalne noći". Tada su jevrejske radnje, kuće, sveta mjesta i sve drugo bili napadnuti. Sve to bilo je zapaljeno i uništeno. Ubijeno je 100 Jevreja za jednu noć. Sve je urađeno tajno, ali strogo planirano i kontrolisano. – Ljutitost i srdžba pojave su koje prate masovna ubistva. Ideološka mobilizacija igra dekorativnu ulogu. Ali to se, prije svega, tiče cilja: "Nema mjesta za nas dvoje."

Masovna ubistva inače nisu neki novi izum. Historija je puna konflikata između sekti i grupa, uništenja i potencijalne destruktivnosti koja vodi otvorenom nasilju, masakrima i uništenjima cijelih naroda i

¹⁴⁵ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlaget Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 113.

kultura. U Palermu, u noći na uskršnji ponedjeljak 1282. godine, ubijeno je na hiljade pristalica napuljskog kralja Karla Anžuskog. U Parizu je u noći uoči svetog Bartolomeja 23/24. augusta 1572. godine ubijeno oko 25.000 francuskih kalvinista ili hugenota.

“Istraga poturica” nije prvi slučaj u evropskoj povijesti da se pokolj i likvidacija političkih i vjerskih neistomišljenika i protivnika vrši u noći velikih kršćanskih blagdana.

”U historijskoj literaturi spominju se različite godine u kojima je izvršena ‘istraga poturica’ u Crnoj Gori. Smatra se da je vladika Danilo na Božić 1702. godine, na samu Badnju večer, ili pred zoru, isjekao sve ‘Turke’ – čitaj Bošnjake - u Crnoj Gori. To se mišljenje zasniva na jednom zapisu koji navodno potječe od samog vladike Danila, u kojem on priča o izgonu ‘Turaka’ upravo 1702. godine. Ima mišljenja da ‘istraga poturica’ nije izvršena 1702, nego pod ruskim utjecajem 1711. godine, odnosno na pravoslavni Božić, 7.1. 1712. godine.

Etički i historijski gledano ‘istraga poturica’ bila je jedan čin lišen svakog ‘čojstva i junaštva’. Prema zapisu samog vladike Danila vidi se da se svi akteri tog događaja ponašaju jadno, a lažu jedni drugima, čak i kada ‘daju vjeru’. Bez obzira na tu historijsku realnost, pokolj i progon u epskoj tradiciji prikazan je kao junački i etički čin. Cijeli je događaj preveden na iskrivljeni epski jezik u dramskom spjevu crnogorskog vladike P. P. Njegoša “Gorski vijenac”. Čin, koji je u osnovi zločin, uzdiže se na nivo časti i viteškog morala. Od njegovog prvog objavljivanja u Beču, početkom 1847, taj epsko-dramski spjev postao je kulturnom knjigom genocidnog progona Bošnjaka samo zato što su muslimani.

Opjevani pokolj izvršen je uoči Božića, te su srpski i crnogorski četnici, kad god su mogli, slijedili tu tradiciju, a i u Drugom svjetskom ratu svoje koljačke napade na Bošnjake započinjali su na pravoslavnu Badnju večer. Takvo stanje duha Miroslav Krleža je jednom prilikom nazvao “krugom turske magije”. “Kako se fascinantan krug turske magije, još uvijek, nije ugasio u našim svijestima, više od svega govori Njegoš, čije parole još i danas ubiru pljesak sa otvorene scene.”¹⁴⁶

¹⁴⁶ Mustafa Imamović, HISTORIJA BOŠNJAKA, Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Sarajevo, 1998, str. 290–293.

Stojan Protić, ministar u srpskoj vladi, još davne 1917. godine u Nici, u Francuskoj je izjavio: "Kad pređe naša vojska Drinu, dat ćemo Turcima (tj. Bošnjacima - R. M.) dvadeset četiri sata, pa makar i četrdeset osam, vremena, da se vrate na pradedovsku veru, a što ne bi htelo, to poseći, kao što smo u svoje vreme radili u Srbiji. U Bosni se s Turcima (čitaj Bošnjacima) neće moći evropski, nego po naški." Sve je to činjeno još tada, sistematski, sa atavističkom povikom i namjerom "osvećivanja Kosova".¹⁴⁷

Genocid nad Bošnjacima od 1992. godine nije počeo u noći velikih kršćanskih blagdana, ali jeste na prvi dan velikog muslimanskog blagdana – Bajrama, tako da se ta "magija turskog kruga" nastavila u nekoj svojoj obrnutoj varijanti, što, između ostalog, govori o "obrnutosti svega postojećeg" - kao sloma savremene civilizacije - na prijelazu od modernog u postmodernu društvo.

Već smo naprijed vidjeli da je genocid nad Bošnjacima dugo pripreman u srpskom intelektualnom, političkom, vojnom i crkvenom vrhu. To vođstvo dugo se održalo zloupotrebom jugoslavenskog imena putem kojeg je još od 1918. godine imalo supremaciju na ovim geopolitičkim prostorima i nad narodima koji tu žive. Kada se ta politička formula istrošila, jugoslavenska država došla u krizu, situacija je zahtijevala odgovornu rekonstrukciju zajedničke države na osnovama stvarne a ne samo deklarativne ravnopravnosti.

Montirana afera "Agrokomerc", koja se "počela odmotavati" u ljeto 1987. godine, bila je početak procesa u kojem je izvršena detronizacija probosanskih i naročito bošnjačkih političkih i drugih kadrova na svim nivoima, kao i razbijanje najkompaktnijeg bošnjačkog područja – Cazinske krajine. U to vrijeme brojni poznatiji univerzitetski profesori – Bošnjaci kao i svi intelektualci Bošnjaci od ugleda i autoriteta u svojim sredinama, privođeni su na takozvane informativne razgovore u Upravu državne bezbjednosti (UDB-u).

Bila je to uvertira za kasnije napravljene "spiskove za likvidaciju" i početak "kristalnih noći" koje će svoju kulminaciju doživjeti u Srebrenici u ljeto 1995. godine. Svi oni obični ljudi koji su se pobunili

¹⁴⁷ Isto, str. 490.

protiv "ovakvog stanja stvari", završavali su u zatvorima, za početak po 60 dana, gdje im se sudilo po hitnom postupku po poznatom članu 310 ondašnjeg Zakona o prekršajnom postupku, poznatog pod skraćenim nazivom N. I. – neprijateljski istup. Na taj način Bošnjaci su postepeno i studiozno, i oni koji su protestovali i oni koji su šutjeli o tome ne protestujući, udaljavani iz sfere gdje bi eventualno mogli imati moralnu obavezu da se nešto uradi.

Od 1987. godine svi moralni postupci imaju krupne posljedice. Drug Duško Zgonjanin, ministar policije, sada je najviše u fokusu, "kao istinski demokrata i spasilac sistema". U ovom procesu mijenja se stvarnost tako što ono neljudsko postaje i tumači se kao ljudsko ili, kako to kaže Bauman, „kamufilirana neljudskost prikazuje se kao humanizam”.¹⁴⁸

Vrhunac te uvertire za "kristalne noći" bilo je političko i fizičko umorstvo tadašnjeg potpredsjednika Predsjedništva SFRJ i predsjednika njegove Ustavne komisije, Hamdije Pozderca, koji je (po tadašnjem ustavno regulisanom automatizmu) trebao doći na mjesto predsjednika Predsjedništva SFRJ (Socijalističke federativne republike Jugoslavije). Bio je to početak otvorenog antimoralnog krstaškog rata ili početak jedne indoktrinacije koja je imala za cilj nadoknadu jednog moralnog sistema drugim pravilima.

Politika izolacije Bošnjaka događala se bez protesta zvanične javnosti, zato što se jedan broj Bošnjaka koji je kontaktirao sa svojim srpskim komšijama, kolegama i slično, korak po korak odvajao od njih i bivao sve više i više izolovan. Izuzetak je "željezničko dijete", profesor Fuad Muhić, koji reaguje na sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, upozoravajući na srpski nacionalizam u primjeru pisca Mladena Oljače i njegovih javnih istupa i članaka, naročito u beogradskom listu Duga. Ali, ubrzo profesor Muhić, na volšeban način, nestaje iz političkog ali i stvarnog života. Reakcija ima svoje posljedice.

Međutim, ono što će se dogoditi kasnije, u Bijeljini, Zvorniku, Brčkom, Kozarcu, Prijedoru, Višegradu, Foči, a naročito u Srebrenici u ljeto 1995. godine, dobilo je čak i u evropskoj publicistici naziv "kristalne noći".

¹⁴⁸ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlagetets Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 118.

Srebrenica je postala simbolom bestijalnosti, najveće poslije Drugog svjetskog rata. U politologiji Srebrenica je primjer različitih državnih interesa, u vojnoj nauci Srebrenica je primjer nesporazuma u komandovanju i razumijevanju mandata, u antropologiji Srebrenica je primjer etničkog grupnog identiteta, a filozofi morala na primjeru Srebrenice postavljaju pitanja krivnje. Srebrenica je, dakle, simbolična kulminacija svjetskog nipodaštavanja Bosne i Bošnjaka koje je trajalo od 1992. do 1995. godine.

Po popisu stanovništva iz 1991. godine u Srebrenici je živjelo 36.666 stanovnika. Od toga 75,2% bili su Bošnjaci muslimani, a 22,7% Srbi. Srebrenica je, kao i Žepa i četiri druge zone, proglašena sigurnom zonom Ujedinjenih nacija, što je značilo siguran boravak u tim mjestima.

Dana 11. jula 1995. godine Ratko Mladić izvodi posebnu operaciju ubijanja u sklopu Operacije „Krivaja 95” i osvaja sigurne zone Ujedinjenih nacija, prvo Srebrenicu, a onda i Žepu. Prilikom osvajanja sigurne zone masakrirano je između 8.000 i 10.000 civila. To je najveći masakr u Evropi poslije Drugog svjetskog rata i poslije Nirnberškog procesa i Konvencije o ljudskim pravima i o genocidu i pravu suverenih država na samoodbranu. Većina njih bili su pokupljeni i transportovani autobusima koji su koristili benzin dobijen od jedinica Ujedinjenih nacija, i ubijeni.

”Na magnetofonskoj traci zajedničke američko-austrijske obavještajne službe, sa sjedištem u austrijskim Alpama, zabilježen je svaki razgovor između Ratka Mladića i Generalštaba Vojske Jugoslavije u Beogradu za vrijeme napada na Srebrenicu.

Na spomenutoj traci zabilježena je i posljednja naredba Radislava Krstića¹⁴⁹ Draganu Obrenoviću. Naredba je glasila: „**Pobijte ih sve!**”¹⁵⁰

¹⁴⁹ U optužnici Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju navedeno je da je general **Radislav Krstić** između 11. i 18. jula 1995. godine, zajedno sa generalom Ratkom Mladićem, komandovao snagama Vojske Republike Srpske koje su protjerale ili ubile najveći dio bosanskog muslimanskog stanovništva u srebreničkoj enklavi. Te akcije imale su za posljedicu to da su snage Vojske Republike Srpske praktično eliminisale svako prisustvo bosanskih muslimana na području srebreničke enklave, čime je nastavljena kampanja etničkog čišćenja započeta u proljeće 1992. godine. Na osnovu rezultata provedenog postupka **Pretno vijeće je generala Krstića proglasilo krivim za genocid**; progone posredstvom ubistava, okrutnog i nečovječnog postupanja,

Može se, bez ikakvog pretjerivanja, osnovano tvrditi da je prvostepena presuda generalu Radislavu Krstiću (potvrđena drugostepenom) pravno najvažniji dokument svjedočenja o počinjenom genocidu u Bosni i Hercegovini, o svim strahotama i svjesnim, planiranim aktivnostima usmjerenim na uništenje jednog dijela bosanskohercegovačke populacije – etničke grupe Bošnjaka (bosanskih muslimana). Važnost ove presude je upravo u tome što je **genocid dokazan** pred jednim nezavisnim međunarodnim sudskim tijelom nadležnim za sankcionisanje zločina genocida. Važnost ove presude jeste u tome što se, od momenta kada je ova presuda potvrđena drugostepenom, više **nikada** ne može dovoditi u pitanje izvršenje genocida u Bosni i Hercegovini – genocid je izvršen i to je povijesni fakt koji se **nikada i ničim** više ne može opovrgnuti.

”Ironično je da su, Dejtonskim mirovnim ugovorom iz 1995. godine, potpisanim od predstavnika ”tri zaraćene strane”, i Srebrenica i Žepa sastavni dijelovi takozvane ”Republike Srpske.”¹⁵¹ Dejtonskim ugovorom, dakle, akceptirani su rezultati nečuvenog sistematskog kršenja ljudskih prava. Tekst Dejtonskog mirovnog sporazuma naučni istraživači Viljelm Agrel (Wilhelm Agrell) i Isus Alkala (Jesus Alcala) komentarišu ovako: „Presedan koji je time učinjen ne može se nadoknaditi čak ni procesom protiv pojedinačnih osoba optuženih za ratne zločine u Hagu.”¹⁵² U Evropi je, dakle, akceptiran princip formiranja država nasiljem.

Svaki genocid ima dželata i žrtvu. Suština i cilj genocida su nestajanje žrtve iz historije, a naročito iz njene budućnosti. Balansirati između ”zaraćenih strana” kao što je to urađeno Dejtonskim sporazumom, (uz prisustvo šefova država agresora Miloševića i Tuđmana), baziranom

terorisanje civilnog stanovništva, prisilnog premještanja i uništavanja lične imovine civila bosanskih muslimana kao kršenje zakona i običaja ratovanja i osudilo na 46. godina zatvora. Dana 19. aprila 2004. godine Žalbeno vijeće Haškog tribunala je Radislava Krstića osudilo na 35 godina zatvora.

¹⁵⁰ Citirano prema BERGENS TIDENDE, Bergen, 25.04. 2001, strana 14.

¹⁵¹ Jan Willem Honing and Norbert Both. SREBRENICA - RECORD OF A WAR CRIME. (SREBRENICA - HRONIKA RATNOG ZLOČINA), Ljiljan, Sarajevo 1996, str. 45.

¹⁵² Isto, str. 45.

na principu jednakog pristupa svima, znači de facto isti pristup i isti tretman dželata i žrtve. "Sa Dejtonskim sporazumom akceptira se nečuveno i sistematsko kršenje ljudskih prava. Sporazum pokazuje da pokretači rata i politički režimi koji stoje iza izvršenog genocida mogu preživjeti kada se učine pristupačnim za saradnju. (...) U Evropi je sada princip o osnivanju etničkih država uz pomoć nasilnih metoda de facto akceptiran."¹⁵³

Sedam dana nakon pada Srebrenice u julu 1995. godine nezavisne novine "Oslobođenje" izašle su sa detaljnim informacijama o tome ko je planirao i izvršio genocid u Srebrenici. Prema "Oslobođenju", plan je urađen u Štabu Vojske Jugoslavije, u Beogradu. Kao glavne ličnosti vezane za izradu i realizaciju ovog plana navode se generali Dragoljub Ojdanić i Momčilo Perišić.

"...Jedan francuski diplomata objašnjavao mi je, u julu/augustu 1995. godine, da je francuska obavještajna služba znala da je napad na Srebrenicu bio planiran u Beogradu. On mi je govorio o diplomatskom raportu u kojem je čitao o tome. U tom raportu stajalo je sve i o napadu na druge sigurnosne zone. O svemu ovome znale su francuske vlasti na vrijeme."¹⁵⁴

Ubrzo nakon pada Srebrenice objavljeni su TV-film, urađen od holandske TV, britanskog TV kanala Channel 4, kao i dvoje novine NRC Handelsblat (Handelsblatt), u Roterdamu i Njusdej (Newsday) iz Njujorka, "da je Srebrenica pala poslije tajnog sporazuma između Ratka Mladića i francuske vlade".¹⁵⁵

Predstavnici Visokog komesarijata za izbjeglice Ujedinjenih nacija, Poljak Tadeuš Mazovjecki (Tadeusz Mazowiecki) i Venecijanac Hoze

¹⁵³ Wilhelm Agrell & Jesus Alcalay, DEN ETNISKE UDRENSIND I BOSNIA (ETNIČKO ČIŠĆENJE U BOSNI), Berlingske Weekendavisen, Berlin, 1995, 15 – 21. decembar, str. 2.

¹⁵⁴ Ny tid, 4. august, 1995: nr. 27. Citirano prema Arild Kjell Nilsen, EUROPAS SVIK (EVROPSKA IZDAJA), Spartacus Forlag AS, Oslo, 1996, str. 21.

¹⁵⁵ The International Herald Tribune, 19. juni 1995. Citirano prema: Arild Kjell Nilsen, EUROPAS SVIK (EVROPSKA IZDAJA), Spartacus Forlag AS, Oslo, 1996, str. 32.

Marija Mendeluse (Jose Maria Mendiluce) sa gnušanjem su i u znak protesta protiv pasivnosti Organizacije ujedinjenih nacija zbog genocida u Bosni i Hercegovini podnijeli ostavke na svoje dužnosti visokih komesara za izbjeglice.

Mazovjecki je "događaje" u Srebrenici i Žepi ocijenio kao prekretnicu u "razvoju situacije u Bosni" i u odnosu Evrope i svijeta prema Bosni. Međutim, on nije bio uvjeren da će se prekretnica dogoditi zbog čega je i dao ostavku, jer nije mogao nastaviti "učestće u pretvaranju da se štite ljudska prava".

„Polazeći od ocjene da se kršenje ljudskih prava otvoreno nastavlja, te da se zločini vrše brzo i brutalno, za razliku od reakcije međunarodne zajednice, koja je spora i neefikasna”, Mazovjecki, umjesto opisivanja zločina, ukazuje i upozorava na potrebu shvatanja stvarne prirode zločina u Bosni, na jednoj, i odgovornosti međunarodne zajednice za "vlastitu budućnost u reagovanju na njih", na drugoj strani. "Stabilnost međunarodnog poretka i principi civilizacije su zbog Bosne na kocki",¹⁵⁶ piše Mazovjecki predsjedniku Komisije za ljudska prava UN-a u Ženevi i generalnom sekretaru UN-a Butrosu Butrosu Galiju (Bhutros, Bhutros Ghali).

¹⁵⁶ EDICIJA SREBRENICA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1995, knjiga 2, Sarajevo, 1999, str. 196.

3.4. BLAMAŽA ŽRTVE

Strah od Jevreja bio je historijski unikat, isfabrikovana poruka po kojoj Jevreji čine jednu nadnacionalnu elitu, nevidljivu vlast iza svih vidljivih vlasti. „Oni su sakriveni spontani i nekontrolisani pokret. Zbog toga je antisemitizam proizvod jedne teorije, a ne elementarnog iskustva. Bila je to historijska povezanost između straha od jevrejstva i evropskog savremenog društva. Kako bi riješili neke lokalne probleme i potisnuli suštinske domaće probleme, evropske nacionalne države izlazile su sa stereotipskim slikama Jevreja kao glavne opasnosti za sistem i evropsku kulturu uopće.”¹⁵⁷

Jevreji se javljaju kao simboli straha antipatije i mržnje za sve nepoznato i kulturno različito. Na početku ovog vijeka antisemitizam je bio najizraženiji u bogatim evropskim zemljama, a bio je najviše izražen protiv siromašnih jevrejskih izbjeglica (“čudnih i bizarnih stranaca”). To se može povezati sa masovnim nemirima i slučajevima individualnog straha i privatnih problema koje nalazimo prvo u Engleskoj, u Londonu, a zatim i u Francuskoj, u Marselju. U spomenutim slučajevima zahtjev je bio: “Vratite strance kućama odakle su i došli.” Pokazati političku snagu značilo je da se rješavaju ovi problemi.

Antisemitski sofisticirana i teorijska forma nije bila razgrađivanje volje masa, nego uspostavljanje unikatnih socijalnih veza, planova i ambicija sa savremenom državom. U novim uvjetima rasističke perspektive pokazuju se kao nove.

Moderni rasizam vrlo često koristi se kao sredstvo za iskorištavanje nezadovoljstva masa unutrašnjim stanjem i problemima i usmjeravanje

¹⁵⁷ Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (SAVREMENOST I HOLOKAUST), Vidarforlaget Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 118.

tog nezadovoljstva prema strancima. Bauman citira izjavu premijera Žaka Širaka (Jacques Chirac) datu Figaru (La Figaros) 26. oktobra 1985. godine gdje stoji: "Mi želimo biti više Francuzi."

Ogromna razlika između bošnjačke i jevrejske situacije na ovom planu je da Bošnjacima niko nije mogao osporiti bosansku niti evropsku autohtonost. Niko nije imao pravo reći Bošnjacima u Bosni: "Vratite se kući, odakle ste došli!", jer su oni već bili u svojoj kući - Bosni. Pa čak i kada im govore: "Selite u Aziju", ti baščovani reda na zemlji žestoko griješe, jer "bošnjačko porijeklo je slavensko, dakle evropsko".¹⁵⁸ Ovo im se ne može dati za pravo čak i ako time žele ispraviti "geografsku" grešku i priznati da je Evropa poluotok Azije.

Nasilje u Bosni izazvalo je razmišljanja u smislu neutralnosti o zločinu što ne može imati "dviije strane". Zbog toga genocid što se dogodio u Bosni, o kojem je Zapad neprecizno ili nije uopće definisao uloge učesnika, prijeti da "prolije" moralno naslijeđe iz Aušvica (Auschwitza) i Nirnberga (Nürnberg) saljeveno u otrcanoj frazi "**nikad više**".

U tom kontekstu, postoji čak i jedan tip ponašanja koji funkcionalno razmatra zamjenu teze o ulozi žrtve i dželata, blamažom žrtve. "Blaming the victim" znači da dželat vidi sebe kao žrtvu, a žrtvu kao agresora – dželata. Zamjena teze dželat – žrtva najviše je efektivna u atmosferi realnog ili vještačkog straha i nesigurnosti. Upravo takva atmosfera stvorena je u velikosrpskim krugovima u Beogradu 1991. godine. Što više stereotipskih neprijateljskih slika, planova o masovnim zločinima, ugroženosti, to su bolje psihološke pripreme za napad kao ličnu odbranu. "To znači, u cilju sprečavanja nekog imaginarno planiranog genocida nad Srbima, prije toga izvršen je genocid nad nesrbima što se smatra opravdanim i čak moralnim."¹⁵⁹ Kada je izvršen zločin u obliku genocida, onda dolazi ovo približavanje. Ne može se prihvatiti opravdanje da je dželat izvršio zločin kao vlastitu odbranu i odbranu njegovog naroda od nekog zamišljenog uništenja.

¹⁵⁸ Muhamed Hadžijahić, PORIJEKLO BOSANSKIH MUSLIMANA, Muslimanska biblioteka Bosna, Sarajevo, 1990, str. 32-33.

¹⁵⁹ David, Rieff, Slaughterhouse, BOSNIA AND THE FAILURE OF THE WEST (BOSNA I PROPAST ZAPADA), Vintage, London, 1995, str. 111.

Fenomen **blaming the victim** – optuživanje žrtve ili bolje rečeno blamaža žrtve i prikazivanje agresora/dželata kao žrtve, prvo optužuje, a zatim dehumanizira žrtve lično. Nacisti su, također, probali sistematski pridobiti žrtve za priznavanje nacističke ideologije. Javno ponižavanje Jevreja u Njemačkoj 30-ih godina bilo je tako rašireno da su Jevreji morali nositi plakate na kojima je pisalo: "Ja sam svinja." U koncentracionim logorima ovaj proces išao je dalje. Poenta je bila da se žrtve slome moralno, psihički i osjećajno prije nego što budu uništene fizički. Tvrdnju da oni koji će biti ubijeni i nisu ljudi morali su akceptirati i dželat i same žrtve.

U slučaju Bošnjaka **blaming the victim** odnosi se na, kako to kaže Norvežanin Polnes (Bó Pállnes), "historijsko mijenjanje njihove uloge kao dželata i žrtve, tako da je veoma teško razlučiti kada se oni pojavljuju u ulozi dželata, a kada u ulozi žrtve". S tim u vezi, on cijelo vrijeme insistira na odgovornosti "**muslimsk soldater**" - muslimanskih vojnika u Srebrenici „koji su prije srpske ofanzive bili u gradu, a kada je ofanziva počela, oni su pobjegli". On dodaje i to da su „muslimanski politički lideri odgovorni za živote civila iz Srebrenice", čudno to obrazlažući njihovim dozvoljavanjem „da se granatiranje srpskih položaja vrši ispred bolničkih zgrada, što je onda iritiralo Srbe da urade to što su uradili."¹⁶⁰

Iz ovoga proizlazi da Bošnjaci nemaju pravo tražiti odgovornost dželata za svoje istrebljenje, niti odgovornost međunarodne zajednice za njeno saučesništvo nego moraju krivnju tražiti u historiji, počevši od Kosovske bitke 1389. i završno do njih samih i njihovog političkog i vojnog rukovodstva iz perioda 1991–1995, jer su po principu blamaže žrtve (**blaming the victim**) Bošnjaci agresori i dželati, a srpski agresori žrtve.

Između ostalih, i filozofi morala moraju pitati ko je kriv i odgovoran za to što se dogodilo u Bosni. I nakon svega, nesaglasnost je velika,

160 Pállnes Bø, BERETNINGEN OM SREBRENICA (IZVJEŠTAJ O SREBRENICI) i Thune og Hansen: ETTER SREBRENICA MASSAKRE, MILITARMAKT OG MORALSK DILEMAER (POSILIJE SREBRENICE - MASAKR, VOJNA MOĆ I MORALNE DILEME), NUPI Rapport: Norsk Utenrikspolitisk institutt, Oslo, 1998, str. 78.

naročito u Evropi. Na jednoj strani su oni što smatraju da se mora operisati sa jasnom razlikom između genocida i rata. Rat se odigrava između dva naoružana protivnika. Cilj rata nije da se vojnici i oni drugi pobiju nego da se potisnu sa položaja do određene teritorije. Relacije između vojnika su direktne, horizontalne i uzajamne. Genocid je nasilje usmjereno protiv individua, individua kao članova jedne nacije, etničke ili religiozne grupe. Genocid je nasilje usmjereno jednosmjerno, između onih koji imaju oružje i silu i onih koji je nemaju. Zadatak je izvršen kad žrtava više nema.

U Vetlesenovoj kritičkoj analizi međunarodne zajednice i njenog odnosa prema Srebrenici i događajima u Bosni uopće, naprimjer, nije samo pitanje ko je napadnut. Pitanje je, također, šta je bio cilj učesnika u ratu. Vetlesen misli da je „lični ratni cilj Srba bila apsolutna negacija ideje o ljudskim urođenim vrijednostima. Na tim osnovama Srbi su započeli uništenje jedne grupe civilnog stanovništva sastavljenu od muslimana vjernika, muslimana religiozno indiferentnih i muslimana ateista kao jedne vještački stvorene homogene grupe: - muslimani u Bosni i Hercegovini, koji su bili njihov osnovni ratni cilj. Genocid je bio programiran i sastavni dio srpske strategije.”¹⁶¹

Vetlesen inače misli da je Zapad prihvatio objašnjenje rata u Bosni kao jednako rasprostranjene krivnje između ”zaraćenih strana”. Govoriti o ”zaraćenim stranama” u najmanju ruku je neumjesno kada se imaju fakta koja govore ... ”To što se dogodilo u Bosni od 1991. do 1995. godine bio je genocid. Planirani etnički i religiozni genocid. ... Genocid koji se dogodio u Bosni imao je glavnog agresora – ekstremne etno-religiozne srpske nacionaliste i jednu glavnu žrtvu – civilne bosanske muslimane.” (Genocid nad Bošnjacima Vetlesen je sjajno objasnio u djelu **ONDSKAP I BOSNIA (ZLO U BOSNI)**).¹⁶²

¹⁶¹ Arne Johan Vetlesen, *ONDSKAP I BOSNIA (ZLO U BOSNI)* – Norsk filosofisk tidskrift, Årg. 32, nr: 1/2, 1997, str. 73.

¹⁶² Arne Johan Vetlesen, *ONDSKAP I BOSNIA (ZLO U BOSNI)* – Norsk filosofisk tidskrift, Årg. 32, nr. ½, 1997, str. 74 i 97.

”Zlo ima jedan određen cilj: uništiti nešto što je po svom naslijeđu dobro i vrednosno kako bi se zaštitilo nešto što je zlo ... Zlo se onda ne smatra čistom agresijom, a dželat svoj čin zločina osjeća opravdanim. Zlo se tumači kao dobro.”¹⁶³

Međutim, Vetlesen je gotovo usamljen u ovakvom tumačenju zla u Bosni. U Evropi su u većini oni što su poput Bu Polnesa (Bó Pállnes), norveškog generala, autora više knjiga o ratu na Balkanu i savjetnika u ICTY,¹⁶⁴ blago rečeno, skeptični. Za njega ne postoji neki nedvosmisleni odgovor na pitanje krivnje i odgovornosti. ”Birati između onog dobrog i zlog u političkoj stvarnosti je teško. Moraju se razdvojiti politički lideri i civilno stanovništvo. Mi moramo ponekad izvršiti izbor koji sadrži zlo.”¹⁶⁵

Polnes nije saglasan sa onima koji opisuju agresiju na Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima kao odnos između zločinaca i nevinih (dželata i žrtve), gdje se i međunarodna zajednica pojavljuje kao jedna od tih strana. ”Koliko dugo nazad u historiju moramo ići da bismo identificirali ko je zločinac, a ko žrtva?”, pita se Polnes. On misli da nije moguće postavljati pitanje krivnje i odgovornosti a da se ne razmotri mijenjanje pozicija Srba i Bošnjaka gdje se i jedni i drugi jednom pojavljuju u ulozi dželata a drugi put u ulozi žrtve. Zato je Polnes kritički raspoložen prema onima koji pokušavaju objasniti događaje u Srebrenici uz pomoć propagande zasnovane na srpskoj nacionalnoj mitologiji počevši od kraja 80-ih godina. Ako se konflikt u Bosni razmatra u jednom dužem historijskom horizontu, onda će biti teže dati odgovor na pitanje o ulozi međunarodne zajednice u tome, kaže Polnes.

”Ako počnemo od 1991. godine i ne obraćamo pažnju na historijsku prošlost, nedvosmisleno je da krivnja leži kod Srba. Međutim, ako sta-

¹⁶³ Isto, str. 86.

¹⁶⁴ Henrik Thune & Vegard V. Hansen, *ETTER SREBRENICA – MASSAKRE, MILITÆRMAKT OG MORALSK DILEMAER (OSLIJE SREBRENICE - MASAKR, VOJNA MOĆ I MORALNE DILEME)*, Norsk Utenrikspolitisk Institutt, Oslo, 1998, str. 95.

¹⁶⁵ Isto, str. 98.

rtujemo prije, onda je pitanje krivnje nešto drugo i nijansirano. Neozbiljno je i nenaučno počinjati sa 1991. i izostavljati prijašnju historiju.”¹⁶⁶

Bu Polnes misli da kada je krivnja jednako raspoređena između učesnika, međunarodna zajednica može izbjeći direktno mijesanje i vlastitu odgovornost. U takvim slučajevima historija dođe kao tepih ispod kojeg ćemo vaditi ono što nam u datom trenutku treba kako bi relativizirali odgovornost onih čija je krivnja očigledna. Proizvod takvog načina razmišljanja je jedno historijsko relativiziranje krivnje i prikrivanje moralnih razloga za djelovanje. Ali, mogu li se etičke procjene i djelovanja bazirati na mitologiji i dugim historijskim izvještajima? U odnosu prema genocidu moralni pristup nije komplikovan i ne može se vezati za historiju.

Povezivanje pojma krivnje i odgovornosti za historiju onemogućava djelovanje i legitimira objašnjenje srpskih nacionalista za njihova djela. Govoriti o ”stranama u sukobu” je isto tako problematično.

Izjednačavanje dželata i žrtve ili čak optuživanje žrtve kao agresora, pokazao je primjer u Bosni, ”isplati se”. Nakon modela srpskih nacionalista i hrvatski nacionalisti počeli su sa ”etničkim čišćenjem” muslimanskog stanovništva. Presedan o odobravanju genocida na evropskom tlu već je bio napravljen.

Istine radi na ovom mjestu navest ćemo riječi sudije Rijada (Fuad Riad), koji je, potvrđujući optužnicu za Srebrenicu protiv Karadžića i Mladića, rekao: „Nakon što je Srebrenica pala pod kontrolu srpskih snaga opsade u julu 1995. godine, dogodio se istinski strašan masakr nad muslimanskim stanovništvom. Dokazi koje je podnijelo tužilaštvo opisuju scene nezamislivog divljaštva: hiljade muškaraca pogubljeno je i zakopano u masovne grobnice, stotine muškaraca sahranjeno je živo, muškarci i žene sakaćeni su i zaklani, djeca ubijana pred očima njihovih majki, djed je bio prisiljen da pojede jetru svog unuka. Ovo su istinske scene iz pakla, ispisane na najtamnijim stranicama ljudske povijesti.”¹⁶⁷

¹⁶⁶ Isto, str. 99.

¹⁶⁷ ICTY (Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju) CC/PIO026-E), Hag, 16. novembar 1995.

Nijedan opis ne može dočarati užas događaja koji su se u Srebrenici odigrali tokom tih devet dana od 10. do 19. jula 1995, kao ni svu težinu saznanja da se čovjek pod pritiskom rata može srozati na takva zvjerstva. Tokom nešto više od sedmice dana hiljade života su ugašene i jednostavno izbrisane sa stranica historije.

3.5. ODGOVORNOST MEĐUNARODNE ZAJEDNICE ZA GENOCID NAD BOŠNJACIMA

Dobar udio u potezanju i primjeni teze i optuživanje žrtve umjesto dželata pripada i međunarodnoj zajednici koja je priznala nelegalne i nemoralne radnje kao što je genocid, ali je istovremeno negirala legalne i moralne radnje kao što je dopuštanje žrtvi da se brani. Zlo ne priznaje nikakvu "neutralnost". Zlo kao što je genocid ne može se posmatrati sa kompromisima. U susretu sa genocidom jedini ispravni postupak je njegova moralna, politička i pravna osuda. Planirano zlo tipa genocida može se suzbiti jedino osudom svakog pojedinačnog nasilnog čina i kažnjavanjem njegovih izvršilaca. Kriterij za osudu i kažnjavanje je samo vrsta nasilja, a identitet dželata i žrtve etnički mora se, kao irelevantan, držati po strani.

Međunarodni mir i sigurnost u svakom slučaju moraju svoj oslonac i garant imati u organiziranoj sili, monopolu prinudne organizacije kakva je OUN i samo u tom smislu može se govoriti o legitimnom korištenju kontrolisane sile u međunarodnim odnosima. Član 1. Povelje UN-a propisuje da su ciljevi Ujedinjenih naroda da sačuvaju međunarodni mir i sigurnost, da poduzimaju pogodne kolektivne mjere radi sprečavanja i otklanjanja svega što ugrožava mir i radi suzbijanja napada ili drugih narušavanja mira, kao i da mirnim sredstvima, a u skladu sa načelima pravde i međunarodnog prava, rade na određivanju i rješavanju međusobnih sporova ili situacija koje bi mogle dovesti do narušavanja mira.

U članu 2. stav 4. Povelje kaže se da će se svi članovi UN-a u svojim međusobnim odnosima uzdržavati od prijetnje silom ili od upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti drugih država.

Međutim, prema odredbi člana 51. u slučaju oružanog napada, Povelja UN-a ničim ne povređuje prirodno pravo na individualnu ili kolektivnu samoodbranu sve dok Vijeće sigurnosti ne preduzme mjere potrebne za održanje međunarodnog mira i sigurnosti. Te mjere prema odredbi člana 42. Povelje mogu biti akcije zrakoplovnih, pomorskih ili suhozemnih snaga.

Odredbom člana 39. Povelje predviđena je obaveza Vijeća sigurnosti da "utvrđuje da li postoji ugrožavanje mira, narušavanje mira ili napad" u kojim slučajevima Vijeće sigurnosti daje preporuke ili odlučuje o vrsti mjera koje će poduzeti u skladu sa čl. 41. i 42. Povelje, kako bi se sačuvali ili ponovno uspostavili međunarodni mir i sigurnost. U tom smislu, Vijeće sigurnosti trebalo je donijeti odluku o poduzimanju vojne akcije koja bi bila i formalno-pravno ali i moralno sasvim utemeljena, kako bi, prije svega, zaustavila agresiju Srbije i Crne Gore i to upotrebom svih raspoloživih snaga i sredstava. Nažalost, Vijeće sigurnosti kao čuvar međunarodnog mira i sigurnosti, iscrpilo je svoje aktivnosti u mjerama kao što su osnivanje zone "zabrane letova", zatim "sigurnih zona UN-a". Dakle, Vijeće sigurnosti nije "prepoznalo" i pravilno sankcionisalo agresiju, a kasnije i genocid, nije ništa učinilo da se agresija i genocid zaustave i spriječe.

Svaka država ima pravo na postojanje, egzistenciju i to je jedno od osnovnih prava država – prvenstvenu misiju države nalaze u vlastitom očuvanju. Kako bi u slučaju ugrožavanja svoga postojanja legitimno mogla primjenjivati sredstva i postupke da se zaštiti, državama je priznato pravo na samoodbranu. Suverenu i međunarodno priznatu državu Republiku Bosnu i Hercegovinu napala je druga država (tadašnja Jugoslavija, kasnije Srbija i Crna Gora) i ta činjenica se niti u jednoj ozbiljnoj praktičnoj ali i teorijskoj pravnoj raspravi ne može dovesti u pitanje. Ovim je ispunjen prvi uvjet legitimne samoodbrane. Napad je bio itekako ozbiljan agresijom Srbije i Crne Gore (Savezna Republika Jugoslavija), ugrožen je bio kako teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine tako i njena politička neovisnost, što je također notorna činjenica koju ne treba dokazivati, čime je ispunjen drugi uvjet legitimne samoodbrane. Republika Bosna i Hercegovina bila je ovlaštena ostvariti pravo na samoodbranu u srazmjeru sa stepenom ugroženosti i u stepenu koji osigurava

zaštitu ugroženih prava u konkretnom slučaju, pa je time bio ispunjen i treći uvjet legitimnog prava na samoodbranu. Iako je formalno-pravno ispunjen i ovaj uvjet, Bosna i Hercegovina bila je ograničena u upotrebi proporcionalne sile, zbog nezakonitog embarga, što je imalo strahovite negativne posljedice za Bosnu i Hercegovinu, njene građane, a posebno Bošnjake.

Pošto je Zapad gledao na rat kao prvenstveno vojni problem – izazvan nečim što se nazivalo "nasiljem" koje je "izbilo" s "obje strane" - svi su naponi bili usmjereni na smanjivanje borbenih aktivnosti. Odatle je i najveći doprinos Zapada uništenju Bosne: odbijanje da se ukine embargo na uvoz oružja bosanskoj vladi. Suština pogrešnog koncepta, koji je sa stanovišta etike nemoguće braniti, bila je u tome da je embargo uveden jednoj zemlji (tadašnjoj Jugoslaviji), a primjenjivan je i na drugu (suverenu) zemlju (Bosnu i Hercegovinu) poslije njenog međunarodnog priznanja kada je postala samostalan subjekt međunarodnog prava.

Jesu li inače politika „dvostrukih standarda” i neutralnost put i rješenje do mira? Pitanje zahtijeva nijansiran odgovor u dva nivoa. Bilo bi pogrešno tvrditi da je neutralnost vladala u evropskom gledištu u Bosni. Neutralnost je imala funkciju dimne zavjese u prikrivanju jednog, blago rečeno, neobjektivnog pristupa koji je favorizovao dželata, a deklasirao žrtvu. Već od Oven-Stoltenbergovog (Dawid Lord Owen - Thorvald Stoltenberg) plana pa do Dejtonskog sporazuma svi prijedlozi planova sačinjavali su komponentu nagrađivanja genocida i podjelu jedne suverene, multietničke i multireligiozne i multikulturne zemlje. Zapad je htio dovesti do situacije u kojoj nema genocida, nema agresije, nema glavnih krivaca niti glavnih žrtava. Postoje samo univerzalna zla: nacionalizam, prastara mržnja, autoritarni sistem moći, itd. Evropske velesile Velika Britanija, Francuska i Rusija imale su presudan utjecaj na crtanje političkih mapa na ovim prostorima u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka. Ove sile, podržavajući Srbiju, željele su zadržati svoje strateško političko prisustvo na Balkanu i u svjetskoj globalnoj politici na ovim prostorima. Posebno katastrofalnu ulogu u razaranju Bosne odigrala je Velika Britanija, čije su političke vođe „patile od posebno paralizirajućeg oblika konzervativnog pesimizma”, zbog kojeg ne samo